

ХАБАРШЫ ВЕСТНИК

**«Экономика» сериясы
Серия «Экономическая»
№ 4 (30), 2011**

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Казахский национальный педагогический университет имени Абая

ХАБАРШЫ

ВЕСТНИК

«Экономика» сериясы
Серия «Экономическая»
№ 4 (30)

Алматы, 2011

Хабаршы. «Экономика» сериясы. - Алматы: Абай атындағы ҚазҰПУ. - 2011. - № 4 (30). – 108 бет.

Вестник. Серия «Экономическая». - Алматы: КазНПУ им.Абая. - 2011. - № 4 (30). - 108 с.

Бас редактор

экон.ғыл.д., профессор **Б.Д. ИМАНБЕРДИЕВ**

Редакция алқасы:

экон.ғыл.д., профессор **Б.З. Зиябеков** (бас ред. орынбасары),
ҚР ҰҒА академигі, экон.ғыл.д., профессор **К.Н. Нармбаев,**
ҚР ҰҒА академигі, экон.ғыл.д., профессор **Н.К. Мамыров,**
экон.ғыл.д., профессор **С.К. Қасымов,**
экон.ғыл.д., профессор **А.С. Смагулов,**
экон.ғыл.к., доцент **Ш.О. Момынқулова,**
экон.ғыл.к., доцент **Э.О. Телагусова,**
экон.ғыл.к., доцент **Ш.Е. Шалбаева,**
ScD, Assoc.Professor **В.Рудзкене** (Литва),
PhD, professor **Месут Йылмыз** (Түркия),
экон.ғыл.к., аға оқытушы **А.О. Жағыпарова** (*жауапты хатшы*)

Главный редактор

д.э.н., профессор **Б.Д. ИМАНБЕРДИЕВ**

Редакционная коллегия:

д.э.н., профессор **Б.З. Зиябеков** (зам.гл.редактора),
академик НАН РК, д.э.н., профессор **К.Н. Нармбаев,**
академик НАН РК, д.э.н., профессор **Н.К. Мамыров,**
д.э.н., профессор **С.К. Қасымов,**
д.э.н., профессор **А.С. Смагулов,**
к.э.н., доцент **Ш.О. Момынқулова,**
к.э.н., доцент **Э.О. Телагусова,**
к.э.н., доцент **Ш.Е. Шалбаева,**
ScD, Assoc.Professor **В.Рудзкене** (Литва),
PhD, Professor **Месут Йылмыз** (Турция),
к.э.н., ст.преподаватель **А.О. Жағыпарова** (*ответ.секретарь*)

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, 2011

ТЕОРИЯ ЖӘНЕ ӘДІСТЕМЕ ТЕОРИЯ И МЕТОДОЛОГИЯ

ИНДИКАТОРЫ РАЗВИТИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ

Б.Д. Иманбердиев -

д.э.н., профессор, КазНПУ имени Абая,

С.М. Касымов –

д.э.н., профессор, КазНПУ имени Абая

После Второй мировой войны стали создаваться мировые институты развития для формирования нового миропорядка: Всемирный банк, Мировой банк развития, Европейский банк реконструкций развития, Мировой валютный фонд, Комиссия по торговле и тарифам и другие организации, созданные прежде всего для формирования общих правил функционирования мирового рынка. В этот период стали усиливаться кооперационные и интеграционные межстрановые процессы, получили развитие транснациональные и региональные корпорации, возникли новые мировые финансовые, технологические и торговые зоны развития мировой экономики. Послевоенное развитие стало осуществляться под влиянием интернационализации стадий экономических отношений, возникших на основе нового разделения труда и расширения зоны рыночных отношений, которые в свою очередь активизировали международные отношения и международную торговлю. К концу XX века, в связи с развалом социалистической системы и возникновением новых независимых государств, возникла необходимость разрабатывать теорию переходных процессов и предстояло создать механизмы их включения в сложившуюся систему мировых рыночных отношений. С расширением зоны мировой рыночной экономики и ростом ее масштабов потребовалась разработка теории глобального развития, как методологии функционирования всей мировой экономики в рамках Всемирной торговой организации, определяющей общие правила торговли и системы государственной поддержки. В системе нового миропорядка для проведения анализа и определения перспектив развития мировой экономики, параллельно шло создание основ мировой статистики для измерения, оценки и ранжирования стран мира в единой системе мировых координат на базе Системы национального счетоводства, а также привлечение экспертных, аналитических и научных данных для осуществления мировых сравнительных исследований, прогнозов и форсайт разработок.

По инициативе ООН в конце 80-х годов начали разрабатываться программы развития, и начиная с 1990 года вышли в свет первые программы ПРООН по развитию человеческого потенциала, в котором все страны мира изучались с позиций единого сопоставительного подхода на основе развития гра-

мотности, образования, здравоохранения и ВВП на душу населения. Индекс человеческого развития ПРООН стал важнейшим мировым индикатором измерения развития национальных экономик отражающим исходные и достигнутые положения качества жизни в разрезе стран мира. Индекс позволил ранжировать развитие качества жизни стран и определять их место в таблице мировых рангов, и тем самым, иллюстрировать статистику динамики развития каждой страны в общемировом измерении.

В последующие годы Индекс человеческого развития, с расширением интерпретации его составляющих элементов, стал рассматриваться как Индекс развития человеческого потенциала. При его обосновании стали широко использоваться политические, экономические, технологические и правовые измерители, то есть появилась попытка придания статуса всеобщего индекса развития мировой системы, что в конечном счете, привело к отходу от главной идеи – измерения развития качества жизни стран мира.

Кроме того, в методологическом плане следует отметить, что существующее различие по численности населения стран при одинаковых параметрах ВВП в абсолютных величинах вносит несопоставимость сравнения. Попытки их сглаживания путем статистических расчетов темпов роста исходных параметров и их ранжирования по этим темпам, отражают лишь статистический тренд мало что имеющий с развитием качества жизни. Качество жизни вполне реальная расчетная статистическая величина и должна выражаться естественно в абсолютных величинах и отображать действительный разброс качества жизни между развитыми и слаборазвитыми странами и способствовать выработке реальной политики ООН и институтов мирового развития для гармонизации динамики глобального развития мировой экономики.

Попытка создания единого относительного статистического трендового измерителя развития стран мира ПРООН с позиций человеческого развития показала свою несостоятельность также и при разработке юбилейного отчета ПРООН «Развитие человеческого потенциала за 2010 год», в котором представлен большой статистический материал в области политической, экономической и технологической динамики, которые безусловно важны и определяющие, но они являются косвенными факторами измерения динамики развития человеческого потенциала.

В период активного развертывания программ человеческого развития ПРООН, стали расширяться исследования в области процессов мирового экономического развития Всемирного банка, различных экономических форумов, исследовательских проектов исследования будущего, проводились системные исследования перспектив развития мировой экономики в разрезе уровня экономического развития стран мира, оценки их конкурентоспособности и прогноза их развития. Основным индикатором экономического развития при этом также рассматривается ВВП на душу населения. Эта производная величина зависит от уровня развития национального ВВП и

общей численности населения страны, при этом она не отражает истинной производительности экономической системы и уровень конкурентоспособности человеческих ресурсов.

Исследования Всемирной книги фактов - ежегодно издаваемого Справочника ЦРУ США, ежегодно проводимый рейтинговый мониторинг Глобальной конкурентоспособности Всемирного экономического форума, а также проводимого Лозанским Международным институтом менеджмента рейтинга глобальной конкурентоспособности и множества других независимых исследований процессов развития мировой экономики различаются лишь количеством используемых статистических показателей, экспертных оценок и рейтинговых результатов. На этом фоне в оперативном режиме обращаются множество глобальных и региональных финансовых и валютных фондовых индексов, которые отражают текущую состоятельность и конкурентоспособность функционирования экономических агентов мирового рынка, определяются рейтинги финансовой системы стран мира, выступающие индикаторами текущей финансовой и перспективной устойчивости страны в системе мировых координат. Совокупность глобальных и региональных измерителей, индексов и рейтингов оценки функционирования различных сторон мирового экономического процесса **формируют систему глобальных параметров и пространство мировой экономической навигации**, в рамках которой функционируют страны мира.

Любая страна осуществляет свою деятельность через процесс обмена и приобретения части национального продукта на мировом рынке, и тем самым она постоянно включена в кругооборот мирового рынка в качестве его агента. Важность использования глобальной информации, составляющих основу мировой экономической навигации, с ростом процессов глобализации неуклонно растет, возрастает ее значимость для проведения национальных прогнозов развития и определения конкурентных позиций на мировом рынке, проведении форсайт исследований и разработке стратегии и тактики социально-экономического развития на перспективу. Наличие измерителей мировой экономической навигации позволяет странам мира реализовывать оптимальные траектории национального развития на основе ситуационного анализа и принятия когнитивных решений по коррекции стратегического курса развития страны.

Между тем, изучение глобальных индексов развития человеческого потенциала и глобальной конкурентоспособности стран мира выявило следующее, используемые сводные индексы, отраслевые измерители, комплекс базовых условий, также базовые факторные требования и условия эффективности и результативности в конечном счете выражающиеся в обобщающих рейтинговых оценках, определяют лишь место страны в мировом списке, но не ставят целей ближайшего и перспективного развития для страны и не опреде-

ляют страну-лидера, являющегося на текущий момент эталоном развития или хотя бы образцом будущего подобия на перспективу.

При всем многообразии глобальных измерителей развития они отражают сложившийся статистический ранговый порядок, но мало дают оценок для развития динамизма и оптимизации социально-экономических параметров страны. Создается впечатление исключительной важности и актуальности проведения статистики мировых процессов, при этом не важно где будет находиться страна в системе мировых координат, ее место в таблице о рангах всегда найдется.

Тогда возникает закономерный вопрос «О каком развитии последние два десятилетия вещают институты мирового развития»? Или это беспристрастная констатация рейтингового места страны в мировом порядке, или все таки, видение персонифицированного национального развития страны в системе открытой мировой конкуренции. Потенциал развития и шанс на развитие страны в системе динамической конкуренции вот чего не вскрывают мировые индексы или это видимо стыдливо скрывается, а может быть и заинтересованно используется странами развитого мира, которые и являются законодателями и разработчиками мировых рейтинговых индикаторов. В рекомендациях отчетов по глобальному развитию и конкуренции даются общие рассуждения и пожелания, которые в своей логике верны, но в них нет источника развития, а есть лишь условия и предпосылки развития.

Между тем источником роста, как известно, выступает экономический процесс, а рассматриваемые человеческие ресурсы, макроэкономические факторы и конкурентные условия являются лишь ресурсным обеспечением экономического воспроизводства и обмена. Экономический процесс – как динамическое явление постоянно находится в процессе эволюционного развития и от правильного выстраивания его траектории и целенаправленного управления зависит успех и процветание страны.

В этой связи в системе измерителей глобального развития важное место должно отводиться индикаторам глобального экономического развития, основанных на макроэкономических национальных показателях с их сравнительной оценкой с глобальным эталоном. Для этого в качестве глобального сравнительного эталона развития можно использовать макроэкономические показатели наиболее развитой страны мира, например США.

В настоящее время в публикуемых материалах ЦРУ США [1] и [2], приводятся данные об исчислении ВВП страны в реальных ценах в долларах США и ВВП страны в ценах по ППС (паритет покупательной способности), где условно цены в США приняты за единицу. Используя эти расчетные величины национального ВВП в двух обменных курсах, а также дополняя их абсолютными макроэкономическими показателями страны, можно создать достаточно адекватный инструментарий измерения динамики развития стран мира. Нами были изучены приведенные в них показатели развития 187 стран

мира за 2010 год и отобраны исходные и производные макроэкономические показатели, характеризующие результативность и эффективность национального экономического процесса, на основе которых можно построить измерители глобального экономического развития.

В процессе разработки индикатора глобального развития мы исходили из концепции объективного единства и методологической сопоставимости базовых экономических показателей. Для этих целей был выбран макроэкономический показатель – ВВП стран мира в реальных ценах в долларах США и ВВП страны в ценах по ППС (паритет покупательной способности) в долларах США. Сопоставимость обеспечивалась использованием единого долларовой цены по ППС. ВВП стран мира рассчитанные по ППС могут обладать свойством эквивалентного сравнения при осуществлении глобальных измерений экономического развития.

Для реализации этих положений мы исходили из следующей гипотезы:

- 1) страновые ВВП, исчисленные в реальных ценах, отражают действительный уровень экономического развития страны;
- 2) при использовании в расчетах ВВП разных обменных курсов их разница может отражать уровень развития страны;
- 3) согласно тезиса формирования реального валютного курса, известную как тезис Баласса-Самуэльсона – «корзина товаров в странах с более высоким уровнем развития технологии стоит дороже, чем в странах с более низким уровнем технологического развития».

Для обоснования применимости положений гипотезы были приняты во внимание математические исследования Шульгина А.Г. [3], в области теории паритета покупательной способности, дающие методологические основания для разработки измерителей динамики развития ВВП национальных экономик.

Так, согласно исследований Шульгина А.Г., если раньше теорию паритета покупательной способности Purchasing Power Parity (**PPP**) рассматривали как законченную теорию курсообразования, то теперь **PPP** рассматривают как некоторую отправную точку для анализа потоков товаров между странами. Это и не удивительно, ведь если раньше перемещение товаров было основой формирования валютного курса, то сейчас объем сделок на финансовом рынке между агентами разных стран значительно превышает объем сделок на международном рынке товаров, поэтому рынок активов как раньше игнорировать уже нельзя. Отсюда концепция **PPP** в современной интерпретации имеет несколько версий. Обобщая результаты математических исследований Шульгина А.Г., в области паритета покупательной способности, нами были выдвинуты следующие постулаты:

- 1) более высокая стоимость корзины обуславливается более высокой заработной платой и соответственно поддерживает более высокий уровень разви-

тия человеческого потенциала и конкурентоспособности национальной экономики;

2) ВВП в технологически развитых странах стоит дороже, чем в менее технологически развитых странах, и их различие в целом может характеризовать уровень экономического развития стран;

3) результатом динамического развития экономики, в конечном счете является повышение качества жизни через рост ВВП на душу населения, здравоохранение и образование;

4) при приведении ВВП стран мира к единым ценам по ППС и соотнесении их к реальным ценам национальных экономик, представляется возможным измерение относительного уровня экономического развития стран мира.

Используя положения гипотезы о прямой зависимости технологического развития и уровня жизни стран мира, нами были осуществлены ряд статистических вычислений и сформулированы выводы о возможности использования индикаторов экономического развития при проведении глобальных измерений.

1. На основе деления ВВП реального по курсу страны в долларах США на ВВП по ППС в долларах США нами были рассчитаны **Индексы глобальной динамики ВВП** стран в системе мирового развития, где индекс США, составивший -1.000, выступает глобальным мерилем развитости стран.

2. После проведения ранжирования по значениям **Индекса глобальной динамики ВВП** нами получены **Рейтинговые оценка динамики развития страны**, на базе которых можно в сравнительном аспекте определять место страны в динамике мирового экономического процесса.

3. Оба глобальных индикатора развития - **Индексы глобальной динамики ВВП** и **Рейтинги динамики развития страны**, назовем их по месту предложения КазНПУ им.Абая, могут выступать глобальными показателями мирового экономического порядка и служить ориентирами в конкурентном развитии стран мира. В качестве обеспечивающих и вспомогательных показателей, которые идут в контексте изучения глобальной динамики ВВП, также используются 18 макроэкономических показателей стран.

4. Применение разработанного **Индекса глобальной динамики ВВП КазНПУ им.Абая** в совокупности с действующими **Индексом человеческого развития ПРООН** и **Индексом глобальной конкурентоспособности ВЭФ** представляет возможным проводить более обоснованные измерения развития мировых процессов, позволит разрабатывать национальным экономикам обоснованные траектории развития в динамике мировых координат. Если рассматривать глобальные индикаторы с позиций их составных элементов, факторов и условий то их набор достаточно разнообразен и отражает политические, социальные, демографические, экономические,

технологические, природные и другие аспекты развития жизни человеческого общества. Табл.1.

Таблица 1- Индикаторы глобального развития стран мира

Рейтинг человеческого развития ПРООН	Рейтинг глобальной конкурентоспособности ВЭФ	Рейтинг глобальной динамики ВВП КазНПУ им.Абая
Индекс человеческого развития ПРООН (ИЧР)	Индекс глобальной конкурентоспособности ВЭФ (ИГК)	Индекс глобальной динамики ВВП КазНПУ (ИГД ВВП)
Сводные индексы развития	Базовые требования	Исходные и расчетные показатели динамики ВВП
1.Индекс развития человеческого потенциала	1.Фактор:Институты	1.ВВП реальное, в долларах США
2.Индекс гендерного неравенства	2.Фактор:Инфраструктура	2.ВВП по ППС, в долларах США
3.Индекс многомерной бедности	3.Фактор:Макроэкономика	3.Индекс глобальной динамики ВВП = ВВП реальное/ВВП по ППС
	4.Фактор:Здравоохранение и начальное образование	
Измерения развития человека	Условия эффективности	Параметры развития страны
1.Расширение прав и возможностей	5.Фактор:Высшее образование и профессиональная подготовка	1.Население, млн.чел
2.Устойчивость и уязвимость	6.Фактор: Эффективность рынка товаров	2.ВВП по ППС, млрд. в \$ США
3.Человеческая безопасность	7.Фактор: Эффективность рынка труда	3.ВВП реальное, млрд. в \$ США
4.Восприятие индивидуального благосостояния и благополучия	8. Фактор: Условия для развития финансовых рынков	4.ВВП на душу населения по ППС, тыс. \$
5.Гражданское и общественное благополучие	9.Фактор:Уровень технологического развития	5.Доходы бюджета, млрд. в \$ США
6.Демографические тенденции	10.Фактор: Объем рынка	6.% доходов в реальном ВВП
7.Достойный труд	Инновации и сложности	7.Экспорт, млрд. в \$ США
8.Образование	11.Фактор: Условия для развития бизнеса	8.% экспорта в реальном ВВП
9.Здравоохранение	11.Фактор: Инновация	9.Потребление электроэнергии, млрд.квт.ч.
		10.Потребление электроэнергии на 1 долл.ВВП реального, квт.ч.
Комплексные вопросы		11.Валовые вложения в основной капитал, млрд. в \$ США

1. Благоприятные условия: финансовые потоки и обязательства (международные и внутренние)		12.% валовых вложений в основной капитал
2. Благоприятные условия: экономика и инфраструктура		13.% расходов на здравоохранение от ВВП реального
3. Доступ к информационно-коммуникационным технологиям		14. Расходы на здравоохранение на душу населения, в \$ США
		15.% расходов на образование от ВВП реального
		16. Расходы на образование на душу населения, в \$ США
		17.% расходов на НИР и ОКР от ВВП реального
		18. Расходы на НИР и ОКР, млрд. в \$ США

Глобальные индикаторы, охватывающие различные стороны мирового экономического процесса, позволяют в динамической целостности отображать тренды человеческого развития, конкурентные ожидания и экономические тенденции в единой системе, важные для выработки международной экономической политики и принятия странами мира оптимальных решений в области национального развития. В условиях нарастания процессов глобализации и роста открытости мировой экономики будут возрастать процессы межстрановой конкуренции, отсюда будет усиливаться роль учета внешних факторов и условий, в конечном счете задающих и определяющих конкурентное развитие любой страны, его ожидаемый успех или потерю потенциала развития со всеми вытекающими последствиями.

Представление национального развития в комплексе предлагаемых глобальных индикаторов позволяет сформировать системное видение мирового экономического развития и на этом фоне исследовать роль и место национальной экономики в мировой экономике. Позволяет измерить и продиагностировать состояние развития экономик стран мира, и главное, наметить навигационное видение мировых процессов и обеспечить в ее координатах разработку эффективной национальной траектории динамического развития и ситуационного управления.

Навигационное пространство мировой экономики состоит из разнородных по уровню развития стран мира, и при их ранжировании по глобальным индикатором наблюдается распределение по группам развитых, развивающихся и слаборазвитых стран, в пределах которых существует конкретная страна. Естественно, для конкретной страны при выработке стратегии развития важны все параметры навигационного пространства, но прежде всего, важны страны партнеры, потенциальные рынки и страны-лидеры как модели для будущего этапа развития.

Безобъектное развитие стран в процессе реализации национальных целей теряет ориентиры, стратегии несущие декларативный характер, типа достичь уровня среднеразвитых стран или войти в список конкурентных стран - всегда приводят к неопределенности и потере конкретности. Так как, в процессе развития меняется роль и место стран в табелях рангов развития, никакая страна не стоит на месте, параметры мировой навигации постоянно находятся в динамике и труднопредсказуемом развитии. Только гибкое приспособление к вызовам времени и использование ситуационных систем управления будущим и управление настоящим из будущих сценариев развития может обеспечить динамизм и устойчивость развития во времени. Внутренний динамизм развития должен опережать динамизм внешней среды, и в этом правило успеха и процветания стран мира.

Для апробации нами предлагаемых **Индекса глобальной динамики ВВП и Рейтинга глобальной динамики ВВП КазНПУ им.Абая**, проведены расчеты и определено место Казахстана в мировых экономических координатах за 2010 год. Но предварительно, для осуществления сравнительного анализа и оценки адекватности исследуемым процессам необходимо рассмотреть динамику развития Казахстана в системе **Индекса человеческого развития ПРООН и Индекса глобальной конкурентоспособности ВЭФ**, который был разработан в соответствии с экономической инициативой вхождения Казахстана в число 50 –конкурентоспособных стран мира в ближайшие годы. В табл.2., приведены сравнительные оценки измерения развития человеческого потенциала и потенциала конкурентоспособности Казахстана за 2007-2010 годы. Как видно из табличных данных Казахстан с 82 места поднялся до 66 места по развитию человеческого потенциала, что в целом характеризует поступательность развития.

Таблица 2 - Потенциал развития Казахстана для вхождения в число 50 - конкурентоспособных стран мира

Наименование показателя	Динамика показателя				Разрыв в развитии от 50-й позиции конкурентных стран мира
	2007	2008	2009	2010	
Годы	2007	2008	2009	2010	2010
ИЧР ПРООН	82	73	82	66	16
Годы	2008-2009		2009-2010		2010
ИГК ВЭФ	66		67		17

Базовые требования	74	74	24
1.Фактор: Институты	81	86	36
2.Фактор: Инфраструктура	76	75	25
3.Фактор: Макроэкономика	74	59	9
4.Фактор: Здравоохранение и начальное образование	81	80	30
Условия эффективности	64	69	19
5.Фактор: Высшее образование и профессиональная подготовка	59	59	9
6.Фактор: Эффективность рынка товаров	80	84	34
7.Фактор: Эффективность рынка труда	12	18	-
8. Фактор: Условия для развития финансовых рынков	97	111	61
9.Фактор: Уровень технологического развития	75	69	19
10.Фактор: Объем рынка	55	55	5
Инновации и сложности	77	78	28
11.Фактор: Условия для развития бизнеса	86	88	38
11.Фактор: Инновация	62	64	14

Однако, отставание от 50 стран-конкурентов составляет 16 пунктов, что свидетельствует о наличии существенного разрыва в развитии человеческого потенциала и необходимости осуществления системных мер по их преодолению. Соответственно по индексу глобальной конкурентоспособности Казахстан за последние четыре года не показал заметных сдвигов и сохранил позицию на 67 месте, что в целом коррелирует с 66 местом по индексу развития человеческого потенциала. Ввиду того, что для Казахстана факторы конкурентоспособности имеют существенное значение для перспективного развития, в продолжении таблицы 2., приведены развернутые Базовые требования и условия, которые отстают от 50 стран-конкурентов на 24 позиции, Условиям эффективности 19 позиций и Инновациям и сложности 28 позиций.

В Казахстане сохраняются существенные отставания по факторам Институты на 36 позиций, по Инфраструктуре 25 позиций, Здравоохранению и начальному образованию 30 позиций, эффективности рынка товаров 34 позиции, Условиям для развития финансовых рынков 61 позиция и Условия для развития бизнеса на 38 позиций.

Анализ данных таблицы 3., свидетельствует о том, что в Казахстане необходимо дальнейшее осуществление системы институциональных преобразований и ускоренно создавать бизнес-среду для повышения уровня конкурентных позиций с целью вхождения в список 50 конкурентоспособных стран мира.

Рассмотренный статистический анализ конкурентной динамики развития Казахстана, разработанный ВЭФ на основе преимущественно экспертного опроса без реального сравнения с конкретными экономическими показателями 50 стран, демонстрирует некоторую обобщенность и усредненность. По существу ВЭФ рассматривает факторные условия и не учитывает их использование в конечных макроэкономических результатах деятельности национальной экономики. Различие факторов и природно-климатических условий, наличие ресурсов и местоположения страны могут привести в реальности к разным экономическим результатам.

При расчете Индекса глобальной динамики ВВП КазНПУ им.Абая и его ранжировании по возрастанию значения, получается следующий рейтинговый список 50 динамично развивающихся стран. Табл.3.

Таблица 3- Индекс глобальной динамики ВВП КазНПУ им.Абая для 50 динамично развивающихся стран мира (Всего стран мира -187 за 2010 год)

Место в рейтинге глобальной динамики ВВП КазНПУ им.Абая	Страна	Индекс глобальной динамики ВВП КазНПУ им.Абая
1.	Дания	1,570
2.	Швейцария	1,545
3.	Норвегия	1,367
4.	Финляндия	1,304
5.	Ирландия	1,297
6.	Франция	1,264
7.	ОАЭ	1,231
8.	Люксембург	1,226
9.	Австралия	1,222
10.	Япония	1,221
11.	Нидерланды	1,220
12.	Бельгия	1,210
13.	Швеция	1,207
14.	Италия	1,201
15.	Германия	1,164
16.	Австрия	1,159
17.	Канада	1,154

18.	Зимбабве	1,122
19.	Новая Зеландия	1,116
20.	Лихтенштейн	1,106
21.	Испания	1,072
22.	Кипр	1,040
23.	Великобритания	1,035
24.	Венесуэла	1,021
25.	США	1,009
26.	Греция	1,004
27.	Гибралтар	1,000
28.	Фолкленды	1,000
29.	Исландия	0,981
30.	Туркмения	0,978
31.	Португалия	0,953
32.	Израиль	0,947
33.	Словения	0,898
34.	Кабо-Верде	0,882
35.	Катар	0,843
36.	Багамские острова	0,822
37.	Мальдивы	0,813
38.	Мальта	0,794
39.	Хорватия	0,788
40.	Кувейт	0,783
41.	Намибия	0,781
42.	Словакия	0,772
43.	Антигуа и Барбуда	0,768
44.	Сен-Китс	0,768
45.	Латвия	0,756
46.	Эстония	0,750
47.	Чехия	0,748
48.	Суринам	0,738
49.	Оман	0,734
50.	Сингапур	0,728
...	...	...
76.	Казахстан	0,601
...	...	....
187.	Восточный Тимор	0.219

В первую группу 25 стран входят преимущественно развитые страны, во вторую группу входят страны среднеразвитые и развивающиеся страны. При всей кажущейся стройности рейтингового ряда вызывают сомнения высокие показатели Зимбабве и Туркмении, которые объясняются высокой стоимостью производимого сырья и его значительной доли в структуре ВВП.

Индекс глобальной динамики ВВП Республики Казахстан составляет 0.601 единиц и в рейтинге глобальной динамики ВВП КазНПУ им.Абая занимает

76 место, что в целом находится где рядом с Индексом человеческого развития 66 место и Индексом глобальной конкурентоспособности ВЭФ 67 место.

Важным моментом в данной ситуации является вопрос **«Какое место в рейтинге глобальной динамики ВВП НПУ им.Абая может в ближайшие годы занять Республика Казахстан в процессе развития?»**

Если судить по Индексу человеческого развития ПРООН и Индексу глобальной конкурентоспособности ВЭФ, то Казахстану предстоит многое создать в области институциональных преобразований и создания бизнес-среды без конкретных сроков или периодов их выполнения.

В области же ожидаемой динамики роста ВВП Казахстана, исходя из списка 50 стран входящих в Индекс глобальной динамики КазНПУ им.Абая разрыв составляет 26 позиций, на фоне разрыва по Индексу человеческого развития ПРООН 16 позиций и по Индексу глобальной конкуренто-способности ВЭФ 17 позиций по 50 конкурентным странам, то есть наблюдается пространственная корреляция между рассматриваемыми индексами.

Но в отличие от индексов человеческого развития и глобальной конкурентоспособности на основе Индекса глобальной динамики КазНПУ им.Абая можно конкретизировать модель-страну, макроэкономические параметры и систему управления которой можно адаптировать для развития Казахстана с целью достижения ее результатов экономического развития на определенный период. При значении Индекса глобальной динамики КазНПУ им.Абая по Казахстану в 0.601 можно выдвинуть гипотетический сценарий развития, по которому Казахстан может достичь уровня развития Индекса глобальной динамики ВВП КазНПУ им.Абая на уровне 1.000 к 2030 году.

По этому сценарию можно условно из списка 50 стран рассматривать 25 стран, входящих в группу стран с уровнем динамики развития ВВП до 1.000., кроме США, в силу несопоставимости его масштабов и уровня развития с Казахстаном. Для проведения исследования по выбору стран-лидеров для Казахстана, кроме Индекса глобальной динамики ВВП КазНПУ им.Абая, также дополнительно были привлечены макроэкономические относительные параметры развития 25 стран претендентов на лидерство для развития Казахстана. Табл.4.

Таблица 4- Страны – лидеры для развития Казахстана 2030 года

Страна	ВВП реальное/ ВВП по ППС	ВВП на душу населения по ППС, тыс.\$	Доля от реального ВВП, в %						Расход электроэнергии на 1 долл ВВП в кВт.ч.
			Доход бюджета	Экспорт	Вложения в основной капитал	Здравоохранение	Образование	НИР и ОКР	
	1	2	3	4	5	6	7	8	9
1.Греция	1,004	32,1	31,8	6,2	19,3	5,8	4,4	0,5	0,17
2.Гибралтар	1,000	38,5	41,1	24,5	Н,д	Н,д	Н,д	Н,д	0,13
3.Фолкленды	1,000	35,4	62,8	1,19	Н,д	Н,д	Н,д	Н,д	0,13
4.Исландия	0,981	39,6	Н,д	35,4	23,9	7,7	7,6	2,8	Н,д
5.Туркмения	0,978	6,7	4,4	21,1	6,5	1,4	3,9	Н,д	0,41
6.Португалия	0,953	21,8	41,3	18,6	21,7	7,1	4,4	1,2	0,22
7.Израиль	0,947	28,4	23,1	23,5	18,5	4,5	6,9	4,7	0,24
8.Словения	0,898	27,9	41,1	48,5	27,5	5,6	6,0	1,5	0,29
9.Кабо-Верде	0,882	3,5	34,5	7,0	46,6	3,4	5,7	Н,д	0,15
10.Катар	0,843	119,5	43,9	44,3	30,2	2,9	3,3	Н,д	0,16
11.Багамские острова	0,822	29,8	13,9	9,1	37,8	3,7	3,6	0,0	0,26
12.Мальдивы	0,813	4,3	37,5	6,8	53,5	6,4	8,1	Н,д	0,42
13.Мальта	0,794	23,8	52,8	29,0	19,4	5,8	5,1	0,6	0,23
14.Хорватия	0,788	17,6	33,6	16,9	27,6	6,6	4,5	0,9	0,28
15.Кувейт	0,783	52,8	64,7	45,1	18,9	1,7	3,8	0,1	0,36
16.Намибия	0,781	6,9	Н,д	36,8	23,4	3,2	6,9	Н,д	0,25
17.Словакия	0,772	21,2	32,6	62,0	26,1	5,2	3,9	0,5	0,32
18.Антигуа и Барбуда	0,768	18,1	19,2	7,1	73,7	3,3	3,9	0,0	0,09

19.Сен-Китс	0,768	14,7	15,9	15,1	41,6	3,4	9,3	0,0	0,22
20.Латвия	0,756	14,5	38,8	27,5	30,2	3,6	5,1	0,6	0,28
21.Эстония	0,750	18,7	39,9	50,6	29,3	4,1	Н,д	1,1	0,42
22.Чехия	0,748	25,1	40,0	55,4	23,9	5,8	4,4	1,6	0,32
23.Суринам	0,738	9,0	12,6	41,9	25,1	3,6	Н,д	Н,д	0,45
24.Оман	0,734	25,0	35,2	51,7	12,6	1,9	4,0	Н,д	0,21
25.Сингапур	0,728	52,2	12,0	155,0	28,5	1,0	3,2	2,6	0,21
Казахстан	0.601	11.8	17.3	43.9	31.3	2.5	2.3	0.2	0.71

Из 25 стран-лидеров входящих во вторую половину динамично развивающихся стран по Индексу глобальной динамики ВВП КазНПУ им.Абая, реальными странами-моделями для развития Казахстана до 2030 года по совокупности параметров и условий развития могут быть Сингапур, Чехия, Словения, Израиль, Португалия и Исландия в порядке возрастания динамики ВВП, находящиеся соответственно на поздних стадиях индустриального развития и начальных стадиях постиндустриального развития. Табл.5.

Наиболее сбалансированную структуру по социальным, экономическим и научно-техническим условиям для динамического развития имеют Израиль и Исландия, а также Сингапур демонстрирующие высокий уровень развития человеческого потенциала, обеспеченную значительными затратами на здравоохранение и образование. Масштабные затраты на проведение НИР и ОКР в этих странах обеспечивают высокую конкурентоспособность и создают заделы на перспективное постиндустриальное будущее развитие этих стран.

**Таблица 5- Страны – модели для развития Казахстана до 2030 года
(6 стран входящие в национальные цели развития)**

Страна	ВВП реальное/ ВВП по ППС	ВВП на душу населения по ППС, тыс.\$	Доля от реального ВВП, в %						Расход электроэнергии на 1 долл ВВП в квт.ч.
			Доход бюджета	Экспорт	Вложения в основной капитал	Здравоохранение	Образование	НИР и ОКР	
	1	2	3	4	5	6	7	8	9
Страны постиндустриального типа развития									
1.Исландия	0,981	39,6	Н.д	35,4	23,9	7,7	7,6	2,8	Н.д

2.Израиль	0,947	28,4	23,1	23,5	18,5	4,5	6,9	4,7	0,24
3.Синга- пур	0,728	52,2	12,0	155,0	28,5	1,0	3,2	2,6	0,21
	Страны индустриального типа развития								
4.Португал ия	0,953	21,8	41,3	18,6	21,7	7,1	4,4	1,2	0,22
5.Слове- ния	0,898	27,9	41,1	48,5	27,5	5,6	6,0	1,5	0,29
6.Чехия	0,748	25,1	40,0	55,4	23,9	5,8	4,4	1,6	0,32
Казахстан	0.601	11.8	17.3	43.9	31.3	2.5	2.3	0.2	0.71

Для Республики Казахстан, в настоящее время успешно осуществляющего период индустриально-инновационного строительства основ национальной экономики, уже в ближайшие годы станет выбор нового направления стратегического развития на инновационной основе для перехода к начальной стадии постиндустриального развития, где резко возрастает наукоемкость экономики и доля экспорта высокотехнологических товаров и услуг.

Выступая на выставке-форуме «Сильный Казахстан построим вместе» 4 июля 2011 года Президент Республики Казахстан Назарбаев озвучил важные и судьбоносные для страны программные задачи перспективного развития, где отметил «Осуществляя Программу форсированного индустриально-инновационного развития, мы должны опираться именно на инновации..., надо готовиться конкурировать со всем миром. До 2020 года обозначена новая сверхзадача – войти в число инновационных экономик мира. Инновационная экономика невозможна без развитой системы форсайта – современного инструмента видения и проецирования будущего..., надо делать ставку на прогностику, разработку стратегий, если вы не будете видеть свой завтрашний день, если не будете знать как ваши конкуренты, ближние и дальние, во всем мире работают, то у вас не будет солидного будущего».

В этой связи, важным моментом для будущего Казахстана становится обеспечение устойчивой динамики развития страны на основе обоснованного выбора кортежа стран-моделей высокотехнологического типа, с целью определения траектории эволюционного перехода от ближней к средней и дальней дистанции экономического развития Казахстана на пути к постиндустриальному миру.

В ближайшее двадцатилетие до 2030 года предстоит сформировать и обеспечить сбалансированный переход Казахстана от стадии индустриально-инновационного развития к стадии инновационного развития для вхождения в постиндустриальный тип развития. Этого можно достичь путем последовательного выхода на уровни развития макроэкономических параметров: от исходной страны-модели, через промежуточные страны-модели, к конечным

целям параметров развитых стран-моделей - как промежуточных национальных целей динамической траектории развития страны до 2030 года. Рис.1.

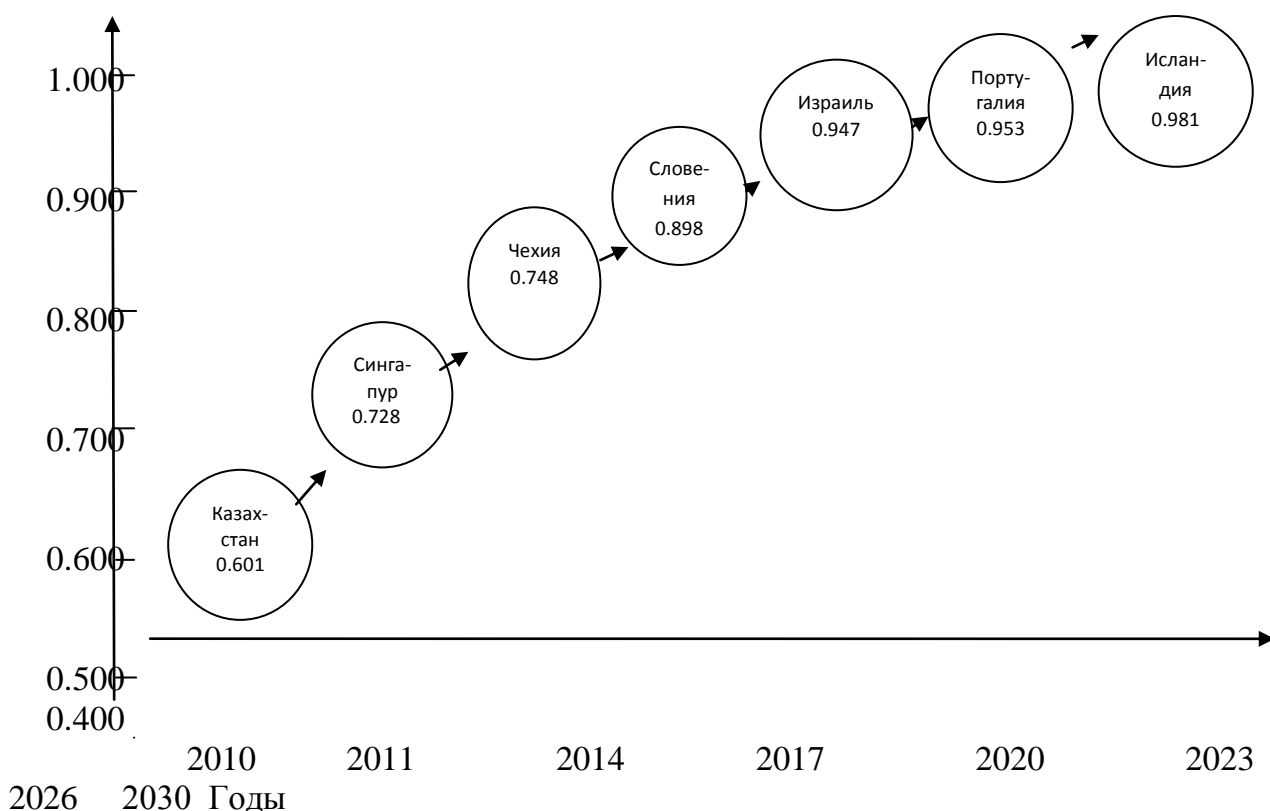
Для принятия поворотных решений по перспективному динамическому развитию в гонке за странами-лидерами, которые могут в зависимости от достигнутых на определенный период параметров развития выступать странами-моделями, предстоит разработать динамический прогноз траектории развития страны на основе подходов эволюционной траектории достижения целей национального развития, максимально используя ситуационное прогнозирование и управление на основе всемерного учета складывающейся конъюнктуры мировой экономической навигационной системы.

Используя принцип разумного заимствования методов и системы экономического развития стран-моделей на определенный период, как это успешно продемонстрировал Казахстан, используя опыт Сингапура по модернизации и реконструкции национальной экономики в период реализации положений Стратегии-2030, можно и дальше совершенствовать национальную систему управления динамическим развитием страны.

Рисунок 1- Эволюционная траектория национальных целей динамического развития Казахстана по странам-моделям на период до 2030 года

ИГД ВВП

КазНПУ им.Абая

Последовательно модернизируя управление экономикой страны можно получать кумулятивный управленческий эффект, который в свою очередь может стать важным фактором обеспечения динамического и конкурентоспособного развития страны в длительной перспективе. Применение в комплексе инструментария развития человеческого потенциала, глобальной конкурентоспособности, а также предлагаемой нами динамики развития ВВП, может способствовать принятию обоснованных решений при прогнозировании траектории динамического развития страны в глобальных координатах мирового развития.

Расширение процессов глобализации мировой экономики и формирование адекватной системы мировой статистики, где роль глобальных индикаторов из области отражения динамики мировых процессов постепенно начинает переходить в область формирования процессов **мировой экономической навигации**, которая, с одной стороны, расширяет сферу национальной деятельности на пространстве развивающегося глобального мира, и с другой стороны, раскрывает возникающие глобальные конкурентные возможности и риски развития национальной системы.

Феноменальный опыт динамического развития Китая за последние 20 лет, наглядный тому пример демонстрации эффективного использования инструментария мировой экономической навигации. Торговая экспансия Китая по всему миру, включая и развитую Европу и США, свидетельствуют об эффективности используемых принципов опережающего формирования предложения на возникающие спросы по всему миру. Так, например, если в развитые страны Китай поставляет качественные товары с высокой ценой, рассчитанные на высокий уровень жизни, то в страны СНГ поставляются товары менее качественные с меньшей ценой, исходя из более низкой покупательной способности населения этих стран. Проводя масштабную дифференцированную политику предложения товаров и услуг, Китай покрывает весь мир своим торговым зонтиком и постепенно превращается в страну-систему, активно используя все выгоды экономической навигационной системы. В настоящее время Китай имеет около 2 трл.долларов США накоплений, которые в условиях текущего мирового финансового кризиса могут повлиять на устойчивость всей финансовой системы мира. Мощный Китай и много разных рынков - это поле экономической динамики Китая на перспективу, более 20 лет избравшего стратегию динамической торговой экспансии мира.

Опыт Китая и исследование процессов мировой экономической навигации становятся обязательным условием обеспечения динамического развития стран мира в глобальном мире будущего. Возникновение феномена мировой экономической навигации, вызвано, прежде всего, объективными процессами опережающего усложнения мировых процессов над национальными процессами. Оно является естественным ответом времени на нарастание

пространственного глобализма и формирование единого мирового порядка. История зарождения морской, воздушной, космической, коммерческой и других видов навигаций - это также был ответом своего времени на рост динамизма и изменчивости внешних факторов по отношению к внутренним факторам, без учета которых нельзя было принимать адекватные решения в этих сложных и пространственных по сути своей сферах человеческой деятельности.

В системе **мировой экономической навигации** возникает возможность осуществлять динамические прогнозы развития и управления национальной экономикой на основе: всемерного учета динамично меняющихся мировых процессов; создания предпосылок для оптимизации внутренних факторов и ресурсов для предсказуемого достижения поставленных целей; широкого использования ситуационного моделирования и принятия когнитивных управленческих решений с учетом динамики развития всех стран мира. Мировая динамика вызывает к жизни новые концепции динамического развития и управления национальными системами, которые все более превращаются в части единого мирового процесса невиданных ранее масштабов и темпов развития. Динамически мыслить и действовать вот лейтмотив ближайшего и отдаленного будущего. У кого нет политической динамики и воли к развитию, ресурсов и технологий у того мало перспектив для конкурентного и динамического развития в мировой гонке стран за призрачным будущим.

1. *Страны мира – экономика, демография, история.* //www.iformasiya /ru 2010.

2. *Доклад о развитии человека 2010.* www.un.org/ru/development/hdr/2010

3. [www: tnu.in.ua/study/downloads.php.d...](http://www.tnu.in.ua/study/downloads.php.d...) Валютный курс и международные финансы. Шульгин А.Г. - М., 2003, 141 с.)

Түйін

Бұл мақалада ғаламдық экономиканың даму индикаторын енгізуі қарастырылған. Осы көрсеткіш негізінде серпінді даму үстіндегі әлем елдерін саралау жасалған. Қазақстан үшін 2030 жылға дейін үлгі елдер бойынша эволюциялық даму траекториясы көрсетілген.

Summary

This article discusses the introduction of an indicator of global economic development. On the basis of this indicator is carried ranking dynamically developing countries in the world. For Kazakhstan, the evolutionary trajectory of the states of development across countries - for models up to 2030.

АКТУАЛЬНОСТЬ И НЕОБХОДИМОСТЬ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ И ВОСПИТАНИЯ СТУДЕНТОВ КАК ЗАЛОГ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ И СТАБИЛЬНОСТИ ЭКОНОМИКИ Р.К.

Л.И. Жазылбек -
доцент КазНПУ им. Абая.

Ключевой целью образования в Казахстане является формирование и развитие образованной, творческой, компетентной и конкурентоспособной личности, способной жить в динамично развивающейся среде, готовой к самоактуализации, как в своих собственных интересах, так и в интересах общества.

Основным предназначением преподавателей экономики является обеспечение высокого качества экономического образования всех студентов и учащихся нашей страны. Никогда ранее это задача не была так актуальна для личного и общественного процветания все более и более изменяющегося поколения казахстанских студентов и школьников, им придется принимать трудные экономические решения в условиях возрастающих сложностей постоянно меняющегося мира.

Экономическое образование дает возможность понимать экономику в объеме необходимом для аргументированных суждений об экономических вопросах, как в личном плане, так и в области экономической политики, и с которыми они столкнутся будучи членами демократического общества. Обучение тому, как выносить обоснованные суждения поможет студентам принимать эффективные решения и быть более ответственными гражданами. И действительно, важнейший шаг к пониманию экономики, как и во всех остальных областях знания, делается тогда, когда эмоциональные суждения заменяются объективным и обоснованным анализом.

Независимо от экономической подготовки каждому взрослому человеку в течение жизни приходится отвечать на разнообразные экономические вопросы. Выводы, к которым он при этом приходит, отражаются на его голосовании в качестве избирателя, на его работе, на активности профсоюзов и других общественных организациях, а также на экономических решениях принимаемых им в качестве потребителя, производителя, вкладчика, либо инвестора.

Эффективная работа всей нашей системы и личное благосостояние ее членов зависит от того, насколько качественным будет индивидуальное решение, принимаемое в подобных случаях. Для этого необходимы экономические знания и навыки. Чтобы достичь всеобщей экономической образованности, студентам необходимо помочь стать вдумчивыми читателями газет и журналов, восприимчивыми телезрителями, разборчивыми радиослуша-

телями, научить их критическому осмыслению политических событий. Подобное отношению требует множество знаний и навыков, среди которых:

1. Умение выделить экономические аспекты отдельных вопросов.
2. Стремление использовать обоснованный и беспристрастный подход при их рассмотрении.

3. Понимание основных экономических концепций и структуры данной экономической системы.

4. Способность применять в различных сочетаниях элементы экономических знаний к конкретным ситуациям.

Если нам удастся достичь поставленной цели, то молодые люди смогут осознанно и с пониманием относиться как к современным, так и к известным экономическим проблемам. Таким образом, изучение экономики даст студентам более полное представление о мире, в котором они живут, учатся и работают, а также обеспечит их теоретической основой, помогающей принимать некоторые наиболее важные в их жизни решения.

Последовательный и обоснованный подход к принятию экономических решений включают в себя следующие шаги:

1. Формулировку проблемы или спорного вопроса. Какие именно факты наиболее важны? Какие возникающие вопросы связаны с выбором? Что является сутью проблемы?

2. Определение тех личных и общественных целей, которые необходимо достичь. Расположение их в приблизительном порядке в зависимости от значения, которое придается их достижению.

3. Обсуждение основных альтернативных способов достижения этих целей. Примите во внимание ограниченность находящихся в вашем распоряжении ресурсов и другие ограничения свободы действия.

4. Выбор тех экономических концепций, которые необходимы для понимания проблемы, и применения их для оценки преимуществ каждой из альтернатив. Какие концепции оказались наиболее важными для уяснения сути проблемы? Какие концепции были наиболее полезны для изучения последствий альтернативных решений?

5. Решение о том, какая из альтернатив лучше ведет к достижению большинства целей, либо наиболее важных из них. Какие из решений кажутся наиболее достижимыми? Какие наиболее желаемые? Какова цена компромиссного выбора между различными целями, то есть, какой частью одной цели приходится поступаться ради наиболее полного достижения другой?

Важность последовательного и обоснованного подхода заключается в том, что он состоит из определенной системы действий, помогающий студентам – упорядочить свое мышление при решении какой-либо проблемы, как в сфере экономики, так и в других областях. Хотя сам подход вначале может быть и не вполне ясен каждому, однако его практические приложения даются намного легче, и даже входят в привычку, особенно при многократном

применении. Актуальным в современных условиях является грамотное использование предположений экономических рассуждений. Использование экономики в исследовательских задачах предполагает дедуктивное рассуждение. Термин «дедуктивные» в данном случае подразумевает тот факт, что научная дисциплина экономика вооружает нас определенными предположениями или принципами, которые могут быть использованы при решении задач. Использование этих предложений дает студентам что-то вроде стартовой площадки – инструмент для отделения полезных ключей от бесполезных при попытке понять поведение людей. Ниже приводится список предположений, которые преподаватели экономики и студенты могут использовать в исследовательских задачах.

Люди выбирают. Все люди – с высокими или низкими доходами, в больших или в малых странах – стоят перед лицом проблемы ограниченности, поскольку потребности людей превышают возможность удовлетворить их при помощи ограниченных ресурсов. Ограниченность вынуждает людей совершать выбор.

Выбор людей связан со стоимостью. Люди не совершают свой выбор случайно, бездумно. Скорее, они делают выбор, имея в виду какую-либо цель и каким-то образом ощущая затраты и выгоды каждой из альтернатив. Следующая наилучшая альтернатива, от которой люди по существу отказываются, совершая тот или иной выбор, называется альтернативной стоимостью. Люди реагируют на стимулы предсказуемым образом. Все люди реагируют на стимулы. Отрицательные стимулы препятствуют экономической деятельности. Положительные стимулы способствуют экономической деятельности. Стимулы могут принимать денежную форму, однако к стимулам относится все, что люди воспринимают в качестве вознаграждения, в том числе и физическое удовлетворение.

Люди создают экономические системы, которые оказывают влияние на индивидуальный выбор и стимулы. Каждый раз, когда кто-либо делает выбор, ограничивающий какую-либо альтернативу, или создающий дополнительную альтернативу, стимулы для других людей меняются. Каждый раз, когда изменяются правила или закон, что расширяет или ограничивает альтернативы или последствия, меняются и стимулы.

Люди выигрывают, когда участвуют в добровольном обмене. Каждый раз, когда двое или большее число людей совершают обмен, каждый из них отдает что-то менее ценное (для себя), чтобы получить что-то более ценное (для себя). По завершении обмена оказывается, что двое его участников приобрели предметы, обладающие большей ценностью (для них), чем те, которые они при этом отдали. Поэтому акт обмена создал дополнительную ценность (богатство) для обоих его участников и для экономик в целом.

Выбор людей приводит к последствиям, проявляющимся в будущем. У выбора могут существовать немедленные затраты и выгоды, которые часто

бывают запланированными и предусмотренными. Будущие последствия оценить труднее. Это привносит во многие решения элемент риска.

Суть понимания экономики состоит в умении разбираться во всем многообразии экономических тем, событий, фактов и наблюдений, разворачивающихся перед нами, а также способности принимать эффективные решения по экономическим вопросам. Ключевыми элементами такого понимания является следующие:

- Овладение основными экономическими концепциями. Как и другие дисциплины, экономика обладает собственными аналитическими инструментами и особым «языком», которые студенты должны хорошо усвоить.

- Оценка того, каким образом основные понятия экономики соотносятся друг с другом. Подобная оценка позволит студентам иметь дело с комплексными проблемами «реального мира», то есть с проблемами, с которыми они столкнутся, став взрослыми.

- Понимание структуры экономики. Это понимание должно включать знание того, как взаимодействуют различные составные части и сектора экономики.

- Знание первостепенных экономических интересов – как личных, так и общественных. Такое знание, вкуче с определенным пониманием механизма взаимоотношений между личными и общественными экономическими категориями, обеспечит основу для восприятия того, каким образом индивидуальные силы, которые, в свою очередь, и определяют эти поступки.

- Применение обоснованного подхода к экономическим решениям. Экономические решения могут приниматься гораздо более эффективным образом, если заменить эмоциональные, неаргументированные суждения объективным, последовательным и обоснованным подходом.

Важной целью является ознакомление студентов с экономическими и педагогическими материалами и моделями, которые помогут им в изучении экономики. Использование разнообразных методов преподавания важно для обучения любому предмету – это способствует повышению интереса, и к тому же разные студенты характеризуются различными стилями приобретения новых знаний. Большинство моделей, связанных с различными стилями обучения, охватывает одну или несколько приведенных ниже характеристик:

А) Индивидуальность. Считается, что характеристики основ индивидуальности, такие как интроверт/экстраверт, влияют на то, как человек приобретает и интегрирует информацию. Например, студент-экстраверт может предпочитать активные и коллективные обучающие упражнения, такие как обсуждение, совместное выполнение заданий, моделирующие групповые упражнения. Студент - интроверт может предпочитать индивидуальное обучение в ходе прослушивания лекций, чтения и выполнения письменных работ.

В) Обработка информации. Люди отличаются по стилям познания, используемым ими в процессе обработки информации. Например, некоторые обучаемые лучше могут обрабатывать информацию, получаемую через органы слуха – прослушивание и запись прямой лекции будет для них продуктивно. Напротив, люди для которых предпочтительнее визуальное восприятие, могут достичь лучших результатов при помощи наглядных материалов, таких как органайзеры, конспекты, схемы понятий, графики и диаграммы. Люди, обрабатывающие информацию кинестетическим образом, получают наибольшую пользу от использования активных методов обучения, таких как моделирующие упражнения и разыгрывание ролей.

С) Взаимоотношения в обществе. Стили взаимоотношений людей с другими людьми оказывают влияние на то, как обучаемые взаимодействуют в аудитории. Например, студенты, чей стиль поведения в обществе характеризуется независимостью и конкуренцией, могут предпочитать индивидуальное обучение, в то время как для тех, кто более зависим и общителен, более приемлемым может стать метод совместного получения знаний.

Однако стили обучения не являются раз и навсегда фиксированными и негибкими. Они имеют тенденцию к изменению с течением времени - по мере того, как люди растут и меняются. Кроме того, благодаря осторожному и нацеленному обучению, студентов можно побудить к развитию и использованию различных способов получения знаний. Поскольку разные профессии и должности часто требуют гибкости стилей приобретения и передачи знаний, важно, чтобы преподаватели развивали способность к выполнению разнообразных педагогических методов и обучающих видов деятельности, побуждая своих студентов получению информации различными способами. Необходимо использовать эффективные методы обучения при преподавании экономики и нацеленные на разнообразные, отличные друг от друга стили обучения.

1. Государственная программа развития образования в РК на 2005-2010. // Казахстанская правда. - 16 октября. 2002.

2. Балабанов В.С., Кириллов В.Н., Юлдашев Р.Т. Методика преподавания экономических дисциплин. Основы лекторского мастерства. - М., «Анкил» 2000.

3. Сарбасова Т.С. Методика преподавания экономических дисциплин. - Алматы, 2004.

4. Гребнев Я. О новых стандартах в области преподавания экономики // Вопросы экономики. - 2000. - №7.

5. Ф.Сандерс. Основные экономические понятия. Структура преподавания. - Москва, 1995.

Түйін

Мақалада Қазақстандағы жастардың экономикалық білімі мен тәрбиесінің сапасын жоғары дәрежеге көтерудің қажеттілігі мен маңыздылығы көрсетіліп, ол үшін оқытудың жаңа технологияларын пайдаланудың керектігі айқындалған.

Summary

The article discusses the need to improve the quality of economic knowledge and education of young people in Kazakhstan, which requires the use of modern teaching technology.

ОБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ УСЛУГА КАК ТОВАР НА РЫНКЕ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Салимбаева Р.О. - к.э.н.

В Послании Президента РК Н.А.Назарбаева народу Казахстана от 28 февраля 2007 года «Новый Казахстан в новом мире» подчеркивается, что сфера образования должна сформировать основы «умной экономики» путем развития человеческого капитала. Главным критерием успешности реформы образования может выступить то, что любой гражданин, получивший в республике соответствующее образование и квалификацию, может стать востребованным специалистом в любой стране мира. Сфера образовательных услуг является стержнем современной цивилизации, мощнейшим фактором развития человеческого общества, отдельной страны и региона. Сегодня становится очевидным, что будущее за теми государствами и народами, которые смогут превзойти других в освоении новых знаний, научных достижений и их практическом использовании. В этой связи особое значение приобретают проблемы рыночной трансформации образовательной сферы экономики, и в первую очередь проблемы разработки и практического внедрения современных маркетинговых стратегий ее развития.

Зародившись в производственной сфере, маркетинг достаточно длительное время не находил соответствующего применения в сфере образовательных услуг. Однако нацеленность казахстанской экономики на интеграцию в мировую экономическую систему, возрастание конкуренции и коммерциализации сферы образовательных услуг привели к необходимости скорейшего внедрения элементов маркетинга в практическую деятельность образовательных учреждений.

Научно-обоснованный подход к выбору маркетинговых стратегий развития сферы образовательных услуг страны, каждого конкретного региона будет способствовать решению целого ряда важнейших задач, таких как: совершенствование образовательных программ и повышение их нацелен-

ности на решение приоритетных социально-экономических задач; развитие наиболее перспективных форм межрегионального и международного сотрудничества в сфере профессионального образования; повышение эффективности образовательного потенциала и построение эффективной инвестиционной системы, ориентированной на четко определенные приоритеты и способствующей отбору наиболее продуктивных направлений и специальностей при подготовке кадров.

Применения маркетинга в сфере высшего образования будет способствовать улучшению качества и расширению ассортимента образовательных услуг, позволит разнообразнее удовлетворять запросы потребителей в подобного рода услугах и в итоге содействовать подъему образования в обществе на более высокую ступень.

Применение маркетинга в некоммерческих организациях позволяет им избежать зависимости от рыночной ситуации, приспособить к себе основные объективные факторы внешней как макро,- так и микросреды, наиболее полно реализовать основные и предпринимательские цели, обеспечить для себя наиболее эффективную финансовую поддержку.

Маркетинговый подход к управлению деятельностью субъектов рынка встречается с особыми трудностями в сфере образования. Даже в странах с развитой рыночной экономикой образование остается преимущественно объектом внимания и поддержки государства, финансируются государственными органами; потребность в маркетинге здесь до сих пор проходит период становления. Если в развитых странах потребность в маркетинге в сфере образования еще только нарастает, то в Казахстане активно идущая коммерциализация образования поставила проблему маркетинга уже в практическом плане, в том числе перед государственными образовательными учреждениями.

На основе изучения научной литературы, а также опыта работы вузов выявлено, что вопросы рыночной адаптации образовательной деятельности вузов на основе принципов маркетинга недостаточно исследовались. Это порождает необходимость более глубокой теоретической и практической проработки проблем специфики рынка образовательных услуг, использования инструментов маркетинга в деятельности вузов и реорганизации системы управления ими в соответствии с рыночными принципами хозяйствования.

В результате перехода Республики Казахстан на рыночные принципы хозяйствования и введения платного образования образовательные услуги стали объектом рыночных отношений.

Образовательные услуги, как и любой товар, реализуются на рынке, который понимается как совокупность существующих и потенциальных покупателей и продавцов товара. Региональный рынок образовательных услуг, в этом случае, представляет собой рынок, на котором взаимодейст-

вуют спрос на образовательные услуги со стороны основных хозяйствующих субъектов (отдельных личностей, домохозяйств, предприятий и организаций, государства) и их предложение различными образовательными учреждениями региона. Помимо производителей и потребителей образовательных услуг в состав участников рыночных отношений в этой сфере входят широкие круги посредников, включая службы занятости, биржи труда, органы регистрации, лицензирования и аккредитации образовательных учреждений, образовательные фонды, ассоциации образовательных учреждений и предприятий, специализированные образовательные центры и др. Все эти субъекты содействуют эффективному продвижению образовательных услуг на рынке и могут выполнять такие функции, как информирование, консультирование, участие в организации сбыта образовательных услуг и ресурсной поддержки образования.

Кроме того, отличительная особенность рынка образовательных услуг заключается в значительной роли государства и его органов управления.

В настоящее время сфера образования является частью рыночных отношений и на рынке образовательных услуг каждому учебному заведению необходимо осваивать свою нишу, в чем особая роль принадлежит маркетингу.

Применение маркетинга в сфере высшего образования будет способствовать улучшению качества и расширению ассортимента образовательных услуг, позволит разнообразнее удовлетворять запросы потребителей подобного рода услугах и в итоге содействовать подъему образования в обществе на более высокую ступень.

Под маркетингом в сфере высшего образования следует понимать особый вид деятельности, направленной на удовлетворение нужд и запросов населения в образовательных услугах высшей школы.

Развитие маркетинга в этой сфере особенно важно, поскольку интеллектуальный потенциал становится решающим фактором умножения национального богатства страны. Инструментарий маркетинга в сегодняшней деятельности вузов выступает в качестве эффективного средства управления их деятельностью.

Для того чтобы понять сущность маркетинга и необходимость его использования в деятельности вузов проанализируем комплекс требований, факторов и элементов, формирующих маркетинг в сфере высшего образования. К их числу относятся предмет маркетинга, его субъекты и их функции, сфера действия и объекты маркетинга образовательных услуг высшей школы, его целевая ориентация и проблемное содержание.

Предмет маркетинга образовательных услуг высшей школы - это исповедуемая вузами философия, их стратегия и тактика, их действия и поведение на рынке образовательных услуг.

Субъектами маркетинга в сфере высшего образования являются не только учебные заведения, производящие и оказывающие образовательные услуги. Но и потребители (отдельные личности, предприятия и организации), широкие круги посредников (включая службы занятости, органы регистрации, лицензирования и аккредитации образовательных учреждений и др.), а также общественные институты и структуры, причастные к продвижению образовательных услуг на рынке. Особую роль среди субъектов маркетинга образовательных услуг высшей школы играет личность студента, слушателя, являющегося конечным потребителем, который отличается от остальных потребителей тем, что использует образовательный потенциал не только для создания благ и зарабатывания средств на жизнь, но и для удовлетворения своих познавательных потребностей. Именно эта личность осуществляет конкретный выбор своей будущей специальности, места и формы обучения, источников его финансирования, выбор будущего места работы и условий реализации приобретенного потенциала. Личность обучающегося (в том числе и потенциального) должна быть в постоянном центре внимания всех маркетинговых усилий.

Учебные заведения, как субъекты маркетинга, являются наиболее активными участниками этого процесса. В функции маркетинга в вузе входят:

- формирование предложения;
- производство (оказание) и продвижение образовательных услуг и продуктов на рынке;
- формирование спроса и стимулирование сбыта образовательных услуг;
- осуществление ценовой политики на платные услуги;
- организация и проведение маркетинговых исследований;
- прогнозирование, выявление перспективных образовательных услуг и необходимости их обновления;
- определение объема, качества, ассортимента и сервиса образовательных услуг;
- анализ и осуществление конкурентоспособности учебного заведения;
- разработка стратегии маркетинговой деятельности в вузе и организация ее реализации.

Объект маркетинга в сфере высшего образования можно обозначить собирательным термином «образовательные услуги и продукты». Наряду с образовательными услугами к объектам маркетинга в сфере высшего образования можно причислить места расположения и площади образовательных учреждений, их общественный престиж, научный потенциал, знания по профилям подготовки и педагогические идеи, а также материальные товары, необходимые в процессе образования или являющиеся его продуктами, широкий комплекс сопутствующих услуг.

Производя продукты общественного пользования, учебное заведение работает одновременно на двух рынках. Вуз предоставляет обществу образо-

вательные услуги определенного вида, потребителями которых являются учащиеся и студенты, и одновременно представляет результаты своей деятельности на рынке труда, потребителями которых являются предприятия и организации различных отраслей экономики.

Действуя одновременно на двух связанных и взаимозависимых рынках, вуз, тем не менее, имеет один продукт, с которым он выходит на оба рынка. Все исследователи сходятся на том, что основным направлением деятельности вуза является предоставление образовательных услуг, но не дают однозначного определения, в какой форме существует эта услуга

С нашей точки зрения продуктом в маркетинге является образовательная программа. Образовательная программа — это комплекс образовательных услуг, нацеленный на изменение образовательного уровня или профессиональной подготовки потребителя и обеспеченный соответствующими ресурсами образовательной организации.

В зависимости от своих возможностей и потребностей клиентов вузы предлагают различный ассортимент таких программ, которые нами классифицированы по ряду признаков, представленных в таблица 1.

Таблица 1 – Классификация образовательных программ

Признак	Образовательные программы
Уровень предлагаемого образования	Довузовские, высшего профессионального образования - бакалаврские, магистерские, докторан-тура, программы профессиональной переподготовки.
Ориентация на определенную специальность	По финансам, маркетингу, товароведению, управлению персоналом и т.д.
Форма обучения	Дневные, вечерние, заочные, дистанционные, экстернат и т.д.
Используемые методы обучения	Традиционные, программы проблемного обучения, программы, основанные на анализе деловых ситуаций и т.п.
Наличие дополнительных компонентов	«Сэндвич курсы», включающие обязательный период практики между двумя периодами теоретической подготовки; «интернатура», когда теоретическое обучение идет параллельно практической работе по данному направлению; международные.
<i>Примечание: Составлено автором</i>	

Новые виды образовательных программ появляются в ответ на спрос рынка или изменяющиеся технические возможности (ресурсы) вуза. Выходя на рынок образовательных продуктов и услуг со своими образовательными программами, вуз одновременно выпускает специалистов разного уровня и профиля, освоивших предлагаемые вузом образовательные программы.

На рынке труда вуз является производителем не выпускников, а образовательных программ, в том виде, в котором они освоены его выпускниками. В результате освоения указанных образовательных программ выпускники приобрели нужные рынку труда знания, умения и навыки.

Вуз заинтересован в том, чтобы его образовательные программы как можно полнее соответствовали требованиям рынка труда, а выпускники как можно полнее эту программу усваивали. Поэтому вуз заинтересован в изучении целевого рынка труда.

Рынку образовательных услуг высшей школы присущи основные характеристики рынка услуг в целом; но он также обладает и рядом особенностей, которые необходимо учитывать, изучая и работая на этом рынке. Среди этих особенностей основными являются:

- огромное влияние государства на процессы, происходящие в сфере высшего образования, и одновременное подчинение этой сферы основным законам рыночного развития;

- услуги высшего образования позволяют повысить ценность личности, а также удовлетворить духовные потребности человека;

- они относятся к квазиобщественным благам;

- услуги данной сферы не являются массовыми;

- сфера образовательных услуг является весьма ресурсоёмкой;

- цены на образовательные услуги достаточно высоки по сравнению со средним уровнем доходов населения;

- возрастающая роль высшего образования приводит к увеличению спроса на образовательные услуги.

Наш анализ ограничивается основными элементами комплекса маркетинга – сегментированием рынка, товарной и ценовой политикой, поскольку такие его элементы, как каналы распределения и продвижения образовательных услуг имеют существенные отличия от традиционных и требуют специального исследования.

Университеты и другие вузы по своей сущности и юридическому статусу принадлежат к некоммерческим организациям.

Главное отличие некоммерческих организаций и структур от коммерческих состоит в том, что они не ставят своей целью получение прибыли. Это – non-profit. В то же время законодательства ряда стран, в том числе и РК, допускают получение прибыли некоммерческими организациями и структурами. Однако, в рамках некоммерческих структур она имеет ограничительный характер. Ведь некоммерческая организация может заниматься пред-

принимательством лишь постольку, поскольку она служит достижению цели, ради которой создана, а ее бизнес-деятельность должна соответствовать данным целям.

На современном развивающемся рынке некоммерческие организации действуют в условиях возрастающего риска, что предполагает тщательный подход к выявлению своих бизнес-шансов, которые постоянно меняются в современных условиях.

Отсюда следует необходимость применения маркетинга в некоммерческих организациях, который позволяет им избежать зависимости от рыночной ситуации, приспособить к себе основные объективные факторы внешней как макро – так и микросреды, наиболее полно реализовать основные и предпринимательские цели, обеспечить для себя наиболее эффективную финансовую поддержку.

Одним из важнейших направлений маркетинговых исследований в вузе является сегментирование рынка образовательных услуг.

Сегмент рынка образовательных услуг высшей школы - это совокупность потребителей, одинаковым образом реагирующих на предлагаемые образовательные услуги и на побудительные стимулы маркетинга. Сегменты рынка дифференцируются в зависимости от типов потребителей и соответствующих этим типам различиям в потребностях, характеристиках, поведении и мышлением потребителей.

Изучая рынок образовательных услуг, анализируя спрос, конкуренцию на нем, встает вопрос: «Каким же следует быть современному высшему образовательному учреждению?»

1. Развитие образовательного маркетинга в РК и его влияние на учебную систему в условиях глобализации экономики // Материалы II Международного конгресса молодых ученых и студентов «Мир науки». Алматы, 2008. – С. 512-517.

2. Образовательная услуга как товар в условиях перехода на МСФО // Материалы международной научно-практической конференции, посвященной 75-летию КазНУ им. аль-Фараби «Конкурентоспособность экономики Казахстана: ускоренная модернизация национальной экономики и развитие корпоративных структур» Ч1. - Алматы, 2008.- С.278-283.

Түйін

ҚР президенті Н.Ә.Назарбаевтың 28.02.2007 жылғы («Жаңа Қазақстан - жаңа әлемде») жолдауында білім беру жүйесі адам капиталын жетілдіру арқылы саналы экономика негізінде қалыптасуы керек екендігін баса айтты. Білім беру жүйесін реформалаудың басты шарты ол Республикада білім алған кез-келген азамат әлемдегі кез-келген елде қажетті маман болуы тиіс.

Summary

In the Message of the President of Republic Kazakhstan of N.A.Nazarbaev to the people of Kazakhstan from February, 28th, 2007 "New Kazakhstan in the new world" is underlined that the education sphere should generate bases of "clever economy" by development of the human capital. As the main criterion of success of reform of formation that any citizen who has got in republic corresponding education and qualification, can become the demanded expert in any country the world can act. The sphere of educational services is a core of a modern civilization, the most powerful factor of development of the human society, the separate country and region. Today becomes obvious that the future behind those states and the people which can surpass others in development of new knowledge, scientific achievements and their practical use. Thereupon special value problems of market transformation of educational sphere of economy, and first of all get problems of working out and practical introduction of modern marketing strategy of its development.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ИНВЕСТИЦИЯЛЫҚ НАРЫҒЫНЫҢ ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ МЕН БОЛЖАМДАРЫ

А.Т. Исаева –

э.ғ.к., доцент, КазНПУ им Абая

Бірлескен кәсіпорындардың кемшілігіне қазақстандық кәсіпкерлер – қатысушыларының кәсіпорынды басқару деңгейінен айрылуын жатқызуға болады. Табыстың маңызды бөлігі шетелдік инвестор меншігіне айналып, ол жарғылық қордағы үлесіне сәйкес пропорционалды түрде төленеді. Осыған байланысты бірлескен кәсіпорындар құруға жаңа жолдарды іздестіру, олардың қызмет түрін тұтас өзгерту мәселесі туындап отыр.

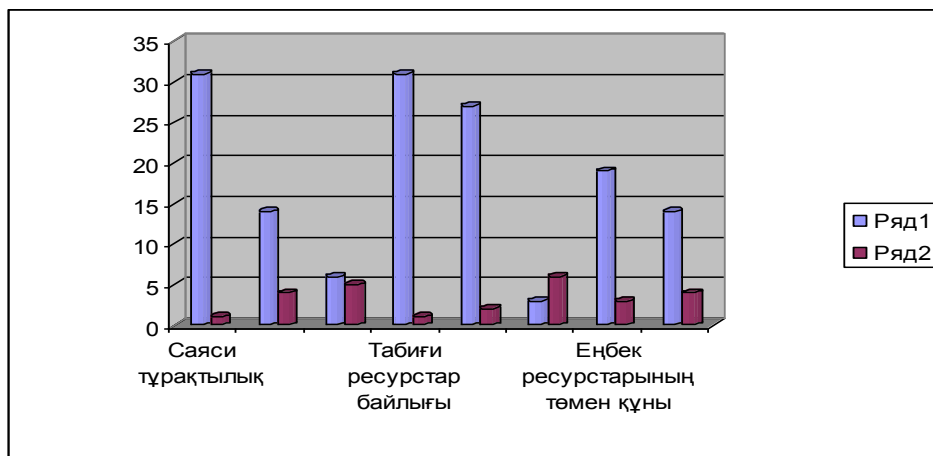
Қазақстан экономикасы үшін стратегиялық мәнге ие емес салаларда (жеңіл және тамақ өнеркәсібі, ағаш өңдеу, халыққа тұрмыстық қызмет көрсету) шетел капиталына жататын шағын және орта кәсіпорындарды құруға бет-бұрыс берілуі керек.

Шетел капиталын өндіріске тарту саясаты өндірістің құрылымдық қайта-құрылуына максималды түрде көмек көрсету, инвесторлардың инвестициялық белсенділігін маңызды көлемде көтеруге қол ұшын беру қажеттілігінен туындайды.

Қазіргі таңда республикада негізінен, шетел капиталын тарту үшін қажетті құқықтық орта мен кепілдеме жүйесі қалыптасқан. 2003 жылы Қазақстан Республикасында «Шетел инвестициялары туралы» заң қабылданған. «Шетел инвестицияларын тарту үшін Қазақстан Республикасы экономикасының басым секторларының тізімін бекіту туралы» және «Инвестор-лармен келісім

жасауда жеңілдіктер мен преференциялар жүйесі және оны беру тәртібі туралы Ереже» сияқты Қазақстан Республикасы Президенті мен Үкіметінің қосымша жарлықтары, инвестициялар жөніндегі Комитетпен 2009 жылға дейін шетел инвестицияларын тарту үшін маңызды секторлардың тізімі бекітілген. Бұл құжаттардың негізгі мақсаты – маңызды өндіріс пен қызмет саласын селективті қолдауды қамтамасыз ету, экономика құрылымының шикізат бағыттылығын жеңу, инвестициялық белсенділікті көтеру мәселесін шешу, ел экономикасына тікелей инвестициялар ағымына қолайлы жағдай жасау.[1]

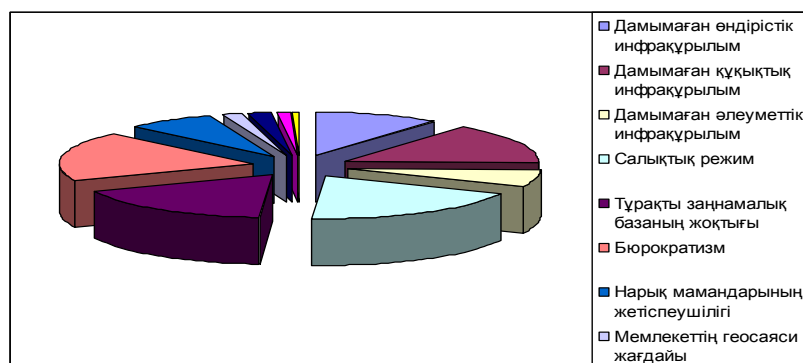
Шетел инвестициялары ағымын ынталандыру бойынша жүргізіліп отырған іс-шаралар арқасында капитал салымының көрсеткіштері жоғарылауда. Бұл инвестициялық ахуалдың жақсаруын, іскерлік белсенділіктің жоғарылауын, біздің елімізге шетелдік және отандық инвесторлар жағынан сенімділіктің өсуін дәлелдейді. Жағдайды жақсартуда инвестициялар жөніндегі Комитеттің құрылуының маңызы өте зор. Сонымен бірге, Қазақстанға шетел капиталын тарту көлемі республика экономикасында ірі құрылымдық қайта құруларды жүзеге асыру үшін жеткіліксіз, олардың қолданылу бағыты мен тиімділігі қоғамдық мүддеге сәйкес келмейді.

1 сурет - Әсер етуші позитивті факторлар

Суреттегі факторларға қарасақ, Қазақстан Республикасының инвесторлары үшін басты тартымдылық – оның саяси тұрақтылығы, табиғи және шикізат ресурстарының төмен құны, экономикалық тұрақтылық және жоғары сапалы еңбек ресурстарының болуы. Қазақстан бұл салада көп іс атқарғанымен, респонденттерді елдің заңнамалары мен салық жүйесіндегі жеңілдіктер қызықтырады.

Әсер етуші негативті факторларды бағалау бойынша сұраунаманың нәтижесіне қатысты қарастырайық. Барлық факторлар үш категорияға бөлінген: тежеуші күшті факторлар, орташа факторлар, әлсіз факторлар.

2 кесте - Әсер етуші негативті факторларды бағалау

Сонымен, респонденттердің пікірінше, инвестициялық процесті салық режимінің, бюрократизмнің әлсіздігі, тұрақты заңнамалық базаның жоқтығы, дамымаған құқықтық инфрақұрылымның болуы тежейді. [2]

Шетел инвесторы үшін басты тәуекелдердің бірі – құқықтық тәртіпсіздік. Бұл тұрақты заңнамалық режимнің қажеттілігін айқын көрсетеді. Соңғы кезде меншікке, инвестициялық қызметке, салық салуға, пайдалы қазбаны қолдануға қатысты әр түрлі аспектілерді реттейтін бірқатар жарлықтар қабылданған. Бірақ реформалық жарлықтардың өзі, шетел инвесторымен кең ауқымды қызметті қамтамасыз ету үшін жеткілікті құқықтық акт ретінде қабылданбайды. Шетел инвесторы үшін қабылдайтын мемлекетте заңның Президенттен жоғары болуы маңызды мәнге ие.

Қазіргі таңда тікелей шетел инвестицияларын мұнай саласына тарту керек. Менің ойымша, Мексиканың тәжірибесін кең ауқымда қолдану керек: инвесторларды игерілген кен орындарына емес, ізденіс жүргізу орындарында өнімді бөлу әдісі бойынша кен орнын жөндеу құқығын беру арқылы тартты. Біздің республикамыздың мұнай-газ потенциалы әлі де игеруді қажет етеді. Ол үшін ірі капитал салымын талап ететін кеңейтілген ізденіс жұмыстары қажет.

Республикадағы атқарушы құрылымдардың пайдасыз звеноларын тізбектей қысқарту керек. Осыған байланысты, біздің ойымызша, инвестициялаудың жалпы процесі мен онымен байланысты звенолардың өзара іс-әрекет ету тізбесін құру қажет. [3]

Кейінгі жылдары әлемдік аренада Қазақстанның рейтингі жоғарылауда. Республика Үкіметі оны одан әрі күшейту үшін іс-шаралар жасауы керек. Бюрократизмді тудыратын барлық факторларды жоюға қол жеткізумен бірге заңнамалардағы бұзушылықтар жойылуы тиіс.

Қазіргі таңда, Қазақстан өндіріс пен басқаруды ұйымдастыру әдістері, жаңа техника-технология негізінде өз экономикасын кең ауқымда жөндеу жұмыстары және ірі құрылымдық қайта құруды жүргізу үшін қажетті инвестициялық қорларға ие емес. Қазақстанның бәсекеге қабілетті тауар-

ларды өндіреуі мәселені күрделендіре түсуде: көлік құрал-жабдық, труба-лар, конструкторлық материалдар, т.с.с.

Сонымен, шетел инвестицияларын өндіріске тартудың негізгі стратегия-лық және ағымдық мақсаттарына келесілер жатады:

- экономиканы тұрақтандыру мен динамикалық дамуы үшін қажетті қосымша инвестициялық ресурстармен қамтамасыз ету;
- ел экономикасына шетел инвесторлары сенімділігінің жоғарылауы;
- әлемдік экономикалық жүйеге қазақстандық экономиканың интеграция-лау процесін күшейту, оның халықаралық еңбек бөлінісіне белсенді түрде қатыстыру.

Шетел инвестицияларын өндіріске тарту мен қолданудың жалпы страте-гиясы келесі мәселелердің шешу жолдарын қамтамасыз ететін инвесторлар қызметіне байланысты: [3]

- мемлекеттің экспорттық потенциал тиімділігін көтеру және дамыту, оның шикізат бағыттылығын жеңу, елдің экспорттық экспансиясын күшейту және оның сыртқы нарықта ұстанатын ұстанымын тұрақтандыру;
- импорталмастырушы өндірісті дамыту;
- техника-технология, басқару және өткізу әдістері негізінде өндірістің ғылыми-техникалық деңгейін көтеру;
- өндірістік және өндірістік емес тұтынуға жоғары деңгейлі дайындыққа ие өнім шығарумен толық және аяқталған технологиялық циклдарды қалып-тастыру;
- салық түсімдерінің жоғарылауы;
- артта қалған және экологиялық қолайсыз аймақтарды дамытуға көмек көрсету;
- жаңа жұмыс орындарын ашу.

Бұл мақсаттардың жүзеге асырылуы инвестициялық жобалардың басым бағыты мен аймақтың бөлінуін, көлемі мен жүзеге асыру мерзімін қалып-тастыруды талап етеді.

Шетел инвестицияларын тартудың маңызды принципі – келісімнің өзара пайда әкелуі. Бірде-бір кәсіпкер, мемлекет немесе фирма пайдасыз келісім жасамайды. Біздің мақсатымыз – олардың мүмкіндіктерін сенімді қорғай отырып, өз мүдделерімізді қанағаттандыру.

Экономикасы динамикалық және тұрақты дамып отырған, ірі техноло-гиялық жетістіктері бар, серіктес ретінде жоғары сенімділік деңгейіне ие және мемлекет егемендігіне зиян келтірмейтін, нақты саяси мақсаттар мен этника-лық және территориялық мақсаттары жоқ елдердің инвестицияларына назар аударған жөн. Мұндай мемлекеттер қатарына Германия, Жапония, АҚШ, Ұлыбритания, Францияны жатқызуға болады.

Шетел инвестицияларын тартудың әлемдік тәжірибесінің маңызы өте зор. Әр мемлекет өзіндік ерекшеліктерге ие: экономикалық, технологиялық, қаржылық, табиғи ресурстар потенциалы т.б.

Сондықтан ол серіктес келісім бермейтін шарттар ұсынуы мүмкін. Шетел инвестицияларын тарту бойынша халықаралық келісім негізінде, мемлекеттің арнайы шарттары қарастырылған. Жалпы нормаларды, әлемдік тәжірибені объективті талдау және бағалау жатады.

Республика экономикалық шетел инвестицияларына қажеттілігі өтпелі кезең ерекшеліктерімен түсіндірілетін, қазіргі тұрақсыз жағдайы мен капитал салымдарының ішкі ресурстарының шектеулі болуында айтарлықтай жоғары. Бірақ қойылған мақсатқа жету үшін инвестицияның қажет болуына қарамастан, шетел инвестицияларын тарту экономика өсуінің факторы ретінде жағымды мәнге ие болғанымен, жалпы мемлекет және жеке аймақ үшін жағымсыз нәтиже әкелуі мүмкін. [3]

Біріншіден, инвестицияны өтеу үшін республикада өндірілетін өніммен, ең алдымен, мұнай, металл, сонымен қатар, қарызды жабу шотына валютамен есеп айырысады. Осылардың барлығы ел экономикасына көлемді сыртқы қарыз ретінде ауыртпалық түсіреді. Шынында да, егер шетел инвестициялары ішкі салымға қарағанда, үлкен табыс әкелетін болса, жаңа қарыздарды жабу мүмкіндігін бере отырып, өндірістің жедел дамуына септігін тигізеді. Бірақ көптеген зерттеушілердің пікірінше, тәжірибе көрінісі керісінше.

Екіншіден, инвестицияда шетел капиталы үлесінің жоғарылығы, яғни жалпы ұлттық өнімде жоғары болуы экономикалық түрде қауіпті, себебі ол республика егемендігіне зиян келтіруі мүмкін.

Шетел капиталы көлеміне мемлекеттің экономикалық тәуелді болуы елдің экономикалық және экологиялық қауіпсіздігіне жағымсыз әсер етеді. Сондықтан шетел инвестицияларының көлемі және оларды тарту шарттары мемлекет, қоғам бақылауында болуы керек.

Осындай жағдайды бастан кешірген әлем елдерінің тәжірибесін ескере отырып, шетел инвестицияларының көлемі, бір жағынан, жан басына шаққанда 200 - 300 АҚШ доллар есебінен анықталса, екінші жағынан, ЖҰӨ - нің 15 - 20 пайызынан жоғары болуы керек. Сөйтіп, Қазақстандағы шетел инвестицияларының көлемі жылына 400 - 500 млн. АҚШ доллар, ЖІӨ - нің 14 -17.

Келесі бір жәйтті атап кеткен жөн. Шетел инвесторының өз салымдарын салу саласы мемлекеттің көзқарасымен сәйкес болмауы мүмкін. Мысалы, шетел инвесторы мұнай-газ өндеуді инвестициялау мен экспорттық өндіріске үлкен қызығушылық танытуда. Қазіргі таңда республика шетел инвестицияларын капиталды қажет ететін сала мен өндіріске тартуға мәжбүр.

Әлемдік тәжірибе қабылдаушы мемлекет үшін инвестицияның басқа нысандарымен салыстырғанда, тікелей шетел инвестицияларының тиімді екенін көрсетеді:

- инвестицияның кейбір нысандары қабылдайтын мемлекетке ескірген технологияны әкелу мүмкіндігіне тыйым салады;

-тікелей инвестициялар тауар өндірісі мен қызметке, өндіріс пен басқаруға, маркетинг, ноу-хауға бағытталады;

- тікелей шетел инвестициялары мемлекеттің сыртқы қарызының болуымен байланысты емес;

- тікелей инвестициялар ұлттық экономиканың әлемдік дамыған халықаралық ғылыми-техникалық және экономикалық бірлестікке ықпалдасуына көмек береді.

Техникалық қызметтер туралы келісімдер, қазіргі таңда, әлемдік нарыққа шығу үшін халықаралық мәнге ие темір жолдарды, республика территориясында мұнай және газ құбырларын салу үшін қолдануы керек.

Қазіргі кезде, Қазақстанның алдында тұрған мақсаттардың бірі – еліміздің әлемдік экономикалық қауымдастыққа жедел енуі. Бұл мақсатқа жету үшін Қазақстан қажетті шарттаға ие: маңызды шикізат, өнеркәсіп, ауыл шаруашылық, кадрлық потенциал мен республикадағы тұрақты қоғамдық-саяси жағдайдың болуы.

Экономиканы қайта құру мәселесі сыртқы экономикалық қызмет саласында айқын көрініс тапты. Қазақстанның инвестициялық саясатын жүзеге асыруға сыртқы экономикалық байланыстарының рөлі маңызды көлемде өсуде, себебі сыртқы экономикалық байланыстар шетел капиталын тарту есебінен, капитал салымдары үшін қосымша қорларды ашудың және бірлескен кәсіпорындар құрудың маңызды жолы. [2]

Шетел инвестициялары ағымын ынталандыру бойынша жүргізіліп отырған іс-шаралар арқасында капитал салымы көрсеткіштері жоғарылауда. Бұл инвестициялық ахуалдың жақсаруын, іскерлік белсенділіктің жоғарылауын, біздің елімізге шетелдік және отандық инвесторлар жағынан сенімділіктің өсуін дәлелдейді. Жағдайды жақсартуда инвестициялар жөніндегі Комитеттің құрылуының маңызы өте зор. Сонымен бірге, Қазақстанға шетел капиталын тарту көлемі республика экономикасында ірі құрылымдық қайта құруларды жүзеге асыру үшін жеткіліксіз, олардың қолданылу бағыты мен тиімділігі қоғамдық мүддеге сәйкес келмейді.

Қазақстан Республикасының инвесторлары үшін басты тартымдылық – оның саяси тұрақтылығы, табиғи және шикізат ресурстарының төмен құны, экономикалық тұрақтылық және жоғары сапалы еңбек ресурстарының болуы. Қазақстан бұл салада көп іс атқарғанымен, респонденттерді елдің заңнамалары мен салық жүйесіндегі жеңілдіктер қызықтырады.

Қазақстанда инвестициялық ахуалды жақсарту үшін тежеуші факторларды жойып, қолайлы жағдай жасайтын факторларды дамытуға ұмтылыс таныту қажет. Негізгі жағдайлардың бірі – салық заңнамасын жетілдіру, себебі инвесторлар тұрақсыз заңнамалық база туралы айта отырып, салық Кодексіні немесе кедендік реттеуді есепке алады. Менің ойымша, нарықтық экономиканы реттеуші ретінде, салық салу және кедендік салымдар жүйесін қолдану ұстанымы жағынан, нақты және тізбекті салық пен кедендік саясатты құрастыру қажеттілігі туындады. [2]

Еуропалық континентте Қазақстан үшін ерекше қызығушылыққа Еуропалық Одақ ие. «Үлкен жетілік» елдерімен екі жақты байланыстар күшеюде: ең алдымен, Ұлыбритания және Германия. Азия бағытында Қытай, Оңтүстік Корея, Жапониямен өзара экономикалық байланыстарға үлкен назар аударылуда. Шетел инвестицияларын тартудың негізгі басымдықтары өмір сүруді қамтамасыз ететін салалар мен экспортқа бағытталатын өндіріс - мұнай-газ және мұнай-химиялық салалары, электр энергетикасы, металлургия, коммуникация және агроөнеркәсіп кешені, себебі Қазақстан бидай, жүн, мақтаның ірі өндірушісі. Мұнай-газ саласында мұнай және газды игеру мен экспорттауды көтеру, сыртқы мұнай құбырлары мен ішкі газ құбырларын салуға назар аудару керек.

Сонымен, қорыта айтсақ шетел инвестициялары - дамыған тауарлық қатынастарға ұлттық шаруашылық субъектілердің бейімделу деңгейін ірі коммерциялық инвестициялау негізінде көтеруге қабілетті, әлемдік ғылыми-технологиялық жетістіктерді енгізудің маңызды жолы. Бұл мәселе Қазақстан үшін ішкі тауар - ақша өлшемдерін деформациялау жағдайында да маңызды. Республикаға жаңа өндірістік қуаттарды жедел құру үшін тікелей өндірістік капиталдың импорты қажет. [4]

1. Шокаманов Ю. *Состояние потребительского рынка в странах Содружества в 2001-2006 годах.* - 17 августа 2007г. stat@mail.online.kz.

2. *Деловая активность предприятий Казахстана. №4-2005. Статистический бюллетень.* – Алматы, 2006.

3. *Особенности развития инвестиции в АПК РК // МНП конференция, Ташкент, 2008. с.301-305.*

4. *Журинов К.К. и другие «Финансовый анализ предприятий» - Алматы, 2003.*

Резюме

Казахстан стремится как можно быстрее установить контакты с ведущими индустриально развитыми странами мира. Везде лидер республики заключал прежде всего соглашения в области развития экономических связей, причем они большей частью раскрывают интерес казахской стороны не в чисто торговых поставках, а в получении технологий, инвестиций в развитие национальной промышленности.

Summary

Kazakhstan aims as quick as possible to set a resume contacts with anchorwomen the industrially developed countries of the world. Everywhere the leader of republic concluded before all agreement in area of development of economic connections, thus they mainly expose interest of kazakh side not in cleanly point-of-sale deliveries, but in the receipt of technologies, investments in development of national industry.

РАЗВИТИЕ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА В КАЗАХСТАНЕ

А.Ю. Дальке–

ст. преподаватель кафедры «Финансы» КазНПУ им. Абая

Развитие человеческого потенциала – это приоритетная задача казахстанской государственной политики, которая последовательно проводится в жизнь. Не случайно, еще в декабре 2007 года доклад, с которым Президент Нурсултан Назарбаев выступил на торжественном собрании, посвященном Дню Независимости, был озаглавлен «Развитие человеческого потенциала – главная ценность Независимости».

Человеческое развитие – это процесс расширения возможностей человека. Важнейшие из них, это возможность прожить долгую и здоровую жизнь, получения знаний и иметь достойный уровень жизни. И если данные возможности не доступны, то и многие другие возможности остаются недоступными. Основная цель человеческого развития – создание такой окружающей политической, экономической, социальной и экологической среды, которая бы позволила людям достаточно долго наслаждаться здоровой и созидательной жизнью.

Определяющее влияние на формирование современного понимания процесса развития оказали теоретические разработки лауреата Нобелевской премии Амартии Сена, в частности его работа "Развитие как расширение возможностей", опубликованная в 1989 году. Сен рассматривает процесс развития не как повышение материального или экономического благосостояния, а как процесс расширения возможностей человека прожить долгую и здоровую жизнь, иметь доступ к знаниям, совершить больше дел и так далее. При этом процесс расширения возможностей, прежде всего, связан с расширением свободы выбора человека.

На основе этих идей группа экспертов Программы развития ООН (ПРООН) разработала концептуальный подход к "человеческому" развитию (или развитию человеческого потенциала), а позднее опубликовала первый всемирный Доклад о человеческом развитии за 1990 год, который впоследствии стал ежегодным. Концепция человеческого развития ставит в качестве основной цели экономического развития не рост ВВП (валовой национальный продукт), а возможности развития самого человека, расширения его свободы выбора. В настоящее время эта концепция носит глобальный характер, что нашло свое отражение во всех программных документах международных организаций, работающих под эгидой ООН.

Концепция человеческого развития исходит из того, что человеческая жизнь ценна не потому, что люди способны производить блага, а потому, что является целью этого развития.

Благодаря своей привлекательности идея развития человеческого потенциала быстро распространилась по всему миру. В Казахстане же, с разработкой первого Национального Отчета о Человеческом Развтии в 1995 году, концепция человеческого развития, приобретает все более важное значение как "альтернативный" путь планирования и определения приоритетов развития страны. На основе этого доклада ежегодно осуществляется презентация для парламентариев, органов исполнительной власти, неправительственных организаций и широкой общественности. Социальные нужды населения находят большее отражение в официальных планах республики, включая приоритеты, обозначенные в стратегии "Казахстан-2030", программе по снижению бедности. В ежегодных посланиях Президента РК содержатся важные для общества положения, отражающие принципы человеческого развития. Подобное внимание к политике, ориентированной на человека, можно рассматривать в качестве показателя изменяющейся ситуации в нашей стране.

Доклад о развитии человека заложил основу для широкого спектра информационных и аналитических материалов, связанных с различными аспектами жизни человека. Однако проблема замены простых цифровых данных, таких как ВВП, массой таблиц (и многочисленными результатами анализа) состоит в том, что последним не хватает практичности и удобства грубого показателя ВВП. Поэтому в противовес ВВП был создан другой простой показатель – Индекс развития человеческого потенциала (ИРЧП) – это совокупный показатель уровня развития человека в стране, поэтому иногда его используют в качестве синонима таких понятий как «качество жизни» или «уровень жизни». Индекс измеряет достижения страны с точки зрения состояния здоровья, получения образования и фактического дохода ее граждан, по трем основным направлениям:

- 1.Здоровье и долголетие, измеряемые показателем ожидаемой продолжительности жизни при рождении.

- 2.Доступ к образованию, измеряемый уровнем грамотности взрослого населения и совокупным валовым коэффициентом охвата образованием.

- 3.Достойный уровень жизни, измеряемый величиной валового внутреннего продукта (ВВП) на душу населения в долларах США по паритету покупательной способности (ППС).

Эти три измерения стандартизируются в виде числовых значений от 0 до 1, среднее геометрическое (ранее арифметическое) которых представляет собой совокупный показатель ИРЧП в диапазоне от 0 до 1. Затем государства ранжируются на основе этого показателя. Все страны в рейтинге классифицируются четыремя категориями:

- 1.Страны с очень высоким уровнем ИРЧП.
- 2.Страны с высоким уровнем ИРЧП.
- 3.Страны со средним уровнем ИРЧП.

4. Страны с низким уровнем ИРЧП.

ИЧР не предназначен оценивать прогресс человеческого развития за короткий период времени, так как некоторые индикаторы-компоненты не меняются сразу же в ответ на политические изменения. То же самое со средним количеством лет образования и ожидаемой продолжительностью жизни при рождении. Однако очень полезно пересматривать прогресс ИЧР в среднесрочной и долгосрочной перспективах.

Индекс человеческого развития в Казахстане за 2010 год равен 0,714, республика находится в категории стран с высоким уровнем человеческого развития и занимает 66 место из 169 стран. По сравнению с прошлогодним отчетом (82 место) Казахстан поднялся на 16 ступеней. Но здесь стоит учитывать, что некоторые страны не вошли в общий список. Так, если в общем списке раньше было 182 страны, то сейчас их 169 [1].

За период 1990 и 2010 годы ИЧР Казахстана увеличивался с 0.650 до 0.714, т.е. на 10 % или в среднем на 0.5% в год.

Таблица ниже показывает прогресс Казахстана по каждому индикатору. За период 1990 - 2010 гг. ожидаемая продолжительность жизни при рождении снизилась на 1 год, в то же время среднее количество лет обучения увеличилось почти на 3 года и ожидаемое количество лет обучения также увеличилось на 3 года. ВВП Казахстана на душу населения вырос на 33% за этот же период [2].

Таблица 1. Тенденции показателей ИЧР, определяющих уровень человеческого развития в Казахстане в 1980–2010 гг.

Годы	Ожидаемая средняя продолжительность жизни при рождении	Ожидаемая продолжительность обучения (лет)	Реальное Кол-во лет обучения	ВВП на душу населения (ППС, в \$ США)	Индекс ИЧР
1980	65.0	11.6	6.1	..	..
1985	66.9	12.6	7.0	..	..
1990	66.7	12.5	7.7	7 676	0.650
1995	63.9	12.1	8.8	4 837	0.620
2000	63.6	12.3	7.7	5 452	0.614
2005	64.8	14.9	10.1	8 479	0.696
2010	65.4	15.1	10.3	10 234	0.714

Примечание: тенденции показателей ИЧР основаны на новых компонентах индикаторов и новой методологии.

Одним из важнейших критериев при оценке человеческого развития являются показатели здоровья матери и ребенка. В данном направлении в республике достигнута позитивная динамика. Так, по сравнению с 1991 годом материнская смертность снизилась почти в 3 раза, младенческая – на 40%.

Улучшение основных показателей здоровья населения стало возможным благодаря значительным объемам финансирования здравоохранения. В 2010 году расходы республиканского бюджета составили 375,5 млрд. тенге, что более чем в 3 раза превышает показатель 2008 года.

С 2005 года построено более 400 объектов здравоохранения, капитально отремонтировано более 4 000 медицинских организаций, значительно улучшено оснащение медицинским оборудованием. В стране создана эффективная кардиохирургическая служба, которая впервые позволила казахским хирургам проводить операции на открытом сердце. Для этого в странах ближнего и дальнего зарубежья подготовлено более 200 специалистов. В настоящее время кардиохирургические операции проводятся во всех областных центрах страны.

Так, за последние 6 лет на 22% снизилась смертность от болезней кровообращения, от онкологических заболеваний на 18%, от травм и отравлений – на 26%, от туберкулеза – в 2 раза.

Показателем, от которого напрямую зависит и здоровье народа, и качество его жизни в целом, является снабжение питьевой водой. Начиная с 2002 года реализуется отраслевая программа «Питьевая вода». За это время улучшено водоснабжение 3 417 населенных пунктов, где проживает более трех с половиной млн. человек. Построено более 13 тыс. километров водопроводных сетей. И если в 2000 году только 73% казахстанцев имели доступ к водопроводной воде, то сейчас уровень обеспеченности ею составляет 86,2%. В текущем 2011 году принята новая программа «Ак булак», рассчитанная до 2020 года, и ее главная цель заключается в том, чтобы решить вопросы водоснабжения более 3,8 тыс. сельских населенных пунктов, где проживает около 4 млн. казахстанцев.

Экономическая ситуация, изменялась волнообразно. В 1990–1995 годах наблюдалось резкое снижение объема ВВП. За пять лет он сократился практически в два раза. Лишь в 1996 году падение размера экономики было приостановлено, но в 1998 году грянул кризис в Юго-Восточной Азии, который негативно отразился на развивающихся рынках по всему миру, и объем казахстанского ВВП вновь снизился. Устойчивые позитивные сдвиги обозначились лишь в 2000 году, когда рост ВВП составил 9,8% к предыдущему году. Именно с этого времени начинается поступательное развитие Казахстана. Иными словами, фактически все сегодняшние экономические успехи достигнуты за последние 10 лет (хотя в 90-е годы для этих успехов закладывалось самое важное – институциональные основы и рыночные механизмы).

Последнее десятилетие Казахстан демонстрировал устойчивый рост, на который не смог существенно повлиять даже глобальный финансово-экономический кризис. При этом качественно улучшилась структура экономического роста. Его локомотивом традиционно был добывающий сектор.

Вместе с тем государство использовало его как основу для планомерного развития несырьевых отраслей. Реализация программы форсированного индустриально-инновационного развития способствовала тому, что обрабатывающий сектор уже вышел в лидеры, продемонстрировав в 2010 году рост на 18,4%. На качественно новый уровень развития выходят транспортно-логистическая сфера, связь, коммуникации.

Динамику экономического развития повторяет и динамика такого ключевого социального показателя, как занятость населения. В период наибольшего спада производства безработица достигла критических размеров. В 1995 году ее уровень составил 11% от экономически активного населения, т. е. почти миллион казахстанцев не смогли найти применения на рынке труда, оставшись без заработка. Экономический рост и расширение обрабатывающего сектора позволили к настоящему времени сократить эту цифру почти в 2 раза, до 5,8%.

Сегодня более 2,5 млн. казахстанцев, работая в сфере малого и среднего бизнеса, не только обеспечивают собственное благосостояние, но и удовлетворяют потребности общества в различных товарах и услугах. Объем продукции, выпускаемой в этой сфере экономики, постоянно растет. Так, на 1 января 2011 он равнялся 6 847 млрд. тенге, что составляет 31,8% от ВВП страны.

За 10 последних лет среднемесячные денежные доходы населения Казахстана выросли более чем в 5 раз – с 52 до 265 долларов. Важно отметить, что разрыв между доходами 10% самых богатых и 10% самых бедных в Казахстане из года в год снижается. Индекс Джини, который отражает этот разрыв, с 2001 по 2010 год уменьшился с 0,339 до 0,289, что говорит о положительных тенденциях в распределении доходов среди населения [3].

Использование ИЧР может быть улучшено путем его разукрупнения. Общий индекс страны может скрывать тот факт, что различные группы людей внутри страны могут иметь различные уровни человеческого развития, будь то различие обусловлено регионом, полом или типом местности (городская или сельская).

При расчете ИЧР по регионам главной проблемой является выбор показателя, который бы наиболее объективно отражал доступность населения к ресурсам. На уровне страны в качестве такого показателя согласно методологии ПРООН принят ВВП на душу населения. В региональном разрезе аналогом этого показателя является валовой региональный продукт (ВРП), рассчитываемый производственным методом. Использование данного показателя при исчислении ИЧР является самым уязвимым местом методики расчета ИЧР по регионам. Высокий удельный вес в производстве ВРП экспортоориентированных отраслей создает картину мнимого экономического благополучия населения региона.

Учитывая критику использования ВРП на душу населения в качестве показателя, характеризующего доступ к ресурсам, обеспечивающим достойный уровень жизни, при подготовке данных и расчетах ИЧР в региональном разрезе для национальных отчетов о человеческом развитии наряду с этим показателем использовался показатель денежных доходов населения.

Следует отметить, что величины ВВП на душу населения, и денежные доходы на республиканском уровне различались в 1993-2008 годах в 2,9-4,1 раза. Это связано с тремя причинами.

Во-первых, денежные доходы по обследованиям домохозяйств содержат систематическую ошибку, связанную с их занижением. По оценкам на макроуровне, занижение в 1999-2008 годах составляло от одной четверти до одной трети заявленных денежных доходов. Во-вторых, ВРП содержит доходы населения в натуральной форме, составляющие до одной четверти денежных доходов населения, а также стоимостные оценки отдельных благ, которыми домохозяйства пользуются как их владельцы. К ним относятся, в частности, условная стоимость проживания в собственном жилище. В-третьих, ВРП с точки зрения его конечного использования содержит доходы, используемые не только на потребление, но и на накопление. Кроме того, необходимо отметить, что сумма ВДС по областям (ВРП) не дает значения ВВП на величину ВДС, не распределяемую по регионам.

Вследствие указанных выше причин перевод денежных доходов на душу населения в доллары США по ППС приведет к занижению оценки доступа к ресурсам. Поэтому в целях совпадения результата на республиканском уровне денежные доходы на душу населения, переведенные с помощью ППС в доллары США, умножаются на коэффициент, представляющий собой отношение ВВП на душу населения к денежным доходам на душу населения. Этот же коэффициент используется для корректировки денежных доходов на душу населения и по регионам. В результате сохраняются соотношения денежных доходов населения регионов со среднереспубликанским уровнем.

В Докладе 2010 года, озаглавленном Реальное богатство народов: пути к развитию человека, предлагается Индекс гендерного неравенства (ИГН) – новый статистический коэффициент, призванный выявить различия в распределении достижений между женщинами и мужчинами. Измеряя такие индикаторы, как уровень материнской смертности и представительство женщин в парламенте, ИГН показывает, что гендерное неравенство очень сильно различается по странам: потери при распределении достижений, связанные с гендерным неравенством, колеблются от 17% в Нидерландах до 85% в Йемене. Казахстан по данному индикатору занимает 66 место из 169 стран. Агентство Республики Казахстан по статистике используя методологию Программы развития ООН, рассчитало ИГН по республике в динамике за последние 3 года. При расчете использованы фактические данные официальной статистики.

Таблица 2. Индекс гендерного неравенства и его составляющие

Год	Индекс гендерного неравенства (ИГН)	Составляющие							
		Уровень материнской смертности, на 100 тыс. родившихся	Коэффициент рождаемости у подростков, на 1000 живорожденных	Доля мест в Мажилесе, (%)		Доля населения как минимум со средним образованием, (%)		Доля экономического и активного населения, (%)	
				жен	муж	жен	муж	жен	муж
2008	0,459	31,2	31,1	17,0	83,0	80,6	80,6	78,8	83,1
2009	0,468	36,8	31,0	17,8	82,2	81,5	81,4	78,5	83,1
2010	0,428	22,7	28,2	17,8	82,2	81,5	81,4	79,0	84,0

Источник: Агентство Республики Казахстан по статистике [4]

ИГН отражает неблагоприятное положение женщин по трем измерениям – расширение прав и возможностей, экономическая активность и репродуктивное здоровье.

Следует отметить, что величина ИГН может колебаться от 0 (гендерное неравенство по всем измерениям отсутствует) до 1 (полное гендерное неравенство по всем измерениям). Индекс показывает степень ущерба для развития человека, обусловленный неравенством достижений женщин и мужчин по этим измерениям.

Максимальное значение ИГН приходится на 2009 год (0,468), что объясняется высоким уровнем показателя материнской смертности – 36,8. В 2010 году показатели материнской смертности и рождаемости среди подростков значительно снизились (22,7 и 28,2 соответственно), и значение ИГН в республике составило 0,428.

В целом, на колебания значения ИГН в республике влияют показатели в области материнской смертности и рождаемости среди подростков.

Долгосрочный прогресс можно оценить по отношению к другим соседним странам, как на уровне географического расположения, так и по индексу ИЧР. ИЧР Казахстана за 2010 год - 0.714 - ниже среднего показателя 0.702 для стран Европы и Центральной Азии, а также ниже среднего показателя 0.717 для стран с высоким уровнем развития. Из соседей из Европы и Центральной Азии по индексу ИЧР за 2010 год, т.е. стран близких по ИЧР и количеству населения, Казахстан находится почти на одном уровне с Украиной и Россией с показателями 69 и 65 соответственно (см. таблицу 3). Казахстан также сравнивают с Чешской Республикой, страной с очень высоким уровнем развития.

Таблица 3. Индикаторы ИЧР Казахстана за 2010 год в сравнении с другими странами и регионами

	Индекс ИЧР	Рейтинг ИЧР	Ожидаемая продолжительность жизни при рождении	Ожидаемое кол-во лет обучения	Среднее кол-во лет обучения	ВВП на душу населения (ППС в \$)
Казахстан	0.714	66	65.4	15.1	10.3	10,234
Украина	0.710	69	68.6	14.6	11.3	6,535
Российская Федерация	0.719	65	67.2	14.1	8.8	15,258
Чешская Республика	0.841	28	76.9	15.2	12.3	22,678
Европа и Центральная Азия	0.702	—	70.4	13.9	9.4	12,555
Высокий уровень ИЧР	0.717	—	72.6	13.8	8.3	12,286

По данным отчета ПРООН о развитии человеческого потенциала «Реальное богатство народов: пути к развитию человека» за 2010 год [1].

Возглавляет рейтинг качества жизни Норвегия, которая занимала первое место с 2001 по 2006 год, затем уступила его Исландии, однако в 2008 году вернулась на вершину списка и все это время продолжает лидировать. В десятку лидеров рейтинга - стран с очень высоким уровнем развития - также вошли Австралия, Новая Зеландия, Соединенные Штаты, Ирландия, Лихтенштейн, Нидерланды, Канада, Швеция и Германия.

Из всех государств бывшего СССР лишь Эстония смогла войти в первую группу государств с очень высоким уровнем человеческого развития — она занимает 34 место. Другие страны Балтии входят в группу развитых государств — Литва занимает 44 место, Латвия — 48. В этой же группе, наряду с Россией и Казахстаном, находятся Беларусь (61 место), Азербайджан (67), Украина (67), Грузия (74) и Армения (76). Все другие государства бывшего СССР включены в группу стран со средним уровнем развития: Туркменистан (87 место), Молдова (99 место — самый низкий показатель в Европе), Узбекистан (102), Кыргызстан (109), Таджикистан (112). Замыкают список из 169 государств страны с самым низким уровнем развития: Зимбабве (последнее место с ИРЧП 0,140), Демократическая Республика Конго (168) и Нигер (167).

Человеческий потенциал имеет не только материальную сторону. Согласно концепции человеческого развития доход – лишь один из выборов, которым бы хотел обладать человек. И, несмотря на всю его значимость, он не

определяет все многообразие жизни. Кроме того, от интеллектуального уровня нации напрямую зависит и экономическое благосостояние, ведь образование становится важнейшим фактором международной конкурентоспособности. Рейтинг ста лучших стран мира за 2010 год показал, что Казахстан по уровню грамотности занимает 14-е место. При этом он обладает лучшей системой образования среди государств со средним уровнем дохода [3].

Развитие духовного потенциала, нравственной силы являются той составляющей, которая предопределяет системное развитие человеческого потенциала. Возвращаясь к нашей системе координат, мы видим, что внушительный экономический рост сопровождается неуклонным повышением качества жизни населения. Казахстану есть куда стремиться. В рейтинге ООН по развитию человеческого капитала определена группа стран с очень высоким уровнем, в которую из государств бывшего СССР смогла войти пока только Эстония, заняв 34-е место. Динамика развития республики за годы независимости доказывает, что Казахстан имеет все возможности для того, чтобы войти в эту группу стран.

1. *Отчет ПРООН о развитии человеческого потенциала за 2010 год «Реальное богатство народов: пути к развитию человека»*
2. *Отчеты о человеческом развитии в Казахстане за 1995-2009 гг.*
3. *20 лет независимости Казахстана. «Казахстанская правда», 17 марта 2011 г.*
4. *Агентство Республики Казахстан по статистике.*

Summary

This article discusses the development of human potential and its current state. The analysis of the human development index in Kazakhstan for several years

МАКРОЭКОНОМИКАЛЫҚ РЕТТЕУ МАКРОЭКОНОМИЧЕСКОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ

КОНЦЕПЦИЯ УПРАВЛЕНИЯ ИННОВАЦИЯМИ НА ПРЕДПРИЯТИИ

Г. И. Жолдасова -

старший преподаватель, КазНПУ имени Абая

Кардинальные преобразования, происходящие в настоящее время в Казахстане, затрагивают все сферы деятельности, не исключая, разумеется, и такую важнейшую, как научно-техническая политика. Проблема эффективного использования достижений науки и техники (инноваций) не исчезает в ходе осуществления рыночной реформы. Напротив, для многих казахстанских предприятий, столкнувшихся с новым для них вопросом конкуренции, выживаемости в жестких условиях рынка, именно инновационная деятельность и ее результаты являются главным условием успеха и эффективности.

Следует отметить, что, во-первых, инновации не могут затрагивать лишь один элемент бизнеса (например, изменения в характеристиках товара обязательно повлияют на структуру предприятия или же на функциональные обязанности работников предприятия и т.д.) и, во-вторых, предприятие всегда должно искать и реализовывать какие-либо изменения, то есть инновационная деятельность должна быть непрерывной и активной. По словам А. Пирсона, «быть новатором время от времени или в одной-двух областях просто невозможно»[1]. На практике на предприятии, как правило, происходят несколько инновационных процессов. Их совокупность составляет инновационную деятельность предприятия, влияет на текущие и ожидаемые результаты его деятельности. Инновационные процессы могут относиться к различным их видам и находиться на разных стадиях жизненного цикла, при этом они могут иметь различный коэффициент корреляции между собой. Существует множество «возбудителей» инноваций, причем часто ими бывают сами инновации. Все эти инновации в совокупности составляют инновационную деятельность предприятия[2]. Как и всякой другой деятельностью, инновационной активностью фирмы необходимо управлять, сделать поиск и реализацию инноваций систематизированным, соответствующим целям организации.

Концепция внутрифирменного управления инновациями как видом деятельности предприятия заключается в следующем:

1. В фиксации миссии предприятия. Определяются основные товары и услуги предприятия, технологии, рынки, культура предприятия, смысл деятельности предприятия. Для достижения миссии предприятия вырабаты-

ваются предприятия, которые служат критериями для дальнейшего принятия решений.

2. В осознании долго – средне - и краткосрочных целей предприятия. Цели определяют направления деятельности предприятия в определенный промежуток времени, в том числе, среди целей существуют и определяющие инновационную направленность предприятия. Цели должны быть конкретны, выполнимы, ограничены во времени.

3. В определении задач предприятия. Задачи, в отличие от целей, имеют количественные оценки, но эти количественные рубежи определяются целями предприятия. Задачи предприятия разрабатываются совместно с краткосрочный планом предприятия на один-три года и должны корректироваться в соответствии с изменением рыночной и внутренней ситуациями.

4. В разработке инновационной политики на основе сопоставления и балансировки целей предприятия, сложившихся пропорций его развития и требований динамично изменяющейся внешней среды. В управлении инновационной деятельностью немаловажную роль играет инновационная политика предприятия. Она определяет все действия, операции, отношения - все, что касается инновационной деятельности предприятия, является руководящим регламентирующим документом. Инновационная политика вырабатывается исходя из миссии фирмы и призвана облегчать принятие решений при достижении поставленных предприятием целей и решении задач. При выработке инновационной политики должны быть приняты за основу следующие требования ее разработки:

- преобладание стратегических параметров;
- рыночность;
- целенаправленность;
- комплексность;
- планомерность;
- наличие теоретической базы.

5. В разработке плана инноваций, которая включает в себя разработку показателей плана и их количественной оценки во времени. В хозяйственной деятельности предприятия все инновационные процессы ориентированы на конечную цель, а, следовательно, должен быть разработан и согласован план инновационной деятельности и показатели для контроля выполнения поставленных целей. Эти документы разрабатываются не на самой первоначальной стадии инновационного процесса, а несколько позже, когда снижается степень неопределенности каждой конкретной инновации.

6. В приведении в соответствие организационной структуры предприятия с его целями (поскольку именно цели определяют структуру предприятия).

Необходимо выяснить, способствует ли организационная структура предприятия достижению его целей или нет, а затем изменить ее так, чтобы она

максимально способствовала их достижению. Инновационная структура должна отвечать следующим требованиям:

- стимулировать постоянное появление, генерацию новых идей;
- способствовать проникновению инноваций в действующий организационный регламент;
- внедрять новые идеи и превращать их в часть ежедневной работы.

7. В принятии кадровых решений. Кадровые вопросы при разработке и осуществлении инноваций являются ключевыми.

При осуществлении инновационной деятельности от специалистов требуются строго научный подход и высочайший профессионализм при работе на рынке. Для предприятия это подразумевает поиск и привлечение работников, удовлетворяющих требования по коммуникабельности, предприимчивости, творчеству, и создание материальных и социально-психологических условий для возможности реализации способностей этих работников.

8. В разработке документооборота на предприятии, осуществляющем инновационную деятельность. Плановость инновационной деятельности должна регламентироваться на предприятии специальными документами, должен быть организован соответствующий документооборот. Любой документооборот является частью технологии работы предприятия, из чего следует, что он должен быть построен в соответствии с целями этого предприятия и его сложившейся организационной структурой.

Исходя из концепции внутрифирменного управления инновациями и общей теории управления можно выделить основные функции управления инновационной деятельностью предприятия (целеполагание, планирование, организация, контроль и анализ), выражающиеся в следующем:

1. Целеполагание:

- выработка общей позиции предприятия относительно его инновационной активности (системный подход). Любое предприятие является сложной системой, в составе которой существует множество подсистем, между которыми установлена связь. Как правило, подсистемы выделяются по функциональному принципу. Эти принципы определяют те задачи и цели, которые должна решать каждая конкретная подсистема (отдел, департамент/служба и тому подобное). Но в целом предприятие ставит перед собой более общие цели. В соответствии с этим при управлении инновационной деятельностью предприятия должна быть выработана позиция предприятия относительно его инновационной деятельности, с тем чтобы каждая подсистема могла выполнять свои обязанности, реализовывать планы без дополнительных согласований на более высоком управленческом уровне, в соответствии и в рамках той позиции предприятия, которая была выработана на соответствующем управленческом уровне для всей системы в целом. Фактически это является делегированием части полномочий руководства предприятия, что дает возможность принятия оптимальных решений, но на более низком управлен-

ческом уровне. Это способствует снижению затрат, противодействует простоям, возникающим вследствие увеличения срока принятия решений, неправильного толкования устных разъяснений и других несогласованностей и конфликтов.

2. Планирование:

- непрерывность в работе над инновациями. Лучше вообще не уделять внимания инновационной деятельности на предприятии, нежели вести ее от случая к случаю. Внешняя и внутренняя среда предприятия непрерывно изменяется, и инновационная деятельность предприятия должна успевать отслеживать эти перемены и соответствующим образом реагировать на них. Это подразумевает, что такая работа должна вестись постоянно, тогда будет существовать возможность обеспечения относительного равновесия между банком знаний предприятия, его материально-технической базой и потребностью рынка или внутренней потребностью самого предприятия. Таким образом, предприятие, при своевременном принятии необходимых решений по обеспечению этого равновесия, может адекватно и быстро реагировать на потребность в изменениях как внутренних, так и внешних, что, безусловно, является сильным конкурентным преимуществом.

- нацеленность планирования на будущее при осуществлении инновационной деятельности (стратегический характер планирования). Любая работа предполагает достижение конечного результата, более или менее отдаленного во времени, предполагающего выполнение глобальных задач. Этот принцип считается достаточно спорным, например, американский менеджмент более ориентирован на текущий результат, а японский на более долгосрочный. Японские менеджеры руководствуются принципом: «Забудь о сегодняшнем дне, а думай о завтрашнем дне». При таком подходе к управлению инновационной деятельностью нет места канонизации, а есть, наоборот, гибкость, способность к адаптации, умение путем быстрых перестроек отвоевать место на рынке.

3. Организация:

- единство системы управления инновационной деятельностью. Данный принцип заключается в том, что, несмотря на необходимость делегирования части полномочий более низким уровням управления, существует необходимость в сохранении общего подхода к управлению происходящими переменами. Такой подход, а также корректировка, основанная на обратной связи должны осуществляться высшим руководством предприятия, используя принцип единоначалия.

- положительная социальная ориентация кадровой политики инновационная деятельность – это именно та деятельность, которая связана, фактически, только с умственным и творческим трудом, то есть с трудом, создающим прибавочный продукт, поэтому этот труд должен быть по достоинству оценен. Это обусловлено, с одной стороны, необходимостью

дать возможность работнику-новатору восстановить свои силы и удовлетворить социальные потребности, которые весьма высоки у этого круга людей, а с другой стороны, удержать работника, создающего прибавочный продукт на предприятии. Одной из сторон этого принципа является открытость перед работниками. При этом большое внимание уделяется цели вовлечь работающих на предприятии в инновационную деятельность, созданию инновационной атмосферы. Это представляется весьма полезным, так как может превратить инновационную деятельность в процесс не только непрерывный, но и всеобщий.

- организация управления инновационной деятельностью невозможна без улучшения каналов коммуникаций. На предприятии, осуществляющем инновационную деятельность, необходима четко отлаженная система коммуникаций. Это связано с тем, что для осуществления инновационной деятельности нужно получать, перерабатывать и отправлять большой объем научной, технической экономической информации. Кроме того, каналы коммуникации должны быть защищены от помех, чтобы передаваемая информация доходила до потребителя без искажения, и защищены от несанкционированного доступа третьих лиц. Они должны обладать оптимальной для предприятия пропускной способностью, не задерживающей передачу переработанной информации. Поскольку каналом коммуникаций может явиться и отдельный работник, и отдел, и телефонная сеть, то к каждому из них должен быть разработан порядок прохождения информации, устанавливающий срок передачи, порядок передачи, режим конфиденциальности и тому подобное.

4. Контроль и анализ:

- использование обратной связи при осуществлении управления. При любом управлении этот принцип является одним из самых важных. Он обеспечивает возможность выполнять одну из самых существенных функций управления - контроль. Контроль позволяет руководству предприятия соотнести достигнутые результаты предприятия с результатами, намеченными соответствующими планами, и в случае их несовпадения, выявить являются ли эти несовпадения итогом неправильно поставленных целей и задач или же неточно и/или не в срок выполнения запланированного. На основе проведенного анализа, руководство имеет возможность вовремя принять соответствующие меры и откорректировать действия предприятия.

1. Инновационный процесс в странах развитого капитализма (методы, формы, механизм). – М: МГУ, 2006.

2. Инновационный менеджмент: основы теории и практики. – М: Экономика, 2005.

Түйін

Мақалада инновацияларды енгізу мен пайдалану саласындағы ғылыми-техникалық ұйымдастыру саясатының негізгі аспектілері қарастырылған, өйткені нақты инновациялық іс-әрекет және оның нәтижелері кәсіпорынның тиімділігі мен жетістігінің негізгі шарты болып табылады.

Инновациялық іс-әрекетті жүзеге асыру барысында мамандардан нарықта жұмыс істегенде қатаң ғылыми көзқарас пен жоғары дәрежедегі кәсіптілік талап етіледі. Инновациялық саясат фирманың алдына қойған мақсаттарына жету үшін алдына қойған міндеті мен шешім қабылдауды жеңілдетуге бағытталған.

Summary

In article the basic aspects of a scientific and technical policy of the organization in sphere of use and introduction of innovations as innovative activity and its results are the main condition of success and efficiency of the enterprise are considered. At realization of innovative activity from experts strictly scientific approach and the highest professionalism are required at work in the market. The innovative policy is developed proceeding from mission of firm and urged to facilitate decision-making at achievement of the purposes put by the enterprise and decisions of problems.

ҚАРЖЫЛЫҚ ЕСЕПТІЛІКТІ ДАЙЫНДАУДАҒЫ ЕРЕКШЕЛІКТЕР

С.А.Файзуллина -

Абай атындағы ҚазҰПУ-нің э.ғ.к., аға оқытушы

Қаржылық есептілікті қалыптастырудың орталық және неғұрлым күрделі мәселелерінің бірі шешім қабылдау үдерісін толық және шынайы ақпаратпен қамтамасыз ету болып табылады. Қаржылық есептіліктің шынайылығы қабылданатын шешімдердің сапасын, түптеп келгенде, шаруашылық субъектілері қызметінің тиімділігін анықтайды.

Қаржылық есептілікті компанияның қаржы-шаруашылық қызметіне және оның соңғы нәтижелеріне қатысты алғанда белгісіздіктерді азайтатын ақпарат ретінде қорытынды жасап, сол себепті тиімді басқару шешімдерін қабылдау үшін оған ақпаратты шынайы және пайдалы ететін сапалық және сандық сипаттамаларды қолдануға болады.

Бухгалтерлік есептің ғылым мен тәжірибе тұрғысынан алғандағы ерекшелігі, осы ілімнің дамуы оның қызмет ететін ортасымен анықталып негізделетіндігінде жатыр. Басқаша айтқанда, бухгалтерлік есеп алдына қойған мақсаттарына және қоғамдағы әлеуметтік-экономикалық жағдайларға тәуелді. Ал елдегі экономикалық ахуалды сипаттайтын күрделі және алуан қырлы әлеуметтік-экономикалық құбылыстардың бірі – инфляция.

Егер монетарлық активтер монетарлық пассивтерден артық болса, онда бағаның өсуінде және ақша бірліктерінің сатып алушылық қабілетінің төмендеуі кезінде компания осы активтердің құнсыздануынан қаржылық жоғалтуларға ұшырайды. Және, керісінше, егер монетарлық пассивтер (банк несиесі, кредиторлық берешек, алынған аванстар және басқа да тартылған қаражаттар түрлері) монетарлық активтер сомасынан артық болса, онда инфляцияның себебіне байланысты қарыздардың құнсыздануынан компанияның табысы ұлғаяды.

Әртүрлі көзқарастар мен ой пікірлерді қарастыра келе, инфляцияның монетарлық объектілерге тигізетін әсері бухгалтерлік есептің маңызды мәселесі болып табылады деп санаймыз, және ол бухгалтерлер тарапынан ешқандай еленбей қалмауы тиіс. Бухгалтерлік есеп жүйесінде монетарлық объектілерден түсетін қаржылық нәтижелерді анықтап, көрсетудің әдістемелік сұрақтары ары қарай қарастырылады.

Кез келген материалдық және материалдық емес объектілердің алғашқы құжаттарында әрқашан екі бағалау қатысатындықтан - заттай және құндық өлшемдер, ең қарапайым тәсіл құндылықтарды түсіп кеткен валютаның тұрақты валютаға шаққандағы бағам өзгерісі бойынша бағалау болып табылады. Не статикалық, не динамикалық қайта бағалау жүргізілуі мүмкін.

Тауар бағасы деңгейінің құбылуы бойынша инфляцияның әсерін есепке алудың базалық әдістемесі негізінде капиталдың қаржылық және физикалық табиғаты концепциялары жатыр. Бірінші концепцияда, капитал компанияның активтерінде меншік иелері мүддесі ретінде сипатталады, осы активтердің материалдық-заттық құрылымынан абстракциялауды болжайды. Бұл кезде активтерді есепте көрсету атаулы баға бойынша, не сатып алушылық қабілеті бірдей ақша бірлігіндегі бағаның жалпы индексінің көмегімен көрсетілген баға бойынша жүргізіледі.

Бірінші концепция тұрақты сатып алушылық қабілеті әдісінің негізінде жатыр (СРР). Ол нақты ақшалай бірліктегі есептің мүмкіндігін жоққа шығарады. Ақшаның құны тез түссе, нақты ақша бірліктері де тез өзгеріп, есептің барабар өлшем бірлігі бола алмайды. Сондықтан СРР барлық ақша сомаларын тұрақты сатып алушылық қабілетінің бірліктеріне, олардың пайда болған күніне қарай, айналдыру үшін жалпы сатып алушылық қабілеті индексін пайдаланады. Оны қолдану салыстырмалы түрде қарапайым, өйткені ол бухгалтерлік есеп теориясы негізделетін басты принцип – бастапқы нақты шығындар бойынша есепке алу принципіне жақын.

Бірақ, СРР әдісі бойынша есеп инфляция салдарын толық мөлшерде көрсете алмайды, өйткені ол баға қозғалысы түрлерінің біреуін ғана қамтиды (тұрақты және ағымдағы). СРР айналасында монетарлық емес активтерге салынған салымнан сатып алу қабілеттілігі өзгермейді, ал ол таза монетарлық активтердің сатып алу қабілеттілігінің тек азаюын немесе көбеюін өлшеуге жағдай жасайтынын болжауға болады. Бірақ мұндай болжау, егер барлық

компаниялар активтерінің бағасы бағаның жалпы деңгейінің бағытында және сондай жылдамдықпен өзгертін болса ғана дұрыс. Сонымен бірге мөлшері бойынша тең, бірақ әр түрлі құрылымдағы монетарлық емес активтерге инфляциялық факторлар біркелкі әсер етеді деп ойлау да дұрыс болмас еді.

Екінші концепцияның шеңберінде капитал компания активтерінің жиынтығы ретінде қарастырылады, ал оның өзгерісін, оның ішінде инфляция әсерін, есепке алу үшін не ресурстардың, өнімдердің және қызметтің нақты номенклатурасы бойынша бағаның жеке индексін, болмаса бағаның жеке және жалпы индексін тоқайластыра қолдану болжалданады. Осылайша баға өзгерісінің әсерін есепке алу әдістемесінің мағынасы - капиталдың қаржылық немесе физикалық табиғатын ұстанудың негізгі мақсатына байланысты болады.

Капиталдың физикалық табиғаты концепциясы ағымдағы құнмен бағалауды негіз ретінде қабылдауды талап етеді. Капиталдың қаржылық табиғаты концепциясы бағалаудың қандай да бір нақты негізін қолдануды талап етпейді. Бұл концепцияны қолданған кезде бағалау негізін таңдау компания ұстанатын қаржылық капитал түріне тәуелді.

Екінші концепцияның негізінде ағымдағы құндарды немесе жекелеген бағалардың өзгерістерін есепке алуға арналған және «ағымдағы баға бойынша есепке алу» деп аталатын бухгалтерлік жүйелер құрылған. Олардың құрамына алмастыру бағасы бойынша есепке алу (RPA), ағымдағы құны бойынша есепке алу (CCA), қазіргі құны бойынша үздіксіз есеп (CoCoA), есептен шығару бағасы бойынша есеп (DVA) және келтірілген ағымдағы құны бойынша есепке алу (PVA) кіреді.

Тәжірибе CCA әдісі тауарлы-материалдық қорлардың әртүрлі топтарының бағасы әркелкі қарқынмен әрі бағаның жалпы өсім қарқынынан ерекше өскен жағдайда қолданылатынын көрсетеді. CCA бойынша түзету инфляцияның маңызды салдары ретінде бағаның жалпы өсуін емес, олардың құрылымының өзгерісін тану керек дегенге саяды.

Қарастырылған екі концепция ҚЕХС 15 екі әдістеме түрінде көрсетілген. Бірінші әдістеме «Бухгалтерлік баланс объектілерін бірыңғай сатып алушылық қабілетіндегі ақша бірліктерінде бағалау әдістемесі» (GPL), екінші - «Бухгалтерлік есеп объектілерін ағымдағы құнға қайта бағалау әдістемесі» (CCA) ретінде белгілі.

GPL әдістемесінің мәнісі қысқартылған нұсқада компанияның монетарлық емес активтерін бағаның жалпы индексі көмегімен әлсін-әлсін қайта есептеуден тұрады. Көздердің қайта есептелінуі жасалмайды, ал қайта есептеуден алынған активтің пассивтен арту нәтижелері пассивтік шотта көрсетіледі. Барлық операциялар ағымдағы есепте олардың келісім жасасқан бағасымен көрсетілуі тиіс, бірақ есептілікті жасау кезінде мәліметтер одан әрі түзетіледі. Нәтижесінде уақытша реттілікке қол жетеді – баланстың немесе пайда мен

залал туралы есеп берудің әрбір бабының, уақыттың әртүрлі сәттеріне жататын элементтері бір бағада көрсетіледі.

GPL әдістемесінің кемшілігі, ол компания мүлкінің жекелеген түрлерінің, оның жекелеген объектілерінің іс жүзінде әрқилы құнсыздану барысын есепке алуға мүмкіндік бермейтінінде. Сондықтан, GPL әдістемесінің сыншылары талдау жүргізу мақсатында есептілікті қайта есептеу кезінде басқа тәсілдерді, атап айтқанда компанияны қызықтыратын шикізат, материал, қызмет түрлеріне белгіленген бағаның жеке индекстерін және нарықтық ағымдық құнды пайдалану қажеттігін дұрыс деп санайды. Дәл осы тәсіл ССА әдістемесінде жүзеге асырылған.

ССА әдістемесінің мәні активтер ағымдағы бағамен көрсетілетін есептілікті жасауда болып табылады. Ең басты мәселе баланстық баптардың ағымдағы бағасын қалыптастырудың айтарлықтай күрделілігі мен субъективтілігінде жатыр. Сондықтан осы аспектіде ССА әдістемесі көбірек сынға алынады.

GPL әдістемесінде көрсетілген есептеу тәртібінің реттілігі ұқсас, тек бағаның жалпы деңгейі орнына негізгі және айналым қаражаттарының нақты номенклатурасы бойынша баға индекстері пайдаланылады.

Құрамдастырылған әдістеме дегеніміз мағынасы бойынша ССА әдістемесінің бір түрі болып табылады. Ол ССА үлгісінен кәсіпорынның инфляция нәтижесінде алған жанама табыстарын (залалдарын) бөлу тәсілімен ерекшеленеді. Бұл әдістемеді меншікті қаражаттардың көздері бағаның жалпы индексіне (GPL әдістемесіндегідей), активтер – бағаның жеке индекстеріне қайта есептеледі, ал активтер мен пассивтердің қайта есептелген бағаларының арасындағы айырма инфляция әсерінен түскен жанама табыс (залал) деп қарастырылады.

XX ғасырдың басынан көптеген ғалымдар мен тәжірибешілер инфляция жағдайында бухгалтерлік есеп пен қаржылық есептілікті жетілдіру мәселесімен айналыса бастады. Соған орай, осы мәселеге қатысты мол ұсыныстар жинақталып, ал көптеген мемлекеттерде белгілі бір тәжірибе қалыптасты.

ҚЕХС 15 компанияның есептік ақпараттарды бағаның өзгерісін көрсететін есептің әдісін қолдана отырып, ұсынуы тиіс екенін белгілеген. Негізгі екі әдіс (ақшаның жалпы сатып алушылық қабілетіне және ағымдағы шығындарға негізделген) немесе олардың құрамдастырымы қолданылды.

ҚЕХС 29 негізгі есептік мәліметтерді инфляцияны ескере отырып қайта есептеуді талап етеді. Гиперинфляцияға бейім валютада есеп жүргізетін компаниялардың қаржылық есептіліктері бастапқы немесе ағымдағы құны бойынша бағалау әдісін қолдану кезінде есепті балансты жасау күніне ақшаның тұрақты сатып алушылық қабілетіне қайта есептелуі тиіс. Бұл талап өткен есепті кезеңдердің тиісті көрсеткіштеріне де қатысты. Активтер мен пассивтердің монетарлық баптары бойынша сатып алушылық қабілетінің өсуі не кемуі ағымдағы пайдада көрсетілуі тиіс.

Компания өзінің қызметін жүзеге асыратын негізгі экономикалық ортасы, әдетте өзінің ақша қаражаттарын айналдыра алатын орта болып табылады. ҚЕХС сәйкес қаржылық есеп берулерді құрған кезде валюта өлшемі негізгі рөл атқарады. Валюта өлшем - бұл негізінен, тауарлар мен қызметтердің сату бағасына әсер ететін, сонымен бірге еңбек құнына және материалдарға әсерін тигізетін мемлекеттердің валюталары.

Шетелдік валютадағы операциялар бастапқыда операцияның жасалған күніндегі ауыстыру бағамы бойынша валюта өлшемде көрсетілуі тиіс. Операцияның жасалған күні-бұл ҚЕХС сәйкес қаржылық есептілікте операцияның көрсетілуі тиіс күні. Тәжірибе жүзінде сол кезеңде (мысалы, апта немесе ай) жүргізілген операциялар бойынша шетелдік валютаны қайта есептеу үшін орташа бағамдарды пайдалануға мүмкіндік беріледі. Алайда егер бағам айтарлықтай өзгертін болса, онда бағамның орташа шамасын пайдалану ақпараттың сенімділігін қамтамасыз ете алмайды.

Бастапқы тану бағамынан немесе баланстың өткен кезеңі күніндегі ауыстыру бағамынан өзгеше ақшалай баптарды өтеу кезінде, болмаса бағам бойынша басқа валютаға қайта есептеу кезінде пайда болатын бағамдық айырма есеп беретін компанияның немесе шетелдік қызметінің жеке қаржылық есептілігінде, атап айтқанда оның пайда болу уақыты туралы пайда мен залал туралы есеп беруде танылуы керек. Есеп беретін компанияның таза инвестициясының бір бөлігі болып табылатын, монетарлық емес баптардан пайда болатын бұл айырма сәйкесінше жеке пайда мен залал туралы есеп беруде немесе шетел қызметінің жеке қаржылық есептілігінде көрсетілуі тиіс.

Валюта бағамының құбылуы бойынша түзету әдісін қолданудың өзінің жетістігі мен кемшіліктері бар. Оның басты жетістігі оның қарапайымдылығы. Ол үлкен көлемдегі қосымша ақпаратты қажет етпейді. Бірақ бұл әдіс екі валютаның бағамдық қатынасының олардың нақты сатып алушылық қабілетіне дәл келмейтіндігінен нақты нәтиже бере алмайды. Тұрлаулы валютаны таңдау да проблема болып табылады. Сондықтан бухгалтерлік ғылымда және тәжірибеде тауарлық массаға баға индексі негізінде қайта бағалау тәсілі көбірек қолданылады.

Тауарлық баға деңгейі құбылуы бойынша қаржылық есептілік баптарын түзету дәлірек нәтиже береді деуге болады. Ол бүкіл тауарлық массаға да, әрбір нақты тауарға немесе тауарлық топқа да бейімделуі мүмкін. Бірақ түзетудің бұл әдісі, біріншіден, көп еңбекті қажет етеді, екіншіден, кәсіпорындағы қорлардың жағдайы туралы қосымша сенімді ақпарат тапқанда ғана қолдануға жарамды.

Тауарлық баға деңгейі құбылуы бойынша түзету негізінен тұрақты сатып алушылық қабілеті ақша бірліктерінде есепке алу әдісі және ағымдағы құн бойынша есепке алу әдісімен жасалады. Бірінші әдісті қолдану түзетудің қарапайымдау тәртібін, екінші әдісті қолдану қазіргі жағдайдағы компания-

ның мүліктік және қаржылық жағдайы туралы нақты мәлімет алуды болжамдайды. Қазақстанда алдағы уақытта ҚЕХС енгізуді бухгалтерлік есеп пен қаржылық есептіліктің дамуы және реформалауында заңды кезең ретінде қарастыру керек. Осыған байланысты қолданыстағы есеп пен есептілік жүйесін ҚЕХС 29 сәйкес келтіру қажеттілігі туындайды. Ол үшін қаржы-шаруашылық қызметі нәтижелері бойынша компанияның есептілігі есеп беру кезеңінде инфляция қарқынына түзетілуі тиіс.

ҚЕХС 29 көшу қаржылық есептіліктің барлық баптарын (ақшалай көрсеткіштерді қоса) есептік валютаның кезең соңындағы жағдайы бойынша жалпы сатып алушылық қабілетін ескере отырып қайта есептеуді негіздейді. Аталмыш стандартты қолданудың баланстық есептілікке тигізетін әсері инфляция деңгейіне, компания міндеттемелері талабының арақатынасына тәуелді.

Қаржылық есептілікті түзету мәнін сипаттайтын бірден бір қағидалық ерекшелігі бухгалтерлік есеп объектілерін монетарлық және монетарлық емес деп бөлу екені белгіленді. Монетарлық және монетарлық емес объектілерді анықтауда кейбір проблемалар бар.

Айта кету керек, барлық ғалымдар тек бухгалтерлік баланстың монетарлық және монетарлық емес баптары арасына ғана меже қояды. Пайда мен залал туралы есеп берудің баптарына келетін болсақ, барлығы бір ауыздан оларды монетарлық емес баптар ретінде сыныптауды ұсынады.

Халықаралық стандарттарды талдау, баланс баптарының монетарлық және монетарлық емес болып жіктелуі әр кез мәнделсе бола бермейді. Монетарлық активтер ҚЕХС 29 «алынған және күтілетін ақша қаражаты» ретінде анықталған. ҚЕХС 21 монетарлық активтерге кеңейтілген анықтама береді, яғни, аталмыш стандарт бойынша монетарлық активтер-бұл белгілі бір сомада бейнеленіп алынған ақша қаражаттары, алынуға тиісті активтер мен міндеттемелер болып табылады.

Монетарлық объектілер қаржылық есептілікті құру сәтінде - ақ ағымдық сатып алу қабілеттілігінің ақшалай бірліктерінде көрініс табады, ал монетарлық емес объектілер әр кезеңдердің сатып алу қабілеттілігінің өлшем бірліктерінде көрсетіледі. Демек, монетарлық емес активтер ағымдық сатып алу қабілеттілігінің ақшалай бірліктерінде көрініс табуы тиіс және есепте тіркелген сәттен бастап инфляция индексі бойынша түзетілуі керек.

ҚЕХС- на сәйкес қаржылық есептілікті даярлаудың екі негізгі әдісі бар: қаржылық есептілікті трансформациялау; параллельді есеп (конверсия).

Алғашқы әдіс - ең қарапайым әдіс, алайда, одан 50%-ға дейін қателік айқындалуы мүмкін. Трансформациялау үдерісі (алдыңғы есеп кезеңдерінде түзету әдісі) - бухгалтерлік есептің қазақстандық жүйемен қалыптастырылған ақпаратын ҚЕХС сәйкес келтіру үшін дүркін-дүркін талдайтын және түзетін тәсіл.

Қаржылық есептілікті трансформациялау үдерісі қажет болған жағдайда ғана жүргізіледі және қосарлы жазуды құрумен және жүргізумен байланысы тұрақты үстеме шығыстарды талап етпейді. Сондықтан бұл әдіс компаниялар үшін арзанға түседі.

Трансформациялау үдерісінің кемшілігіне мүмкін болатын қателерден басқа, ҚЕХС бойынша дайындалған ақпаратты кезең соңында ғана алуға болады және де трансформацияның негізгі үдерісі аяқталғаннан кейін «қолмен» түзетулер жасау қажет болады.

Бүгінгі таңда көптеген қазақстандық компаниялар үшін (әсіресе шетел инвестициялары барлар үшін) анағұрлым келешегі бар тәсіл - параллель есеп (конверсия) жүргізу болып табылады. Қаржылық есептілікті халықаралық стандарттарға сәйкес құру мақсатында операциялардың параллель есебін жүргізу көп пайдалы басқару ақпаратын береді. Есептің бұл әдісі анағұрлым күрделі, бірақ дәл тәсіл болып табылады.

Параллелді есеп үдерісі (конверсия) қосарланған параллелді есеп жүргізуді қарастырады. Есепті параллелді жүргізудің бірнеше нұсқалары бар: толық конверсия, саты бойынша конверсия.

Инфляцияның әсерін есепке алудың қолданыстағы тәсілдерінің жағымды жақтарын және кемшіліктерін есепке ала отырып, компаниялардың қаржылық есептілігін түзетудің келесі әдістемесі ұсынылады. Осы әдістемені анықтауға байланысты, ол келесі негізгі міндеттерді шешуді көздейді:

а) ҚЕХС 29 сәйкес қаржылық есептіліктерді түзету қажеттілігін; б) қаржылық есептілік көрсеткіштерін инфляция деңгейіне түзету әдістерін; в) инфляцияны өлшеу көрсеткіштері мен әдістерін; г) қаржылық есептілік көрсеткіштерін түзету коэффициенттерін; д) қаржылық есептілік көрсеткіштері түзету процедураларын жүргізу тәртібін.

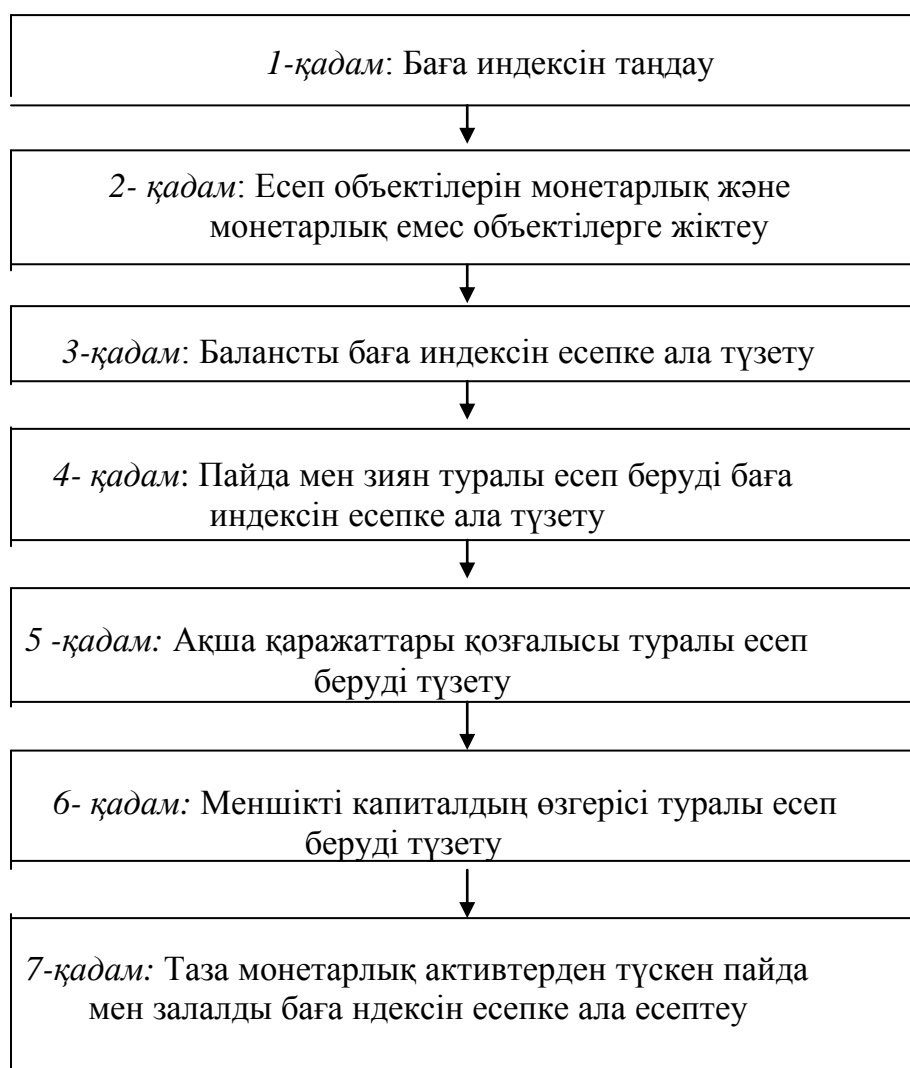
Түзетудің қарастырылып отырған әдістемесі әлемдік тәжірибеде кеңінен қолданыс тапқан тұрақты сатып алушылық қабілетіндегі ақша бірліктерінде есепке алу әдісіне негізделген. Бұдан басқа, аталмыш әдісті қолдану гиперинфляцияны бастан кешіп отырған елдер үшін ҚЕХС 29 қарастырылған.

Берілген әдістеде трансформация деп есеп ақпаратын талдап, түзететін және оған инфляциялық үдерістердің әсерін бейнелеу үшін өзгерістер енгізетін кезеңдік тұжырымдаманы айтады. Осылайша ағымдық есепке барлық операциялар оларды жүргізу бағасы бойынша есепке алынуы тиіс, алайда кейіннен есептілікті салыстыру барысында мәліметтері түзетіледі.

Қаржылық есептілікті тұрақты сатып алу қабілеттілігінің ақшалай бірліктеріне қарай түзетудің келесі маңызды құрамдастарының бірі - бұл бухгалтерлік қадағалаудағы объектілерді түзету коэффициентін анықтау болып табылады. Аталмыш әдістеде түзету коэффициентін (K_T) анықтау үшін Е.Н. Соловьева мен Е.В. Старовойтованың ұсынған ТБИ геометриялық орташа формуласы қолданылады:

$$K_T = (ТБИ_1 \cdot ТБИ_2 \cdot ТБИ_3 \cdot \dots \cdot ТБИ_n)^{1/2},$$

мұнда $TBI_1, TBI_2, TBI_3, \dots, TBI_n$ кезең ішіндегі тұтыну бағасының айлық индексі.

1 - Сурет - Қаржылық есептілікті түзету алгоритмі

Ескерту - Жүргізілген зерттеу нәтижелері негізінде автормен құрастырылған.

Өлшем бірлігі ретінде ағымдық ақша бірліктерін, сонымен бірге, басқа кезеңдердің ақша бірліктерін қолдануға болады. Қарастырылып отырған әдіс шеңберінде, әдеттегідей ағымдық сатып алу қабілеттілігі бірлігі қолданылады. Қаржылық есептілікті түзетуге монетарлық емес активтерді, пайда мен залал туралы есеп беру баптарын қайта есептеу, монетарлық баптар бойынша қаржылық нәтижелерді есептеу дұрыстығын тексеру кіреді. «Қайта бағалауға арналған резерв» шотының кредиті бойынша сәйкесінше шоттармен корреспонденцияда негізгі құралдар және қорлардың инфляция деңгейіне түзету сомалары көрсетілуі керек, ал осы шоттың дебеті бойынша жинақталған амортизацияның түзетілген мөлшері және компанияның меншікті капиталының сәйкесінше шоттармен корреспонденциясында түзету сомасы көрсетіледі.

Бүгінгі күнде есеп пен есептіліктің ұлттық жүйесі мәліметтерін халықаралық стандарттар талабына икемдеу үшін келесі негізгі тәсілдер бар: бұл параллельді есеп жүргізу - бухгалтерлік есепті бір уақытта екі жүйеде (ұлттық және халықаралық) қосарлы жүргізу әдісі және есеп пен есептіліктің ұлттық жүйесін халықаралық талаптарға трансформациялау (Бас кітапта өткізбелерді трансляциялауға және қаржылық есептілік деңгейінде трансформациялауға бөлінеді). Трансформация сияқты параллельді есептің артықшылықтары мен кемшіліктері бар. Есепті жүргізу тәсілін таңдау мәселесі мен ҚЕХС бойынша есептілікті дайындауды компанияның бухгалтері, құрылтайшылары және басшылығы шешеді.

Қаржылық есептілікті тұрақты сатып алушылық қабілетінің ақшалай бірлігіне түзету әдістемесі әмбебап болып табылады. Ол шаруашылық субъектілерінің әр түрлі ұйымдастырылған нысандарымен жеке компаниялардың қаржылық есептілігін, сонымен бірге шоғырландырылған қаржылық есептілігін түзету үшін де қолданылуы мүмкін.

1. *Бухгалтерский финансовый учет. Часть 2, Хамидуллина З.Ч., МИЭМП, 2010.*
2. *Журнал «Путеводитель бухгалтера», 2011.*
3. *Международные стандарты учета и финансовой отчетности. Соколова Е.С., М.: ЕФОИ, 2008.*

Резюме

В статье рассматриваются проблемы и особенности формирования финансовой отчетности на предприятии. Предложены методы приведения в соответствие со стандартами МСФО и НСФО финансовой отчетности, а также проблемы перехода на данные стандарты.

Summary

The article deals with the problems and peculiarities of the financial statements of the enterprise. Proposed methods conform to the standards of International Financial Reporting Standards and the National Financial Reporting Standards, as well as the problems of transition to these standards.

МАМАНДАРДЫ ДАЙЫНДАУ ТАПСЫРЫСТАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫ АНЫҚТАУ

А.Т.Исаева - э.ғ.к., доцент, КазНПУ им Абая,

А.Т.Жузбаева - к.э.н., доцент

Қазіргі кезеңде Оңтүстік Қазақстан облысында мемлекеттік кадр саясатының мақсаттарын, мазмұнын және принциптерін анықтау жөніндегі жұмыстар белсенді жүргізілуде. Осыған байланысты мамандардың сапалы жаңаруы мен кәсіптік дамуы, олардың нарықтық қатынастар жүйесіндегі еңбекке тәжірибелі дайындығы сияқты мақсаттары бірінші кезекке шығарылуда. Өңірлік кадр саясатының қалыптастырылуы, өңірлік бағдарламалардың жүзеге асырылуына тұжырымдамалы көзқарасты дамыту мен бекітуді, оның артықшылықтарын, принциптерін, пәнін, құрылымын және мазмұнын анықтауды қарастырады. Сонымен қатар, экономиканың кейбір салаларында мақсатты бағдарламалармен ғана шектелмей, кадр саясатын жүзеге асыруға жалпы көзқарасты заң жүзінде нығайту ісі маңызды және қажетті деп есептелінеді. Кадрлармен жұмыс жүргізу жүйесіндегі жағдайды зерттей отырып, нақты ұйымдағы еңбек ресурстарын басқару саласындағы тәжірибелік пайдаланымдарды және олардың теориялық талдаулардан артық басымдығын атап өту қажет. Біздің ойымызша, кадр саясаты мемлекеттік емес саладағы еңбек ресурстарын мемлекеттік реттеудің мақсаттары мен жолдарын анықтамауы тиіс деген көзқарасын қате деп санамайды. Бұл жөнінде мемлекеттік ықпал етудің басқа түрі ғана емес, сонымен қатар және де басқа әдістерін пайдаланудың керек екені анық. Олар әкімшілік ету және араласу сипатында болмауы тиіс, керісінше негізделген кадрлық шешімдердің қабылдануын қамтамасыз етуі керек.

Мемлекеттік реттеуге саяси ықпал ету, икемді өзара әрекеттесу, әлеуметтік серіктестік, дербестікті ынталандыру, қабылданған кадрлық шешімдер үшін жауапкершілікке тәрбиелеу арқылы сипатын алуы тиіс. Үкімет органдары, кәсіпорынның кадр саясатына тікелей ықпал ете алмаса немесе қалыптастыра алмаса да, сонымен қатар олардың тиімді дамуы үшін жағдай жасауға міндетті.

Облыстағы «2010-2014 жылдарға арналған Оңтүстік Қазақстан облысындағы бірінғай кадр саясатын ұйымдастырудың негізгі бағыттары туралы» қаулысы бағдарламалық болды. Әр түрлі меншік иесіндегі кәсіпорындар мен ұйымдардың кадр қызметтерімен өзара әрекеттесу жұмыстарын қарастырып отырған бұл құжат, айтарлықтай салмақты сараптамалық, ғылыми-социологиялық және ұйымдастыру-әдістемелік жұмыстың нәтижелі қорытындысы болмақ. Оны орындау барысында өңірдегі бірінғай кадр саясатын жүзеге асырумен байланысты пайда болатын қарым-қатынастарды заң жүзінде реттеу қажеттілігі де дәл осы кезде пайда болады. Кадр саясатының ағым-

дағы түзетілімінен байланысты емес түрде, оның басты мақсатын өңірдің жоғары білікті кадр әлеуетін қалыптастырудың стратегиясын анықтау, онан ары қарайғы дамуы мен тиімді пайдаланылуы сияқты деп тұжырымдауға болады. Бұл мақсатқа жету үшін әр түрлі категориядағы және әлеуметтік топтардағы кадрлармен жұмыс істеудің артықшылықты бағыттарын анықтау қажет, бұл кейінге қалдыруға болмайтын шаралардың бағдарламасын анықтауға, ағымдағы проблемаларды шешудің құралдары мен мүмкіндіктерін бөлуге мүмкіндік береді.

Біздің ойымызша, облысымыздағы салмақты проблемалардың бірі – кәсіпорындардағы білікті жұмыс күшінің жетіспеушілігі болып табылуда. 2003 жылдан 2009 жылға дейінгі кезеңнің ішінде жұмыс күшіне деген сұраныстың артқаны байқалады. Экономикадағы жұмыспен қамтылғандардың саны 870,8 мыңнан 1061,3 мыңға дейін артты және болжамды бағалаулар бойынша жақын жылдары ол өсе бермек. Жұмыспен қамтуды және әлеуметтік бағдарламаларды үйлестіру департаментінің мәліметтері бойынша, сонымен қатар 2005-2009 жылдардың ішінде жұмысшыларға деген қажеттілігі де 1,3 мыңнан 7,2 мың адамға артқан. Жұмыс күшін ұсынудың сұраныстан жалпы сандық жағынан артық болуы кезінде, өндірістің ең маңызды бағыттары білікті жұмысшылар мен мамандардың қажетті көлемімен қамтамасыз етілмей қалуда. Бұл, жұмысшылардың мамандықтарын құрайтын 62 %, ұсынылған бос жұмыс орындарының, жұмысқа орналастыру бойынша көмек сұрап келгендердің негізгі құрамына сәйкес келмеуімен байланысты.

Білім беру қызметтерінің нарқы мен еңбек нарқының арасындағы байланыс бұзылған. Оқу орындарының мамандарды дайындау жұмыстары өндіріс қажеттіліктерінен байланыссыз жүргізілуде. Облысымызда 28 кәсіптік-техникалық мектептер мен 52 орта арнаулы оқу орындары бар (26-шы кесте). Оларда сәйкесінше 12,3 мың және 633 мың адам оқиды. Облыстық бастапқы кәсіптік білім беру жүйесі жыл сайын шамамен 81 мың, орта арнаулы оқу орындары – 11,4 мың білікті жұмысшылар мен мамандарды дайындайды, бірақ көптеген бітірушілер оқу процесінде олар алған білікті кәсіптік білімдерін пайдаланбайды, сол күйі еңбек нарқында талап етілмеген бойда қалуда. Орта есеппен, орта кәсіптік білім беру мекемелері бітірушілерінің тек 46 % ғана, және кәсіптік-техникалық мектеп бітірушілерінің 36 % жұмысқа жолдама алды, ал қалғандарына жұмысқа орналасудың еркін құқығы ұсынылған.

1-шы кесте. Оңтүстік Қазақстан облысының кәсіптік білім беру мекемелерінің 2008-2010 жылдардағы жағдайы бойынша жұмысқа орналастырылған бітірушілерінің саны.

Көрсетіштер	Оқушылар саны, мың адам	Бітірушілер саны, мың адам	Жұмысқа орналастырылғандар саны, мың адам	ЖОО-да (ВУЗ) оқиды, мың адам
Кәсіптік-техникалық мектептер	12,3	1,1	0,2	-
Колледждер	63,3	3,8	1,1	1,6
ЖОО (ВУЗ)	89,9	9,2	3,2	0,9

Ескертпе: Автордың статистикалық агенттің мағлұматы бойынша құрастырылған көрсеткіші

Білім беру жүйесінің еңбек нарқымен негізгі сәйкессіздігі, жұмысшы кадрларына деген өңірлік болжамның жоқтығына және әлеуметтік серіктестік механизмдерінің жетілдірілмеуімен, білім беру мекемелерінің жеткіліксіз қаржыландырылуымен, бітірушілерді жұмысқа орналастыру кепілдігінің жоқ болуымен байланысты болып отыр. Көпфакторлы корреляциялық сараптама әдісімен алынған болжамды мәліметтер бойынша жақын жылдардың ішінде, 2014 жылға облыстың еңбекке қабілетті халқының саны 340,0 мың адамға дейін артады, сәйкесінше, демографиялық факторлардың есебінен де, сонымен қатар экономиканың қайта қаралуы есебінен де жұмыс күшіне деген сұраныстың артуы күтілуде.

Жұмыспен қамтылған халықтың саны негізінен келесі факторларға байланысты екені белгілі: жұмыссыз халық, жұмысқа қабілетті жастағы халық, облысқа келгендердің саны, халықтың табиғи өсімі. 2014 жылы жұмыспен қамтылған халықтың санын болжау үшін сәкесінше үлгіні құрастырумен байланысты және тәжірибеде байланыстың сызықтық түрдегі жиынтықты регрессиялық сызықты үлгісін көрсеткен:

$$X_y = c_0 + c_1 y_1 + c_2 y_2 + c_3 y_3 + c_4 y_4$$

$$y_x = a_0 + a_1 x_1 + a_2 x_2 + a_3 x_3 + a_4 x_4$$

мұндағы: X_y – үлгі көрсеткіші;

Y – осы көрсеткішке әсер ететін факторлар;

C – үлгі параметрлері;

T – модельге енгізілген факторлы белгілердің саны.

Жиынтықты регрессияның сызықты үлгілерін көрсеткіштерін бағалауға деген классикалық көзқарасы ең кіші квадраттар әдісіне негізделген. Ең кіші квадраттар әдісі x нәтижелі белгінің x_y есептік көрсеткіштерінен нақты

ауытқу квадраттарының қосындысынан параметрлерінің сондай бағаларын алуға мүмкіндік береді:

$$\sum_{i=1}^4 (x_i - x_y)^2 \min \longrightarrow$$

Математикалық сараптама курсынан білетіміздей, бірнеше өзгермелінің функция экстремумын табу үшін, параметрлердің әр қайсысы бойынша бірінші кезектегі жеке туындысын табу және оларды нольге теңестіру қажет.

Осылайша, 5 аргументтің функциясы бар:

$$S(a_0, a_1, a_2, a_3, a_4) = \sum (y_x = a_0 - a_1 x_1 - a_2 x_2 - a_3 x_3 - a_4 x_4)$$

Бірінші кезектегі жеке туындылар қажет.

$$\left\{ \begin{array}{l} \frac{\partial S}{\partial a_0} = -2 \sum (y - a_0 - a_1 x_1 - a_2 x_2 - a_3 x_3 - a_4 x_4) = 0 \\ \frac{\partial S}{\partial a_1} = -2 \sum x_1 (y - a_0 - a_1 x_1 - a_2 x_2 - a_3 x_3 - a_4 x_4) = 0 \\ \dots \\ \frac{\partial S}{\partial a_4} = -2 \sum x_4 (y - a_0 - a_1 x_1 - a_2 x_2 - a_3 x_3 - a_4 x_4) = 0 \end{array} \right.$$

Элементарлы қайта құрулардан кейін, жиынтықты регрессияның сызықты теңдеуінің a_i , $i = 0, 1, \dots, 4$ көрсеткіштерін табу үшін сызықты кәдімгі теңдеулер жүйесіне келеміз (1):

$$\left\{ \begin{array}{l} 6 a_0 + a_1 \sum x_1 + a_2 \sum x_2 + a_3 \sum x_3 + a_4 \sum x_4 = \sum y \\ a_0 \sum x_1 + a_1 \sum x_1 x_2 + a_2 \sum x_1 x_2 + a_3 \sum x_1 x_3 - a_4 \sum x_1 x_4 = \sum y x_1 \\ \dots \\ a_0 \sum x_5 + a_1 \sum x_1 x_5 + a_2 \sum x_2 x_5 + a_3 \sum x_3 x_5 - a_4 \sum x_4 x_5 = \sum y x_5 \end{array} \right.$$

Осылайша елесі теңдеуді де табу керек

$$\sum y, \sum x_i, i=1, \dots, 4 \quad \text{және} \quad \sum x_{ij}, x_j \quad i=1, \dots, 5, j=1, \dots, 4$$

Жүйені шешу үшін (2) келесі матрицалы әдісті қолданамыз:

$$b (X^T * X)^{-1} (X^T * X)$$

Мұнда вектор $b = (a_0, a_1, a_2, a_3, a_4)$

Осылайша, (10) жүйенің шешімі келесі болып табылады:

$$a_0 = -728,342$$

$$a_1 = 5,97$$

$$a_2 = 0,94$$

$$a_3 = 0,004$$

$$a_4 = 18,347$$

Осы коэффициенттер бойынша көрсеткіштері статистика органдарының мәліметтерінен алынған кестені құрамыз.

2-ші кесте – 2003-2010 жылдары Оңтүстік Қазақстан облысы халқының жұмыспен қамтылуына әсер ететін негізгі факторлары

№	Ү	x1	x2	x3	x4
2003	368.5	61.8	570.5	12619	7.86
2004	417.8	60.9	575.5	16623	8.52
2005	423.4	59.2	585.7	17149	8.1
2006	462.1	57.4	596.2	18986	9.7
2007	442.4	50.4	600.1	19537	12.34
2008	447.9	48.7	613.1	16932	12.94
2009	463.9	46.8	619.1	12597	14.93
2010	506.2	42.4	624.6	14387	16.42

Еңбек нарқында қалыптасқан жағдай жұмысшылар мен мамандарды оқыту және дайындаудың қазіргі тәжірибесін қағида түрде өзгертуді талап етуде. Мұндай жағдайларда осы маңызды мақсатты шешу ісінде барлық қызығушылығы бар жақтардың өзара ынтымақтасуы керек, оларды білікті мамандармен қамтамасыз етуде кәсіпорындар мен ұйымдарға көмек көрсету жүйесін әзірлеу қажет. Қажетті саладағы және керекті көлемдегі білікті жұмысшыларды дайындауға қатысты мәселенің мамандарды дайындауға арналған өңірлік әлеуметтік тапсырысты қалыптастыру арқылы шешілуі қарастырылуда. Бұл жерде тапсырыс деп ұйымдардың барлық деңгейіндегі бюджеттер мен құралдарының есебінен білім беру мекемелерінде мамандарды дайындаудың кадр саясатының субъектілерімен келісілген көлемі мен саласын айтады (облыстағы ЖОО-да мамандарды дайындау кестесі де дәл осындай). Бұл жағдайда субъекті болып кадр саясатын әзірлеу мен жүзеге асыруда қолданыстағы заңнамалардың шегінде құзыреттермен, сонымен қатар құқықтармен және міндеттермен қамтамасыз етілген өкілеттігі берілген. Әлеуметтік мәселе жоспарланған қалыптастыру үшін есеп беру мәліметтері, сонымен қатар болжау бағалары бойынша салмақты сараптамалық жұмыс жүргізу қажет. Бұл жұмыстардың негізгі қатысушылары ретінде келесі кадр саясатының субъектілері болуы тиіс: облыс көлеміндегі мемлекеттік билік ұйымдары (статистика және жұмыспен қамту мекеме-

лері), өңірлік деңгейдегі билік ұйымдары (білім берудің, экономиканың, кадр саясатының, еңбектің, әлеуметтік қорғауды және т.б.), жергілікті өзін-өзі басқару ұйымдары, кәсіпорындар мен ұйымдар, білім беру мекемелері. Қазіргі уақытта оның әр түрлі кәсіби-біліктілік құрылымы бар мамандарға деген қажеттілігін толықтыру мақсатымен, еңбек нарқын зерттеуге түрлі көзқарастарда жариялаған жұмыстардың жеткілікті саны жарық көруі тиіс. Салыстырмалы сараптаманың нәтижесінде еңбек нарқының аумақтық және салалық ерекшеліктерін сипаттайтын жалпыланған көрсеткіштерін де атап көрсетуге болады, оларды білікті жұмыс күшін дайындаудағы оның қажеттілігін болжау кезінде ескерілуі қажет.

Бұл жағдайда ақпараттарды жинау және өңдеу қызметтері толық түрде нақты тұжырымдалған болуы тиіс, себебі тапсырысты қалыптастыру кезеңінде салалық экономиканы дамыту келешегіне, сонымен қатар еңбек нарқын дамытудың еңбек ресурстары мен ерекшеліктерінің балансына, жынысы, жас ерекшеліктері, білімінің деңгейі бойынша жұмыспен қамтылғандардың және жұмыссыздардың құрамын құрайтын мәліметтеріне де қоса сараптама жасау, жалпы жұмыссыздық пен демографиялық жағдайдың көлеміне баға беру қажет. Жұмыс күшінің сұранысы мен ұсынысына, бос жұмыс орындарын толықтыру жолдарына, жұмыссыздарды кәсіптік оқыту қажеттілігін анықтауға қатысты өңірлік еңбек нарқын болжау жасау жұмыстарын да жүзеге асырған маңызды. Әлеуметтік тапсырысты қалыптастыру үшін ары қарай оқыту және жұмысқа орналастыру, кәсіптік білім беру бағдарламасын жүзеге асыратын оқу орындарының мүмкіншіліктерін бағалау, алған мамандығымен сәйкестікте бітірушілерін жұмысқа орналастыру ісіне сараптама жасау бойынша өңірдің жалпы білім беру мекемелерінің бітірушілерін бөлуді болжау қажет.

Аймақтағы кадр процестерін реттеудің негізгі мақсаттарына келесі мәселелерді жатқызу керектігі тұрды:

- азаматтардың кәсіби мүмкіндіктерін еркін пайдалануға өздерінің конституциялық кепілдіктерін жүзеге асыруда мемлекеттік билік пен жергілікті өзін-өзі басқару ұйымдардың ролін күшейту;

- қазіргі экономикалық жағдайларда тиімді жұмыс істеуге қабілетті өңірдегі кадр саясатын қалыптастыру арқылы барлық субъектілердің іс-әрекеттерін үйлестіру.

Өңірдегі кадрларды дайындаудың мөлшерін және саласын реттеудің негізгі қағидалары ретінде келесі істер болуы тиіс: заңдылық, демократизм, әлеуметтік серіктестік, жариялылық, кешендік, көп деңгейлілік, кадр саясатының артықшылықтарын таңдау, кадр ресурстарының пайдаланудың тиімділігі, ғылымилығы. Біздің ойымызша, кадр саясатының негізгі бағыты ретінде оның инфрақұрылымының құрылуы, оған келесілер жатады:

- кадр саясатының субъектілері мен объектілері арасындағы өзара қарым-қатынастарды белгілейтін заңнамалық және мөлшерлік-құқықтық кешенін құрау;

- еңбек нарқының қажеттілігін болжау және оның негізінде кадрларды дайындауға арналған өңірлік әлеуметтік тапсырыспен сәйкестікте кадрларды кәсіби дайындау жүйесін құру;

- кәсіби бағдарлаудың дамуын, жеке тұлғаның өзін-өзі билеу үшін арналған жағдайларды, мамандық таңдауды, жеке тұлғаның сапалы білім алуын және ары қарай кәсіптік жағынан жетілуді қамтамасыз ететін кәсіп-қойлық жүйесін құру;

- кадрларды дайындау, кәсіби қайта даярлау, біліктілікті жоғарылату, мамандарды кәсіпорында дамыту мен нығаю жүйесін дамыту;

- жұмысқа қабылдау кезінде тең құқықты, мамандардың кәсіби сапаларының жоғары болуын және азаматтарды кемсітушілікке жол бермейтіндей қамтамасыз ететін еңбек нарқын реттеудің тиімді механизмдерін құру;

- ұйымдардағы мамандарды тиімді іріктеу және бағалау, кадр резервін құру;

- кадр саясатының ғылыми-әдістемелігін қамтамасыз ету.

Кадр саясатын қалыптастыру және жүзеге асыру мақсатымен Облыс әкімі туралы концепцияның негізінде әрекет ететін, Облыс әкімі жанындағы кадр саясаты жөніндегі облыстық кеңесін құру қажет. Оның құрамына кадр саясаты субъектілерінің өкілдері енуі тиіс. Облыстық кеңеспен өзара әрекеттесу үшін облыстың аудандық әкімдіктерінде кадр саясаты бойынша сәйкесінше кеңестері құрылуы мүмкін.

Тәжірибе көрсетіп отырғандай, біз қарастырып жатқан мәселеде өңірдің жоғары заңнамалық және атқарушылық ұйымдарының, аудандық орталықтардағы мемлекеттік үкіметтің атқарушы ұйымдарының, кәсіпорындар мен ұйымдардың субъектілері болып табылатын кадр саясатының шектері мен құзырет деңгейін нақты белгілеуі тиіс.

Кадр саясатының облыстық кеңесі келесі істерді атқаруды міндетке алуы тиіс:

- кадр саясатын реттеуді жүзеге асырады; облыстық бюджет құралдарының есебінен жүргізілетін оларды жүзеге асыруға арналған кешенді облыстық мақсатты бағдарламаларды және шығыстарды бекітеді;

- өз есебінен кадрларды дайындайтын ұйымдарға облыстық бюджетке аударылатын қаржы құралдарына қатысты салықтық жеңілдіктердің ұсынылуын бекітеді;

- облыс әкімі кадр саясатын жүзеге асыру бойынша кешенді мақсатты бағдарламаларды бекітеді және облыстық мәслихаттың қарауына ұсынады, олардың орындалуын үйлестіреді.

- кадр дайындауға арналған өңірлік әлеуметтік тапсырысты бекітеді;

- кадр саясаты субъектілерінің оны орындау жөніндегі іс-әрекеттерінің үйлесуін қамтамасыз етеді;
- кадр саясатын жүзеге асыру бойынша жергілікті басқару органдарына жәрдем береді; кадр саясаты жөніндегі ережені бекітеді және облыстық кеңестің іс-әрекеттерін қамтамасыз етеді;
- мемлекеттік биліктің және аудандық орталықтардың атқару органдары үшін кадрларды дайындауға, кәсіптік қайта даярлауға, біліктілігін жоғарылату және тәжірибеден өтуге арналған облыстық тапсырыстың қалыптасуын қамтамасыз етеді;
- заңды жүзеге асыру мақсатында мөлшерлік-құқықтық актілерді қабылдайды;
- кадр саясаты саласындағы заңнамалардың орындалуына бақылау жасайды;
- облыстың мемлекеттік билігінің атқару органдары кадрлардың резервін құрайды және онымен жұмысты ұйымдастырады; кадр саясатының концепциясы мен бағдарламасын әзірлейді және облыс әкімдігінің қарауына ұсынады;
- кадрларды дайындауға арналған өңірлік әлеуметтік тапсырыс қалыптастыруға қатысады;
- білім беру мекемелеріне кадрларды дайындау, кәсіптік қайта даярлау, біліктілігін жоғарылату және тәжірибеден өту бағдарламасын әзірлеуге және жүзеге асыруға арналған сәйкесінше тапсырысты қалыптастыруға және келісім шарттарды түзуге жәрдем береді; кадр саясатын жүзеге асыруда жергілікті басқару органдарына және ұйымдарына әдістемелік көмек көрсетеді және жәрдем береді;
- жергілікті басқару органдары кадр саясатын жүзеге асыру жөніндегі бағдарламаны әзірлейді, бекітеді және жүзеге асырады; кадр саясаты жөніндегі кеңестердің іс-әрекеттерін ұйымдастырады; өңірлік әлеуметтік тапсырысты қалыптастыруға қатысады; кадрларды дайындауға және кәсіптік қайта даярлануына, біліктілігін жоғарылатуға арналған тапсырысты қалыптастырады және қаржыландырады, білім беру мекемелерімен келісім-шарт түзеді; өз есебінен кадрларды дайындау жұмыстарын жүргізген ұйымдарға жергілікті бюджетке аударылатын салықтарға қатысты жеңілдіктер ұсынады; жергілікті басқару органдарында кадр саясатын жүзеге асырады, кадрлардың резервін қалыптастырады және олармен жұмысты ұйымдастырады;
- меншік түріне және шаруашылықты жүргізуіне байланысты емес ұйымдар кадр саясатының бағдарламасын әзірлеуге және жүзеге асыруына, әлеуметтік тапсырысты қалыптастыруға қатысады; халықты кәсіптік бағыттау бойынша жұмыстарын жүргізеді; кадрларды дайындау, кәсіптік қайта даярлау, біліктілігін жоғарылату бағдарламаларын өз бетінше әзірлейді және жүзеге асырады және сәйкесінше бағдарламаларды жүзеге асыратын білім беру мекемелерімен келісім-шарт жасады;

- білім беру заңына сәйкес мемлекеттік аттестациядан және аккредитациядан өткен білім беру мекемелері кадр саясатының бағдарламасын әзірлеуге және оны жүзеге асыруға қатысады; кадрларды дайындауға арналған әлеуметтік тапсырысты құруға қатысады; әлеуметтік тапсырыстың негізінде кадрларды дайындау, кәсіптік қайта даярлау және біліктілігін жоғарылату жұмыстарын жүргізеді; халықтың сапалы кәсіптік білім алуы және тұлғаның жеке басының кәсіптік жетілуі үшін кәсіптік бағдар беру жөніндегі мақсатты бағытталған жұмыстарын жүргізеді; білім беру мекемесінің кадр саясатын жүзеге асырады.

Кадрларды дайындауға арналған өңірлік тапсырысты қалыптастыру кезіндегі әлеуметтік серіктестердің өзара әрекеттесуінің жобасы -ші суретте ұсынылған.

Кадрларды дайындауға арналған өңірлік әлеуметтік тапсырысты қалыптастырудың негізгі қатысушылары болып табылатындар:

- кадр саясаты жөніндегі облыстық кеңес, білім беру департаменті, жұмыспен қамтуды және әлеуметтік бағдарламаларды үйлестіру департаменті, экономика департаменті;

- статистика басқармасы;
- кәсіпорындар, ұйымдар;
- білім беру мекемелері.

Кадрларды дамыту және нығайту бойынша іс-шараларды тиімді жоспарлау, әзірлеу және жүзеге асыруды ұйымдастыру мақсатында келесі бағдарламалардың әзірленгені және бекітілгені мақсатқа сай келеді деп есептейміз:

- кадрларды дамытудың және нығайтудың салалық мақсатты бағдарламалары;

- мемлекеттік қызмет кадрларын дамыту бағдарламасы;
- өндірістегі персоналды дамыту бағдарламасы;
- ұйымдардың кадрларын дамыту және нығайтудың локалды бағдарламалары.

Кадрларды дамыту және нығайту жүйесін құру мақсатымен әзірленген бағдарламалар, нормативтік-құқықтық актілер болып табылады, және өзіне келесі істерді енгізеді:

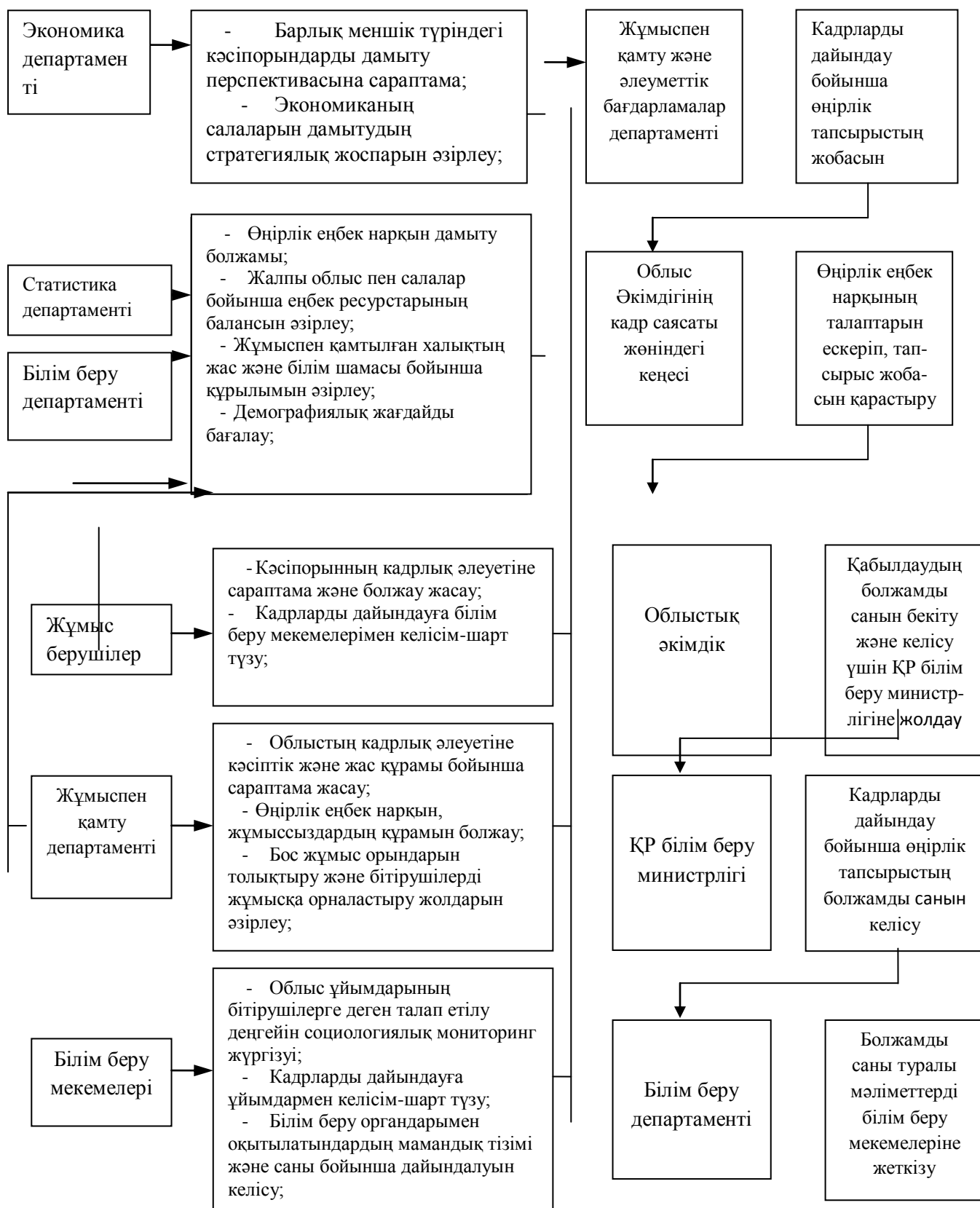
- бағдарламаны дайындау кезіндегі кадрды қамтамасыз етуді және кадрлық әлеуетті бағалау;

- бағдарламаның концепциясы;
- көлемін, мерзімдерін және қаржыландыру көздерін анықтап, кадрлардың қосымша білім алу бойынша іс-шаралар кешені;

- персоналды нығайту бойынша, сонымен қатар кадрлардың көлемін, мерзімдерін және қаржыландыру көздерін анықтап, құқықтық және әлеуметтік қорғалуы бойынша іс-шаралар кешені.

Кадрлардың қосымша білім алу жүйесі өзіне келесі істерді енгізуі тиіс: кәсіпорындар, ұйымдар немесе жеке жұмысшының өзі жағынан білім беру

мекемелерінде кәсіби қайта даярлануы, біліктілікті жоғарылатуы және кадрлардың аттестациядан өтуі.

Ескертпе: автормен құрылған. -ші сурет.

Кадрларды дайындауға арналған өңірлік тапсырысты қалыптастыру кезіндегі әлеуметтік серіктестердің өзара әрекеттесуінің жоба болжамы.

Облыстық және аудандық әкімдіктер және ұйымдармен бірлесіп барлық әлеуметтік-экономикалық салалар үшін кадрларды дамыту және нығайтудың салалық мақсатты бағдарламаласын әзірлейді. Бағдарламаны қаржыландыру облыстық және жергілікті бюджеттердің, сонымен қатар бағдарламаны жүзеге асыруға қатысатын ұйымдардың есебінен де жүзеге асыруға болады. Облыстық бюджеттің құралдарына қатысты бағдарламаны жүзеге асыру үшін арналған қаржылар облыстық бюджетті қабылдау кезінде бекітіледі. Бағдарламалар, сәйкесінше жылдың облыстық бюджет жобасына енгізу үшін жыл сайын Облыстық мәслихатта, Әкім бекіткен мерзімдерде нақтыланады.

Облыс әкімдігі қызығушылық танытқан ұйымдармен бірлесіп, олардың кадрлық әлеуетін сақтау және оңтайлы пайдалану мақсатымен, өндірісте кадрларды дайындау, дамыту және нығайту саласындағы кәсіпорындарды мемлекеттік қолдау шараларының жүйсін құрайтын өндірістегі қызметкерлерді дамыту бағдарламасын әзірлейді. Бағдарламаның қаржыландырылуы облыстық бюджеттің, сонымен қатар оны жүзеге асыруға қатысатын ұйымдардың құралдары есебінен жүзеге асырылады. Түрлі меншік және шаруашылық жүргізу түріндегі ұйымдар өз кадрларын дамыту және нығайтудың жергілікті бағдарламасын жеке өзі әзірлейді және қаржыландырады.

Біздің пікірімізше, кадр саясаты туралы ұсынылған өңірлік бағдарламасының концепциясы, марғымсыз, өңірлік кадр саясатының ұйымдастыру құқықтық аспектілерін дамытудың бүкіл проблемасын жоққа шығара алмайды. Сонымен қатар, бұл проблема облыстың кадрлық жоспарлау, білім беру және басқа салаларындағы заң шығарушылардың, басқарушылардың, ғалымдардың және мамандардың қатысуымен әрі қарай өңдеуді және талқылауды талап етеді.

1. Назарбаев Н.А «Жаңа он жылдық - жаңа экономикалық өрлеу-Қазақстанның жаңа мүмкіндіктері» 2010 жыл 29 қаңтар. Президенттің Қазақстан халқына жолдауы

2. Қазақстан Республикасының 20 жылға дейінгі стратегиялық даму жоспары. // Егеменді Қазақстан 12 ақпан 2010.

3. Зинт Республики Казахстан «Озанита населения » 30 декабря 1998.// Каз.правда 5.01.1999. - №2.

4. Бараненкова Т. Состояние региональных рынков труда РФ «проблемы регулирования. проблемы теории и практики управления. 1998 №4 с 55.»

Резюме

Рынок труда зачастую является самым точным детектором социального положения населения той или иной страны. Возникновение рынка труда связано со становлением рыночных отношений и развитием капитализма.

Summary

The labor market is often the most accurate detector of the social situation of the population of a country. The emergence of the labor market is associated with the development of market relations and the development of capitalism.

БАНК СЕКТОРЫНЫҢ НЕСИЕЛІК БЕЛСЕНДІЛІГІН АЙҚЫНДАЙТЫН ФАКТОРЛАРҒА ЖӘНЕ НЕСИЕЛІК ТӘУЕКЕЛГЕ БАҒА БЕРУ

К.А. Мадыханова -

к.э.н., и.о. доцента, кафедрлы «Финансы»

Несиелік портфель сапасының төмендігі және салыстырмалы түрде алғанда тәуекелдің жоғарғы деңгейі банктердің несиелік белсенділігін тежейтін факторлар болып қалуда. Сонымен бір мезгілде 2010 жылдың үшінші тоқсанының нәтижелері бойынша банктердің несиелік белсенділігінің бірқатар жандануы байқалады, оған негізгі себептердің бірі БТА Банкін қайта құрылымдаудың табысты аяқталуы болды.

2010 жылдың 9 айы ішінде қайта құрылымдау жағдайындағы банктердің балансынан тыс үмітсіз несиелерді есептен шығару есебінен болған банктердің несиелік портфелінің «тарылғаны» байқалды. Мәселен, 2010 жылдың 1-ші жартыжылдығының нәтижелері бойынша банк жүйесінің несиелік портфелінің жиынтық көлемі 5,3% азайды. Сонымен бір мезгілде үшінші тоқсанның нәтижесі бойынша банктердің кредиттік белсенділігінің өсуі салдарынан осыүрдісте біршама өзгеріс байқалады: 2010 жылғы шілде-қыркүйекте жиынтық несиелік портфель 1,5% өсті.

Корпоративтік сектордың несиелік тәуекелге ықпал ететін фактор ретінде негізгі қаржылық көрсеткіштері тұрғысынан алғанда заем қаражатының меншікті капиталға (қаржы левереджі) қатынасының аз ғана азайғайынын және кәсіпорындар қызметі тиімділігі көрсеткіштерінің (ROE) ұлғайғанын атап айту қажет.

Содай-ақ, 2010 жылғы екінші тоқсанның аяғында ірі және орта кәсіпорындар бойынша банктердің есеп айырысу шоттарындағы ақша қаражатының 105 млрд.теңгеден астам ұлғаюы байқалады, бұл корпоративтік сектордың банктер алдындағы қазіргі берешегін ішінара жабу мүмкіндігі туралы айтуға жағдай жасайды. Өткен тәжірибені ескере отырып, ROE көрсеткішінің ұлғаюы, ақша қаражаты қалдығының ұлғаюы және қаржы левереджінің қысқаруы экономиканың секторлары бойынша проблемалық заемдардың азаюына

әкелетінін атап өткен жөн. Сонымен қатар уақытта корпоративтік секторда проблемалық салаларда қалып отыр, оларға ауылшаруашылығын және қызмет көрсетуді жатқызуға болады. Меншікті капиталдың рентабельдігі бұрынғысынша теріс болып қалып отырғандықтан осы салалар өте жоғары кредиттік тәуекелдерге ие болып отыр және 2010 жылғы екінші тоқсандағы деректер бойынша міндеттемелердің меншікті капиталға қатынасы ауылшаруашылығының 2 саласында көп және көрсетудің 8 саласында көп (1-кесте). Тұтас-тай алғанда салалар бойынша оң динамика ретінде 2010 жылғы екінші тоқсанда бірінші тоқсанмен салыстырғанда проблемалық несиелердің аздап қысқаруын байқауға болады.

1-кесте

Экономиканың секторлары бойынша корпоративтік сектордың төлем қабілеттілігі факторлары

	Экономика саласы	ROE (оң ось)	Leverage (оң ось)	Ақша қаражатының ұлғаюы/азаюы	NPL (экономиканың секторлары бойынша)
2010ж. 1-тоқ.	Ауыл шаруашылығы	- 0,08	2,39	4,47	76,97
	Өнеркәсіп	0,4 1	0,80	156,55	352,47
	Құрылыс	0,5 6	7,33	32,72	1 041,18
	Сауда	0,5 2	4,20	-12,85	718,82
	Көлік және байланыс	0,1 7	1,12	52,65	77,62
	Қызмет көрсету	- 0,24	9,28	25,19	600,77
2010ж. 2-тоқ.	Ауыл шаруашылығы	- 0,05	2,60	-0,40	53,73
	Өнеркәсіп	0,4 7	0,81	-19,73	328,40
	Құрылыс	0,8 6	8,05	-2,21	939,64
	Сауда	0,4 6	2,65	30,34	666,24
	Көлік және байланыс	0,1 7	1,13	74,87	45,12
	Қызмет көрсету	- 0,27	8,40	22,25	550,15

*Дерек көзі: ҚР ҰБ деректері бойынша.

Корпоративтік сектордың қаржылық жай-күйінен басқа компаниялардың тұрақтылығына ықпал ететін тағы бір фактор кәсіпорынның валюта позициясы болып табылады.

2-кесте

Корпоративтік сектордың валюталық позициясының меншікті капиталға қатынасы

Салалардың атауы	01.10.2008	01.10.2009	01.07.2010
Сауда	59,4%	-5,6%	61,9%
Тау-кен өндіру өнеркәсібі	82,0%	97,9%	70,3%
Өңдеу өнеркәсібі	58,9%	39,6%	49,4%
Ауыл шаруашылығы	29,8%	-0,9%	0,3%
Көлік және байланыс	0,2%	-37,3%	-29,1%
Құрылыс	246,7%	-15,5%	16,0%
Жылжымайтын мүлікпен операциялар	-697,6%	1187,8%	-848,5%
Қаржылық қызмет	-66,0%	-76,2%	-78,3%
Заңды тұлғалар бойынша басқалары	29,6%	3,3%	7,9%
барлығы (оң ось)	30,2%	7,7%	1,3%

*Дерек көзі: ҚР ҰБ деректері бойынша.

Ең көп тәуекелі бар кәсіпорындарға 2010 жылғы екінші тоқсанда жылжымайтын мүлікпен операциялар салаларына кіретін кәсіпорындарды және қаржы қызметін жатқызуға болды, себебі осы саладағы кәсіпорынның ең көп қысқа ашық позиясы бар. Осы салалар бойынша валюта позициясының меншікті капиталға қатынасы тиісінше -848,5% және -78,3% болды (2-кесте).

Алайда, егер динамикадағы осы көрсеткішті салыстырсақ, онда осы секторлар бойынша ашық қысқа позиция азайды. Көп өндіру өнеркәсібі және сауда салаларына жататын кәсіпорындардың үлкен ашық ұзын валюта позициясы бар. Осы салалар бойынша валюта позициясының меншікті капиталға қатынасы барынша оң мәнге (тиісінше 70,3% және 61,9%) ие болып отыр, бұл теңге/доллар бағамының нығаюы кезінде туындауы мүмкін осы салалардағы жоғары валюта тәуекелінің бар екендігін көрсетеді.

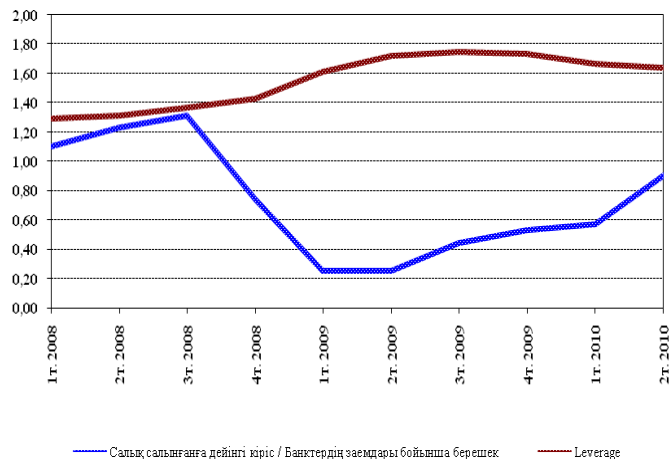
Егер корпоративтік секторды тұтастай алғанда қарайтын болсақ, онда 2010 жылғы екінші тоқсанда 2010 жылғы бірінші тоқсанмен салыстырғанда валюта позициясының меншікті капиталға қатынасы ұлғайды. 2010 жылғы 2-тоқсандағы осы мән 1,3% болды, бұл тұтастай алғанда корпоративтік сектор бойынша валюта тәуекелінің елеусіз деңгейін көрсетеді.

Корпоративтік сектордың жай-күйінің жақсаруы туралы кәсіпорындар дефолты ықтималдылығының шамалы азаюы көрсетеді.

Бұрын теріс капиталы бар қайта құрылымдалған банктер іріктеуден алынып тасталғанымен банк секторының валюта позициясы нормативтік мәндер шегінде қалыптасты. Сонымен қатар банктер бойынша ашық ұзын және қыс-

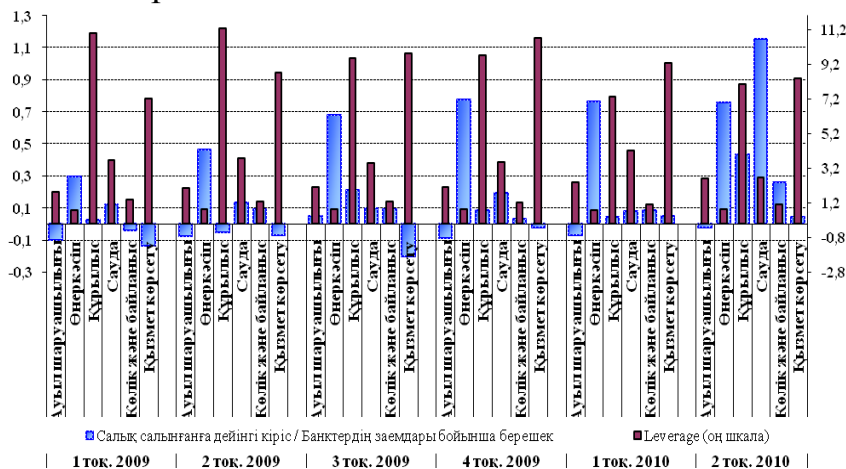
қа валюта позициялары аздаған басымдылығымен шамамен бірдей.

Кәсіпорындардың өзінің міндеттемелер бойынша жауап беру қабілетінің өсуі банктер алдындағы берешекке қатынасы бойынша салық салуға дейінгі кірістің өсу фактісін және дағдарысқа дейінгі кезеңге жақындайтынын растайды (1-сурет).

1-Сурет - Корпоративтік сектордың кірістері және берешегі
Ескерту: ҚР ҰБ деректері бойынша.

Осылайша, корпоративтік секторда көрсеткіштер біртіндеп жақсарады, алайда бұл барлық салалар бойынша болмайды. Осы көрсеткіш бойынша ауылшаруашылығы және қызмет көрсету барынша проблемалық болып қалып отыр (2-сурет). Құрылыс саласында 2010 жылғы алғашқы екі тоқсан үшін банктер алдындағы берешекке салық салғанға дейінгі кірістер қатынасының ұлғаюы байқалады, оның салдарынан осы сала бойынша болашақта несиелік тәуекелдің біртіндеп азаюын күтуге болады. Осылайша, елде ахуалды тұрақтандыру салалардың көпшілігі бойынша корпоративтік сектор көрсеткіштерінің біртіндеп жақсаруына әкеледі, бұл бұдан әрі кәсіпорындардың банктер алдындағы өз міндеттемелері бойынша жауап беру мүмкіндіктеріне оңтайлы әсер етеді.

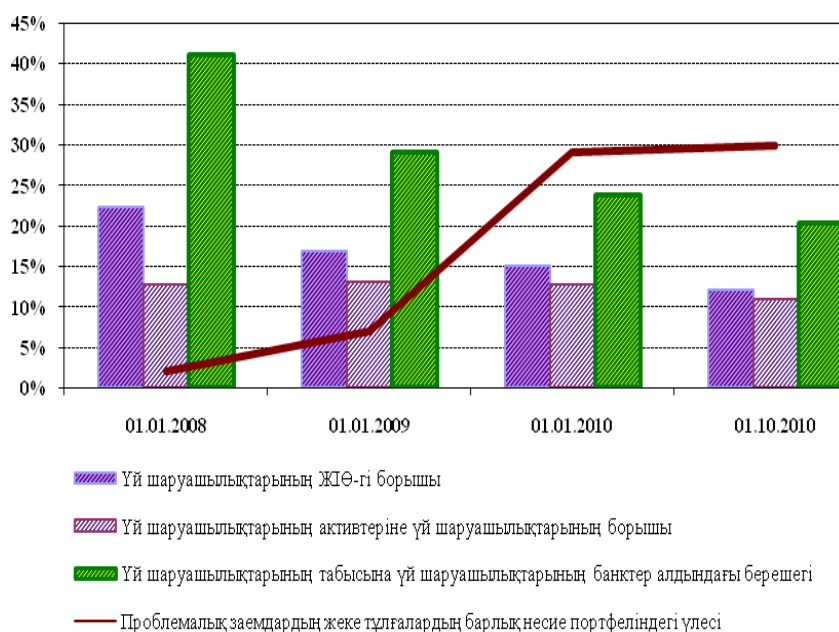
2-Сурет - Салық салғанға дейінгі кірістің банк секторы алдындағы берешекке қатынасын секторлар бойынша бөлу

Ескерту: ҚР ҰБ деректері бойынша.

Үй шаруашылықтарында да қаржы жағдайы жақсарды. Борыштың ЖІӨ-ге үлесі (01.10.2010 жылғы - 12% астам) және борыштың үй шаруашылықтарының активтеріне қатынасы (2010 жылғы 3- тоқсанның аяғында - 11% аз) біртіндеп қысқаруда (3-сурет).

Кірістің ұлғаюы және банктер алдындағы берешектің қысқаруы олардың арасындағы қатынастардың 2008 жылдың басындағы 41%-дан 2010 жылғы қыркүйектің аяғында 20%-дан астамға дейін қысқаруға әкелді. Осы көрсеткіштердің жақсару жағына өзгеруі жеке тұлғалар арасында проблемалық несиелердің ұлғаюы қарқынының баялауына әкелді және несиелеудің осы секторы бойынша несиелік тәуекелдің бұдан әрі қысқаруын күтуге мүмкіндік береді.

Кірістерді біркелкі емес бөлудің біртіндеп қысқаруы халықтың өмір деңгейіне оң үрдісті көрсетеді. Бұдан басқа ортадан жоғары топтарда қаражатты жинақтау үрдісі байқалады.

3-Сурет - Үй шаруашылықтарының төлем қабілеттілігі факторлары

Ескерту: ҚР ҰБ деректері бойынша.

Зерттелетін үй шаруашылықтарындағы халықтың саны барлық топтар бойынша өседі, 15% дерлік халықтың үлесі кіріс деңгейі ортадан жоғары халықтың топтарында шоғырланған (3-кесте). Өткен кезеңмен салыстырғанда үй шаруашылықтарының болжамды кірісі 5% -ға ұлғайды, мұнда топтардың көпшілігінде үй шаруашылықтарына арналған борыштық

жүктеменің едәуір өсуі салдарынан тұтыну шығыстарының төмендеуі және банктік қаржыландырудың азаюы байқалады.

3-кесте

2010 жылы тұтыну үшін пайдаланылған, жан басына шаққандағы айлық табыс бойынша борыштық жүктеме

Теңге	5000 дейін	5001 - 10000	10001 - 15000	15001 - 20000	20001 - 25000	25001 - 30000	30001 - 35000	35001 - 40000	40001 - 45000	45001 - 50000	50000 жоғар
Халықтың зерттеліп отырған үй шарушылықтарындағы үлесі, жалпы зерттеліп отырған халықтың %	0,11	8,0 2	26,9 4	23,7 0	16,2 3	9,8 0	5,6 3	3,6 4	2,0 1	1,3 8	2,5 6
Борышқа қызмет көрсету/қолда бар кіріс, %	2,14	1,4 4	1,98	2,85	3,73	4,0 7	4,6 3	4,5 5	5,9 6	6,9 5	8,0 8
Тұтынушылық шығыстар/қолда бар кіріс, %	70,1	77, 4	79,3	78,8	81,5	83, 7	87, 4	90, 8	92, 1	92, 7	98, 8

*Дерек көзі: ҚР ҰБ деректері бойынша.

Тұтыну шығыстары кіріс деңгейі барынша жоғары халықтың топтарына арналған болжамды кірістердің ең көп үлесіне ие болып отыр, осы арқылы үй шаруашылықтарының біркелкі емес кірістері азаюда.

Макроэкономикалық көрсеткіштердің несиелік тәуекелге өзгеру ықпалын және банктердің капиталына қысымды бағалау мақсатында ҚР ҰБ банк секторына стресс-тестілеу жүргізді. Brent маркалы мұнай бағасының бір баррель үшін 76,91 АҚШ долл. (2010 жылғы 3-тоқсан үшін баға) бір баррель үшін 25 АҚШ долл. дейін өзгеруі негізгі сценарий болып табылды. Стресс-сценарий кезінде баға 2011 жылғы үшінші тоқсанға дейін біртіндеп құлдырайды, күзелісті сценарий кезінде баға 2010 жылғы 4-тоқсанда бір баррель үшін 25 АҚШ долл. дейін азаяды және 2011 жылғы 3-тоқсанға дейін осы деңгейде сақталады.

Стресс-тестілеу мынандай екі модельді пайдалана отырып жүргізілді: макроэконометрикалық және панельдік. Макроэконометрикалық модельде күйзеліс жекелеген салалар бойынша (өнеркәсіп, құрылыс, сауда) нақты ЖІӨ мәніне, ал панельдік модельде – маусымда бәсеңдеген нақты ЖІӨ-ге және Қазақстан бойынша жылжымайтын мүліктің бағасына салынды.

Макроэконометрикалық модель үш кезеңнен тұрады:

1) мұнай бағасының, Ресейдің ЖІӨ-не және теңгенің/доллардың номиналды айырбастау бағамының экономиканың өнеркәсіп, құрылыс және сауда

салалары бойынша Қазақстанның нақты ЖІӨ-не өзгерісінің ықпалын бағалау;

2) алынған тәуекел факторын қалыпты бөлуге ауыстыру;

3) қалыпқа келтірілген тәуекел факторын салалар арасындағы түзетулер арқылы басқа салаларға ауыстыру және алынған тәуекелдің ықпалымен банктердің несиелер портфелінің өзгеруін бағалау.

Панельдік модельде ЖІӨ-нің өзгеруіне, экономикадағы несиелердің ЖІӨ-ге қатынасына, жылжымайтын мүлік бағасының және мұнай бағасының банктердің несиелер портфелінің өзгеруіне ықпалын тікелей бағалайтын теңдеу алынды.

Бұл ретте модельдерде мынадай болжамдар жасалды:

1) макроэконометрикалық модель үшін:

- салалық бөлудегі несиелердің үлесі барлық болжамды кезең бойынша өзгермейді және 01.10.2010 жылғы үлеске тең болады;

- активтер, капитал және несиелер портфелі 01.10.2010 жылғы деректерге тең болып қабылданды және болжамды кезеңнің аяғына дейін өзгермейді.

2) панельдік модель үшін:

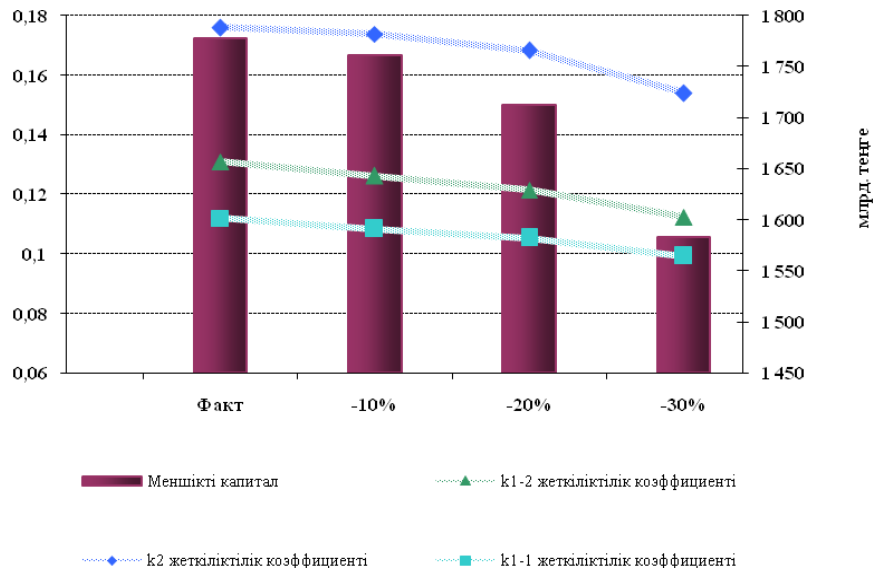
- банк жүйесіндегі активтердің жиынтық үлесіндегі активтердің үлесі 01.10.2010 жылғы деңгейде қалды;

- шығыстардың кірістерге қатынасы 2010 жылғы 3- тоқсандағы деңгейде болады;

- экономикадағы несиелердің ЖІӨ-ге түсу қатынасы 01.10.2010 жылы белгіленген тредке сәйкес болады.

Экономикадағы несиелер құрылымна, содай-ақ экономиканың әрбір саласы бойынша үмітсіз заемдардың үлесін негізге ала отырып, стресс-тестілеу құрылымы, сауда және өнеркәсіп салалары бойынша жүргізілді. Осы стресс-тесті жүргізу кезінде экономиканың белгілі бір саласындағы несиелердегі провизиялардың үлесі 10-30%-ға дейін ұлғайды. Бұл ретте, банк секторының меншікті капиталының өзгеруіне сауда саласының заемдар сапасының нашарлауы барынша едәуір ықпал етті.

Несие портфелінің жеке-жеке өнеркәсіп және құрылыс салалары бойынша нашарлауы ЕДБ-дің қаржылық жай-күйіне елеулі дәрежеде әсер етпейді, меншікті капиталдың жеткіліктік нормативін екінші деңгейлі банктер (ЕДБ) бұзбайды. Сауда саласы бойынша провизиялар үлесінің 10%-ға ұлғаюы кезінде – бір ЕДБ бойынша, 20%-ға – екі ЕДБ бойынша және 30%-ға – бес ЕДБ бойынша жеткіліктік нормативінің бұзылғаны байқалды (4-сурет).

4-Сурет - 2010 жылғы 1 қазандағы стресс-тестілеу (құрылыс, сауда және өнеркәсіп саласындағы заемдар сапасының нашарлауы)
 Ескерту: ҚР ҰБ деректері бойынша.

Тұтастай алғанда, стресс-тестілеуді жүргізу кезінде 2009 жылғы осындай кезеңмен салыстырғанда банк жүйесіндегі ахуалдың айтарлықтай жақсарғандығын атап өтуге болады. Оң өзгерістер үш ірі банкте міндеттемелерді қайта құрылымдаудың аяқталуына байланысты. Бұл ретте, осы оқиға банк жүйесінің көрсеткіштеріне айтарлықтай әсер етті және жоғарыда келтірілген нәтижелер дағдарысқа дейінгі кезеңнің стресс-тестілеу нәтижелеріне жақын және сәйкес келді.

1. Хамитов Н.Н. Банк ісі. – Алматы, 2006.
2. Қазақстанның қаржы тұрақтылығы туралы есеп/ҚР ҰБ.- 2010.
3. ҚР Ұлттық Банкінің хабаршысы – 2010. - №11.

Резюме

Низкое качество кредитного портфеля и относительно высокий уровень рисков продолжают оставаться факторами, сдерживающими кредитную активность банков. В то же время по результатам третьего квартала 2010 года намечилось некоторое оживление кредитной активности банков.

Summary

Low quality of loan portfolio and relatively high end of risks stile remains the factors, lohich constrain credit activity of banks. At the same time according to the result of the third ofnartor of 2010 there is slisht recovery of credit activity of banks.

ЭКОНОМИКАЛЫҚ ЖҮЙЕДЕГІ ҚАРЖЫЛЫҚ БАҚЫЛАУ

Л.К. Маткаримова-

Абай атындағы ҚазҰПУ – нің оқытушысы

Бақылау мәселесінің экономика ғылымында алдыңғы қатарда тұруы, оның өзектілігінде. Бақылау мәселесін зерттеген көптеген авторлардың көзқарастары бақылаудың – басқарудың құрамдас бөлігі екендігін, оның кез – келген дәрежеде біліктіліксіз басқару мүмкін еместігін айтуда түйісіп отыр, және де басқарылушы жүйе неғұрлым көпжақты және кәсіби болса, соғұрлым бақылау да күрделі болуы тиіс. Кеңестік дәуірдің салық – қаржы әдебиеттерінде бақылау мемлекеттік және қоғамдық өмірдің рәміздерінің бірі ретінде,- экономиканың дұрыс дамуының маңызды жағдайы ретінде қарастырылды. Бақылаудың жан – жақты қажеттілігі, оның түрлері мен жүзеге асырылу әдістері көрсетіліп отырды. Әсіресе мемлекеттік бақылау түрлері оның ішінде мемлекеттік қаржы бақылауы терең зерттелді.

Мемлекеттік саяси, экономикалық және әлеуметтік қайта құрулар сәйкес шешімдер мен ережелермен бекітіледі. Олардың орындалуынсыз қоғам алға қойған мақсаттарына: экономикалық өсімге, қаржы тұрақтылығына, азаматтардың өмір сүру деңгейін көтеруге, олардың қауіпсіздігіне және тағы сол сияқтыларға қол жеткізе алмайды. Біздің ойымызша, бақылау дегеніміз кері байланыстың бір түрі бола отырып, сол сәтте басқару шешімдерінің орындалуына катализатор бола алады. Бақарылу объектісі туралы қажетті ақпаратты алып, оны талдау арқылы оған шаралар қолдануға, яғни, жағдайды түзетуге бағытталған нормативтік актілермен басқару шешімдерін қабылдау қажеттігі туралы шешімді қабылдауға болады. Ал салықтық бақылау дегенде салық заңдылықтарының: Салық кодексі, және заңдық нормативтік актілерді т.б. орындалуын бақылауды түсіну қажет.

Негізгі заңның бұзылмауын қадағалау – ол Заңның әрбір саласына қатысты жалпы мемлекеттің міндеті. Құқықтық нормативтік актілерді шығарып және оның орындалуын бақылауды жүзеге асыра отырып, мемлекет қоғамдық саяси жүйенің субъектісі ретінде әрекет етеді. Сол арқылы мемлекеттік бақылау заң мен тәртіптің сақталуын қамтамасыз етеді. Сол жағынан салық заңдылықтарының сақталуын бақылау басқа салдардан ешбір айырмашылығы жоқ. Сонымен қатар салық заңдарын бақылау, мемлекеттің табысы болып табылатын салықтың түсуін қамтамасыз ету құралы екендігін көрмеу мүмкін емес. Яғни, бұл дегеніміз салықтық бақылаудың негізінде мемлекеттің материалдық қызығушылығы жатыр. Басқаша айтар болсақ, егер басқа жағдайларда қоғамдақ қатынастарды реттей отырып, мемлекет оған қатыспайтын болса, онда салықтық құқықтық қатынаста мемлекет әрі реттей тұрып, оған қатынасады. Мұның барлығы басқа мемлекеттік бақылау түрлерінен салықтық бақылаудың өз алдына ерекше жүгі бар екендігін бөліп көрсетеді. Біздің ойымызша қорыта айтар

болсақ, салықтық бақылау мемлекеттік бақылаудың барынша жақсылап ұйымдастырылған түрінің бірі болып табылады. Мұндағы мемлекеттің материалдық қызығушылығы салықтық бақылаудың барлық аймағына қатысты болады, яғни төленбеген салықтың салдары басқа экономикалық, әлеуметтік сияқты салаларға да әсерін тигізеді.

Бақылау қоғамдық даму үдерістерін басқарудың жүйесі болып табылады. Бұл халықтық демократиялық – құқықтық мемлекеттің саяси басшылығына, әлеуметтік басқаруына тікелей қатысты. Бақылау әлеуметтік басқару тетігі болғандықтан ол әрқашан қажет. Ол бақылау кезеңіндегі объектінің іс барысына бағыт бере отыра, басқару үдерісін басқарудың бекітілген ең жоғарғы үлгісімен бағыттайды.

«Бақылау» латынның «*контра рутулус*», яғни белгіленген немесе болжанған белгілі бір оқиғаға не үдеріске «қарсы қою» деген мағынаны білдіретін сөзінен алынған. Француз тілінен аударғанда «бақылау» сөзі бірнәрсені тексеру деген мағынаны білдіреді. Бірақ ол «*контроле*» сөзінің негізін ала отырып, трансформацияға түсу арқылы «бақылау» мағынасын беретін болған.

Бақылау мәселелерін жоспарлау үшін істің сараптамасын талдау қажет. Біріншіден экономистердің, заңгерлердің, әлеуметтанушылардың көзқарасы бойынша бақылау мемлекеттік және шаруашылық саласы қызметіне және оны атқарушы, басқарушы қызмет нысанына жатады. Екіншіден кибернетика тұрғысынан бақылау қайта айналмалы заңы тәрізді, басқарушы жүйе бақылау арқылы өзіне қажетті деректерді жинап, оны тиімді басқаруда пайдаланады.

Ревизиялық – бақылау қызметіне арналған арнаулы әдебиеттерде бақылаудың негізгі мәні – шаруашылық жүргізуші объектінің заңдарды сақтауын қадағалау мен мемлекеттік іс – тәртіптің бұзылуын анықтауды түсіндіреді. Ал, шындығында басқарушы субъект объектіні тексергенде оның жүктелген тапсырманы орындалу барысын тексеру үшін жүргізеді.

Бұл бақылау – басқарылушы объектілердің жұмысын тексеруші және бақылап отыратын, әрі басқарушы тетік екенін білдіреді. Қаржылық бақылау объектідегі қабылданған шешімнің орындалу сатысын оның тиімді жүзеге асырылып жатқанын анықтай отырып, ондағы кемшіліктер мен ауытқуларды басқарушы органдарға хабарлайды. Бұл объектідегі жұмысты уақытында жақсартуға мүмкіндік береді.

Ал, шындығында, жалпы айтқанда бақылау жоқ, тек нысаны мен нақты мазмұны ғана бар. Бақылаудың мынандай негізгі түрлері анықталған: әкімшілік, техникалық, қаржылық, экономикалық, экологиялық, атқарымдық, мемлекеттік, муниципалдық, ведомстволық және т.б. Бақылау элементтері мақсатқа жету үдерісінде өзара сәйкес келе отырып, бақылау жүйесін құрайды.

Бақылау элементтері оның жетістікке жету мақсатында біртұтас бақылау жүйесін құрайды.

Бақылау жүйесі мынандай элементтерден тұрады:

- а) бақылау субъектісі (кім бақылайды);
- ә) бақылау объектісі (кімді бақылайды);
- б) бақылау заты (нені бақылайды);
- в) бақылау қағидасы;
- г) бақылау әдістемесі (не арқылы бақылайды);
- ғ) бақылау техникасы мен технологиясы;
- д) бақылау үдерісі;
- е) бақылау жүргізу үшін бастапқы деректерді жинау мен өндеу;
- ж) бақылау қорытындысы мен оған жұмсалған шығын;
- з) бақылау нәтижесі бойынша шешім қабылдайтын субъект;
- и) бақылау қорытындысы бойынша қабылданған шешім.

Терендетілген тексеру жүргізілген кезде мамандар қағидалар жиынтығын, әдістемелерін, тексеру үдерісін пайдалана отырып, тексеру кезінде объектіде теріс ағымдардың, кемшіліктердің болу мүмкіндігін болжайды.

Басқару үдерісі бақылаудың белгілі бір міндеттерін, түрлерін, әдістемелерін, қағидаларын және техникасын жүзеге асыра отырып, басқару субъектілерінің алға қойылған мақсаттарын пайдалы жүзеге асыруларына кепілді бағыт береді.

Қаржылық бақылаудың салалық қызметі әкімшілік, құқықтық, әлеуметтік, техникалық және т.б. бақылаулармен қабат келіп қалуы мүмкін. Оның басты себебі субъектілердің қаржылық қызметі шаруашылықпен тығыз байланысты болғандықтан, қаржылық бақылауды одан бөліп қарау тіпті мүмкін емес, яғни қаржылық тексеріс кезінде шаруашылық элементтерінің басқа да көріністері мен қорытындылары пайда болады.

Қаржылық бақылау дегеніміз жалпы қоғамдық өнімнің қатысты ақша қаражаттар қорлары бойынша құнды бөлудің негізділігін және белгілі мақсаттарға шығындалуын тексеруге бағытталған арнайы іс – әрекет.

Қаржылық бақылаудың ерекшелігі ол тек қана ақшалай түрде болады. Объектісі – табыстар мен жиналымдарды қалыптастыру және қаржы қорларын құру мен пайдалану процестері болып табылады. Сонымен қатар қаржылық бақылау әрекеті ақша қатынастардың үлкен бөлігін қамтиды, өйткені қаржылар еңбекақы, өнімнің өзіндік құны, түсім, табыс, инвестиция және т.б. тығыз байланысты. Ғылыми негізделген қаржы саясатын, тиімді қаржы механизмін қалыптастыруға жәрдемдесу қаржылық бақылаудың мақсаты болып табылады. Қаржылық бақылаудың көмегімен қаржы жоспарларының орындалуы, қаржы – шаруашылық қызметінің ұйымдастырылуы тексеріледі. Басқа жағынан, қаржылық бақылаудың нәтижелігі қаржылық жоспарлауда, оперативті бас-қаруда пайдаланылады.

Қаржылық бақылаудың міндеттерін, олардың түрлерін, нысандары мен әдістерін, субъектілері мен объектілерін бақылауды жүзеге асырудың деңгейіне қарай қарастырған жөн, яғни ол микро – немесе макродеңгейде жүргізіледі.

Макродеңгейде қаржылық бақылау – бұл бүкіл мемлекет ауқымында қаржыны ұйымдастыру мен оның іс-әрекет етуін бақылау. Оның міндеттері мыналар болып табылады:

– ақшалай қаражаттардың орталықтандырылған қорларын қалыптастырып, тиімді пайдалану үрдісін қамтамасыз ету;

– қаржы қатынастарын іске асырудың қолданылып жүрген нысандары мен әдістерінің объективті қажеттіліктеріне нысандар мен әдістердің сай келуін бақылау;

– қаржы ресурстарын неғұрлым тиімді пайдалану, салалар мен аймақтардың қаржы ресурстарына деген қажеттілігін оңтайлы түрде және саралай отырып қанағаттандыру, азаматтардың әлеуметтік – мәдени сферасының қызметтеріне деген қажеттіліктерін барынша қанағаттандыру мақсатында оларды салалар мен аумақтар бойынша бөлудің алшақтықтарын анықтап, жою және басқалары.

Бұл деңгейде мемлекеттік қаржылар бақылаудың объектісі болып көрінеді.

Микродеңгейде қаржылық бақылау – меншіктің барлық нысанындағы шаруашылық жүргізуші субъектілер деңгейіндегі бақылау.

Микродеңгейдегі қаржылық бақылаудың міндеттері:

– кәсіпорындардың қаржы саласында қолданылып жүрген заңдардың сақталуын қамтамасыз ету;

– шаруашылық жүргізуші субъектілердің бюджет алдындағы міндеттемелерін орындауының дер кездігі мен толымдылығын қамтамасыз ету;

– қаржы ресурстары өтуінің ішкі өндірістік резервтерін табу;

– ресурстардың барлық түрлерін ұтымды пайдалануға, бухгалтерлік есепті дұрыс жүргізуге, есептеме жасауға және басқаларға жәрдемдесу.

Қаржылық бақылаудың сыныптамасы субъектілердегі айырмашылықтарға, бақылау іс-қимылдарын жүргізудің уақытына, бақылауды жүргізудің тәсілдеріне (әдістеріне) негізделген. Осы белгілерге қарай, қаржылық бақылау үш бағыт бойынша: түрлері, нысандары, оны жүзеге асырудың әдістері бойынша төмендегідей белгілері бойынша жіктелеуге болады:

1. Бақылау қызметінің субъектісі мен сипаты: мемлекеттік, ведомстволық пен сыртқы ведомстволы, корпоративтік, меншік иесінің бақылауы, комиссиялық және жекелік;

2. Бақылау объектісі: ішкі, сыртқы, техникалық, экономикалық, басқарушылық техникалық, экологиялық, заңдылық және т.б.;

3. Бақылау аясы: халықаралық, қоғамдық, тәуелсіз, парламенттік, үкіметтік, соттық, салалық, салааралық, ішкі – шаруашылық;

4. Бақылау нысаны: аудит, тексеру, тақырыптық тексеру, зерттеу, шолулы талдау, қаржылық бухгалтерлік сараптама;

5. Өткізу мерзімі: алдын ала, жедел, ағымдағы, келесі, жылдық, тоқсандық, ай сайынғы, он күндік және тәуліктік;

6. Қамту толықтығы: толық, ішінара, кешенді, камералдық, операциялық, тақырыптық, жаппай, іріктеулі, бір және көп мәнді;

7. Бақылаудың түрлері: орындалудың бақылауы, сәйкестігін бақылау, есеп беруді бақылау, тиімділігін бақылау мен арнаулы бақылау;

8. Бақылау әдістері: құжаттық, нақтылық, атқарымдық, жүйелік, логикалық, ыңғайласпалық, ұйымдастырушылық, математикалық, құқықтық, компьютерлік, мониторингтік, технологиялық;

9. Бақылаудың кезеңдігі: бір жолғы, қайталамалы, жүйелі, жоспарлы, төтенше және т.б.

Субъектіге тәуелді (бақылауды жүзеге асыратын орган немесе ұйым) қаржылық бақылау келесідей түрлерге бөлінеді:

1. Жалпы мемлекеттік бақылау. Бақылаудың кез – келген объектісіне байланысты оның ведомствалық және меншік түріне тәуелсіз қолданылады.

Жалпы мемлекеттік бақылау мемлекеттік өкімет және басқару органдары бақылауды әртүрлі объектіге қатысты жүргізеді.

Жалпы мемлекеттік бақылауды мемлекеттік органдар мен биліктегі органдар атқарады, олар:

а) Президент, Президент қарамағындағы Есеп комитеті, Президент аппараты;

ә) Екі палаталы (Сенат және Мәжіліс) Парламент және оның комиссиясы;

б) Үкімет және оның орталық органдары;

в) Жергілікті (өкілеттік) органдар (маслихаттар);

г) Жергілікті әкімшілік органдар (әкімшіліктер).

Жалпы мемлекеттік бақылауда салықтық, бюджеттік бақылау, сақтық және банктік қадағалау, кедендік бақылаулар және т.б. болып ажыратылады.

Салықтық бақылау салық заңнамасының атқарылуы, бюджетке салық және басқа төлемдердің, жинақтаушы зейнетақы қорларына міндетті зейнетақы жарналарының толық және дер кезінде аударылуын қамтамасыз етеді. Салықтық бақылаумен меншік нысандарына қарамастан, барлық шаруашылық жүргізуші субъектілер, сондай-ақ табыс табатын азаматтар қамтылған.

Бюджеттік бақылау тексерістік және таңдамалық қызметтің мынандай түрлерін кіріктіреді: елдің негізгі қаржы жоспарының – мемлекеттік бюджеттің кірістері мен шығыстары бойынша орындалуын бақылау; қаржылық ақпаратты, соның ішінде салықтық бақылаудың нәтижесін жинау, бұл ақпаратты талдау және бюджетке қаржы ресурстарын қосымша тарту жөнінде ұсыныстар жасау; шығындардың белгіленген нормалары мен нормативтерін бақылау арқылы мемлекеттік бюджет қаражаттарының тиімді, ұтымды жұмсалыуын қамтамасыз ету; өндірістік емес, мақсатсыз шығындарды, иесіздікті, ысыраптар мен ұрлықтарды жою және одан сақтандыру. Бюджеттік бақылау бюджеттен қаржыланатын мемлекеттік кәсіпорындарды, мекемелерде және

ұйымдарда, сондай-ақ мемлекеттік емес сектордың жұмыс жасайтын, қызмет көрсететін, шаралар жүргізетін кәсіпорындарында жүзеге асырылады.

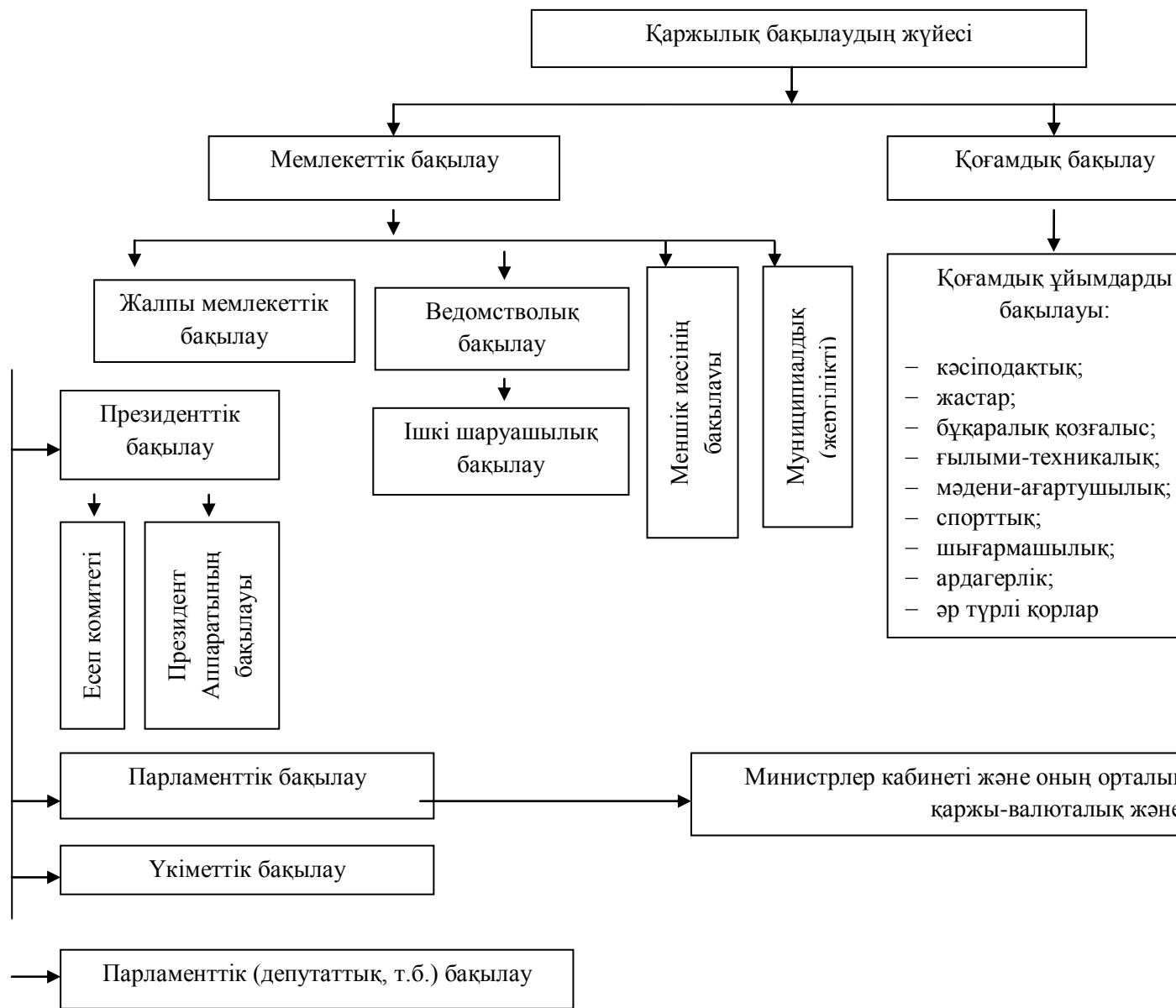
Сақтандыру сферасындағы қаржылық бақылау, қадағалау сақтық қорлар қаражаттарының дер кезінде, толық қалыптасуын, мақсатты жұмсалуды, сақтық операцияларының дұрыс жүргізілуін, сақтандыру туралы заңнаманың талаптарын сақтық қатынастарға қатынасушылардың барлығының орындауын жүзеге асырады. Кеден органдары тауарлар мен көлік құралдарын, оларды есепке алуды кедендік рәсімдеу кезінде де, сондай-ақ кедендік тексермеде де құжаттар мен мәліметтерді тексеру нысанында *кедендік бақылауды* жүргізеді; олардың тауарлар мен көлік құралдарын кеден шекарасы арқылы орналастыратын субъектілердің қаржы және сыртқы экономикалық қызметін тексеруді белгілеуге немесе жүргізуге құқы бар.

2. Жыл сайынғы сәйкес бюджет жобасын және оның сессияда орындалуы туралы есепті бақылауды барлық өкілетті органдар жүзеге асырады. Маңызды бақылау қызметін сессия басталғанға дейінгі өкілетті органдар мүшесі салалық және жоспарлы – бюджетті орындайды, бюджет жобасын қарастырады және оның орындалуының есебін тексереді.

3. Үкімет, жергілікті әкімшілік аппараты тек қана қарасты органдардың қызметін ғана бақылаумен шектелмей, сонымен қатар қаржылық – несиелік және өздеріде қаржылық бақылауды үнемі жүзеге асырып отырады. Жеке-леген министрлік өкілеттілігі шегінде ведомствалық қаржылық бақылау, өздерінің қызмет жүйесіне кіретін кәсіпорындарды, ұйымдарды және мекемелерді тексеруді жүзеге асырады. Ведомствалық бақылаудың негізгі мақсатына жататындар: жоспарлы тапсырмалардың орындалуы; материалды және қаржылық ресурстарды үнемді пайдалануы; меншіктің сақталуы; бухгалтерлік есептің дұрыс жүргізілуі; барлық ревизиялық жұмыстардың жүргізілуі және т.б.

4. Ведомстволық қаржылық бақылау жеке министрліктің, ведомствоның өкілдіктері шегінде олардың жүйесіне кіретін шаруашылық жүргізуші субъектілердің қаржы – шаруашылық қызметіне жүргізіледі. Ведомстволық бақылаудың негізгі міндеттеріне жататындар: жоспарлы орындауды қадағалау, материалдық және қаржы ресурстарын үнемді пайдалануды, мүлікті сақтау, бухгалтерлік есепті дұрыс жолға қою, ревизиялық қадағалау жұмысының жағдайы, жауапсыздық, шығындау және басқа да артықшылық фактілерін болдырмау жағдайлары кіреді.

5. Ведомстволық бақылау аясына сәйкес ішкі шаруашылық бақылау жүргізіледі, нақтылы өндірісте, қоғамдық ұйымдарда, мекемелерде жүргізілетін бақылау. Бұл бақылау функциясы күнделікті жүріп жатқан қаржылық – шаруашылық негізінің мүддесі. Бұл бақылау өндірістегі бірінші буынның жауапкершілігін арттыру үшін, оларда шаруашылық формаларын тиімді пайдалану, қаржы тәртібін бұзышылыққа апаратын жағдайларды болдырмау үшін қажет.

Сызба Қаржылық бақылау мен кәсіби басқарушылық аудит түрлерінің жіктемесі

Ішкі шаруашылық бақылаудың мақсаты есеп саясатын да қоса алғанда, субъектінің экономикалық саясатының сақталуына сарапшылық баға беру, оның барлық құрылымдары жүзеге асырып келген ішкі бақылаудың жұмысына баға беру болып табылады. Таза бақылау сипатындағы міндеттерден өзге ішкі шаруашылықтық бақылау қаржы стратегиясын талдап-жасау, экономикалық диагностика, маркетингтік зерттеулер, басқарушылық кеңестер міндеттерін және басқаларын шешеді.

Шаруашылық ынталандырулары мен коммерциялық есеп әр түрлі олқылықтарды болдырмауға себеп болады, өйткені жұмыскердің және кәсіпкерлердің өздерінің жеке мүддесі іс саласындағы жетістіктері өздерін өздері бақылағандықтан, құрушылардың бақылауын керек етпейді.

6. Аудиторлық бақылау – ведомстводан тыс тәуелсіз қаржылық бақылау. Оны біліктілік комиссияны аттестаттаған «аудитор біліктілігінің берілуі» туралы куәлік алған жеке тұлға да, сондай-ақ үлгідегі акционерлік қоғамды, өндірістік кооператив пен мемлекеттік кәсіпорынды қоспағанда, аудиторлық қызметті жүзеге асыру үшін кез келген ұйымдық – құқықтық нысанда құрылған коммерциялық аудиторлық ұйым да жүргізе алады.

Аудит келесі кезеңдер бойынша жүргізіледі:

1. Жоспарлау;

2. Аудит объектісі туралы ақпаратты алу және оны бағалау;

3. Аудит және оны жүргізу үдерістері бағдарламасын дайындау;

4. Бақылау жүйелерін тексеру және тестілеу;

5. Аудитті жүргізу;

6. Аудиторлық тұжырымды дайындау.

Аудитті жүргізу барасында негізгі дәлелдерді беретін, есептің толықтығын, дұрыстығын және жеткіліктігін анықтау үшін, сол сияқты деректердің бағасының, есептің дұрыстығын анықтау үшін негізгі заңдылықтар анықталады.

1. *ҚР Салық кодексі – Алматы, 2010.*

2. www.google.kz.

Резюме

В данной статье рассматривается система, виды и элементы финансово-налогового контроля.

Summary

In given article рассматривается system, kinds and elements of financial tax control.

ЖАС ҒАЛЫМДАРДЫҢ МІНБЕСІ ТРИБУНА МОЛОДЫХ УЧЕНЫХ

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ АДАМИ КАПИТАЛДЫҢ ДАМУ БАҒЫТТАРЫ

С.С.Кадырбекова -
АГТУ-нің магистранты

Қазіргі кезде адами әлеуеттің қалыптасуы және де адами капиталдың құрылымын дамытудың маңызды зияткерлік фактор, ол ЖҰӨ-нің өсуінің негізімен, инновация және де жоғарғы технологиялармен байланысты болып табылады. Осы күрделі қарқынды фактордың табиғи ресурстардан, классикалық еңбектен және әдеттегі капиталдан өзгелігі оған инвестицияны яғни көптеген қаражаттарды инвестициялық салымдарды жұмсауды қажет етеді. Әлемнің дамыған елдерінде 1990 жылдың соңында адами капиталға 70 % жуық қаражат, ал физикалық капиталға шамамен 30% жұмсалатын. Осы аталған инвестициялық салымдар әлемнің озық елдерінде негізі мемлекет тарапынан жасалады [1].

Халықтың өмір сүру деңгейінің сапасын көтермелеу негізінде, соның ішінде тәрбиені, білімді, денсаулықты, білімдерді (ғылымды), кәсіпкерлік қабілеттілік және инвестициялық ахуалды, азаматтардың және бизнестің қауіпсіздігін, еңбектің ақпараттық қамсыздандыруына, тиімді элитаның құралымына, экономикалық еркіндікті, мәдениетті, өнерді, спорт дамытуға салынған инвестициялар арқылы адами капитал құралады.

Адами капитал ол - білікті маман, білім, ақпараттық қызмет, денсаулық, оптимизм, азаматтың заңға құлықтылығы, жан –жақтылығы және элитаның тиімділігі.

1990-2010 жылдар арасында Қазақстанның адам дамуының индексі (АДИ) 0.650-дан 0.714 яғни 10 %-ға көбейді, орташа есеппен жылына 0.5%-ға көтерілген (1 кесте).

1 кесте – Қазақстанның адам дамуының индексі (АДИ) көрсеткішінің үрдістері, формальных мезгілдіктің деректерінің, индикаторов және жаңа методологии жаңа компонентах негізде-

Жылдар	Дүниеге келгеннен бастап күтілетін орташа өмір сүру ұзақтылығы (өміршеңдік деңгейі)	Күтілетін оқу ұзақтылығы (жыл)	оқу жылының нақты саны	ҰЖӨ адам басына шаққанда (сатып алушы қабілеттілігінің пара-парлығы, АҚШ \$ - на шаққанда)	АДИ Индексі
1990	66.7	12.5	7.7	7,676	0.650
1995	63.9	12.1	8.8	4,837	0.620
2000	63.6	12.3	7.7	5,452	0.614
2005	64.8	14.9	10.1	8,479	0.696
2010	65.4	15.1	10.3	10,234	0.714

Дерек көзі: <http://hdr.undp.org/2010> жылғы адам дамуы жайындағы баяндама «Халықтардың нақты байлығы: адам дамуының жолдары» [3]

Осы 1 кестеде көрсетілгендей туылған кезден бастап күтілетін өмір сүру ұзақтылығы 1 жылға төмендеген, сонымен қатар орташа оқу жылдары 3 жылға ал күтілетін оқу ұзақтылығының жылдары да 3 жылға артқан. Қазақстанның адам басына шаққандағы ҰЖӨ-мі (Ұлттық жалпы өнімі) қарастырылған мерзімде 33% -ға өскен.

2010 жылғы 0.714 қазақстанның адам даму индексі (АДИ), 0.702 Еуропа елі және Орталық Азия елдерінің орташа көрсеткіштерінен төмен, сонымен бірге 0.717 дамыған елдердің орташа көрсеткіштерінен де төмен.

2010 жылғы АДИ-ін көршілес мемлекеттермен, Еуропа және Орталық Азия бойынша салыстырғанда бір – біріне тұрғынның саны жағынан жақын елдер ішінде Қазақстан 69 және 65-ші аралықтағы көрсеткіштерімен Украина мен Ресеймен бір сатыда тұр (2-ші кесте).

Сонымен бірге Қазақстанды даму деңгейі жағынан жоғарғы дамыған Чех республикасымен де салыстырады.

Кесте 2 – Қазақстанның АДИ (Адам Даму Индексі) индикаторын 2010 ж. басқа мемлекеттер мен аймақтар мен салыстыру негізіндегі көрсеткіштер.

Мемлекеттер	АДИ индексі	АДИ Индекс рейтингі	Дүниеге келгеннен бастап күтілетін орташа өмір сүру ұзақтылығы (өміршеңдік деңгейі)	Күтілетін оқу ұзақтылығы (жыл)	оқу жылының нақты саны	ҰЖӨ адам басына шаққанда (сатып алушы қабілеттілігінің парпарлығы, АҚШ \$ - на шаққанда)
Қазақстан	0.714	66	65.4	15.1	10.3	10,234
Украин	0.710	69	68.6	14.6	11.3	6,535
Ресей Федерация	0.719	65	67.2	14.1	8.8	15,258
Чех Республикасы	0.841	28	76.9	15.2	12.3	22,678
Еуропа және Орталық Азия	0.702	—	70.4	13.9	9.4	12,555
АДИ жоғарғы деңгейі	0.717	—	72.6	13.8	8.3	12,286

Дерек көзі: <http://hdr.undp.org/2010> жылғы адам дамуы жайындағы баяндама «Халықтардың нақты байлығы: адам дамуының жолдары»[3]

Өмір сүру деңгейі бойынша яғни тұрмыс сапасы жағынан жоғарғы рейтингті Норвегия басқарады, қалған ондаған көшбасшы елдер қатарына: Австралия, Жаңа Зеландия, Америка Құрама Штаттары, Ирландия, Лихтенштейн, Нидерланд, Канада, Швеция және Германия (3 кесте) кіреді .

**3 кесте - әлемнің елінің адами әлуетінің дамуының әріпсаны
2010 жылдың**

Адам әлуетінің даму индексі жоғары деңгейлі мемлекеттер		
Орын	Мемлекет	Адам әлуетінің даму индексі
1	Норвегия	0,938
2	Австралия	0,937
3	Жаңа Зеландия	0,907
4	Америка Құрама Штаттары	0,902
5	Ирландия	0,895
6	Лихтенштейн	0,891
7	Нидерланд	0,890
8	Канада	0,888
9	Швеция	0,885
10	Германия	0,885
...		
Адам әлуетінің даму индексі жоғары деңгейлі мемлекеттер		
...		
61	Беларусь	0,732
62	Коста-Рика	0,725
63	Перу	0,723
64	Албания	0,719
65	Ресей	0,719
66	Қазақстан	0,714
67	Азербайджан	0,713

Адами капиталды дамыту Қазақстан экономикасының жаңғырту жаңа кезеңінде маңызды болып табылады. Адами капиталдын дамуын айқындаушы іргесін қалайтын екі факторлар:білім және денсаулық сақтау.

Ең алдымен айта кететін жайт Қазақстан егемендік алғаннан бері білім саласында институционализация жасау арқылы маңызды адымдары істелгенін атап өту қажет, ол жаңа заң қағидаларының қабылдануы, білім үрдісіне жеке капиталды тарту, замануи әлемдік тәжірибелік оқыту құрылымына сәйкестендіру.

Экономикалық, саяси және әлеуметтік елдің тағы басқа әр бір салаларында болып жатқан түбегейлі өзгерістер адами капиталдын шапшан дамуына себепші болып жатыр. Осының негізінде мемлекет басшысының қол-

дауымен біршама жобалар жарық көрді олар: «Болашақ» бағдарламасы қазақстандық жастардың шет елдік жоғарғы оқу орындарында тәжірибелік білім сапасын арттыру мақсатында жасалған, дарынды балаларға арналған «Дарын» орталығын ашылуы, мектепке дейінгі зерек балаларды қолдауы үшін «Балапан» бағдарламасының іске қосылуы.

ТМД-ды елдердің ішінен Қазақстан бірінші болып әлемдік білім жүйесіндегі Болон үрдісіне қосылу үшін замануи білім алудың үш деңгейлі жоғары мамандырылған жүйенің «бакалавр – магистр – PhD докторы» негізін қалап толық өтті.

Республиканың жоғарғы мектебінің институционалды жүйелік өсуінің, білім және инновация дамуында, ғылымның ортасының негізін қалауда жасалған жетістіктердің дәлелді айғағы Назарбаев университет. Осы университеті құру және де жұмысын жүргізу үшін әлемнің озық университеттерінен білікті шетел мамандары шақырттылған, замануи үздік оқыту әдістері қолданылған, ғылыми-зерттеулерді өткізуі және осы зерттеулерді тәжірибе жүзінде іске асыру үшін барлық жағдай жасалған қазіргі заманға сай университеттің бірі. Бұл университетке ұқсас орта білім ордалары ол Назарбаев зияткерлік мектептер мысалы «Мирас», «Парасат» оқушылардың шығармашылық мүмкіндіктерін ғылыми – әдістемелік тұрғыда ұйымдастыру арқылы білім сапасын арттырады.

Сонымен қатар, білім саласының дамыту кезінде болатын қарамақайшылықтарды және де шешілмеген сұрақтарды жоққа шығаруға болмайды. Әдетте бұл сұрақтар көбінесе білімнің жеткіліксіз сапасына, педагогикалық кадрлардың қартаюына, мамандардың бәсекеге қабілеттілігінің төмендігіне, әсіресе осының бәрі орташа буынға байланысты жиі қарастырылады.

Осыған байланысты қазақстандағы зиялы ұлтты қалыптастыруда адами капиталды дамыту мен білімнің орнын толтыруды көздейтін жылдамдатылған құрылымдық өзгерістер, индустриалды - инновациялық дамыту кезеңіндегі институционалдық эволюция өзекті де маңызды рөл атқарады.

Білім берудің барлық деңгейлерінде сапалы білім беруді әзірлеу мақсатында ел президенті 2011-2020 жылдарға арналған Қазақстан республикасының білім беруді дамытудың мемлекеттік бағдарламасын бекітті [2]. Бағдарламада дамыту бағыттарының негізгі басымдылықтарын ерекшелеуге болады ол:

1. Педагогикалық кадрлардың мамандығын жетілдіруі;
2. мектепке дейінгі тәрбие беру орталарын мемлекеттік – жеке меншік әріптестік арқылы дамыту.
3. Алдыңғы халықаралық тәжірибеге біздің білім беретін құрылымдарымыздың сәйкестікгін қамтамасыз етуі үшін 12- жылдық білім беруге көшу.
4. Білім сапасын тексеру үшін орталықтандырылған мемлекеттік бақылауды өткізу негізінде елдің барлық аймақтарында департаменттер құру.

5. ЖОО-дың жаңа классификациясының енгізу.

Денсаулық сақтауды дамытудың мақсаттық индикаторлары болып табылатындар:

1. Тұрғындардың күтілетін өмір сүру ұзақтығын үлкейту 2013 жылы 69,5 жасқа, ал 2015 жылы 70 жасқа дейін.

2. 2013 жылға дейін ана өлімін 28,1 қысқарту яғни дүниеге келген 100 мың тірі туылған нәрестеге дейін, 2015 жылдары бұл көрсеткіш 24,5 болуы тиіс.

3. Нәрестелердің өлімін қысқарту 2013 жылы 14,1 дейін яғни 1000 тірі туылғандардың есебімен, 2015 жыл бұл көрсеткіш 12,3 дейін төмендеуі қажет.

5. Туберкулез ауруын төмендету: 2013 жылы -98,1, 2015 жылы -94,7 100 мың тұрғындарға шаққандағы есеппен.

6. 15-49 жас арасында топта 0,2-0,6% - шектердегі АҚТҚ (ВИЧ)-инфекция таралуын бақылауы (орташа дүние жүзілік көрсеткіштер 1,1 болған есебімен есептегенде)

2020 жылға денсаулық сақтаудың дамытуларының көрсеткіштері анықталған, олар келесідей:

- JCI- халықаралық аккредитациялық тіркеуді алу мен оны ұстап тұру;

- өндірістің өсу тиімділігімен, тұрақты көмек көрсететін дәрігерлік ұйымдардың жұмысының негізгі көрсеткіштерін халықаралық стандарттар тиімділігіне сәйкес келтіру;

- әлемнің 100 жақсы университеттік клиникаларының қатарына қосылу үшін «Болашақ Госпиталі» атты атаумен дәрігерлік академиялық ортаны қалыптастыру (1000 кереуеттен астам орны бар аурухананы ашу);

- 2020 жылда жақын және алыс шетелдерден келген емделушілерді емдеп 30% -ға дейін табыс көзін көбейтуді одан ары арттыру мақсатында дәрігерлік қызметтердің халықаралық нарығына шығу.

Халықты жұмыспен қамтылуын қамтамасыз етуді дамыту, адами әлуеттің, ресурстардың, қоғамдық байлықтың өсуі және тұрмыс сапасының жоғарылатуының ең маңызды іске асыруының бас құралы болып табылады. Республикада ауыспалы кезеңде 2008 жылдың күзінде басталған дүниежүзілік қаржы-экономикалық дағдарыстың әсерінен қазіргі кезде халықтың жұмыспен қамтылуының қамтамасыз ету басымдылығы өндірістің қарқынды төмендеуімен, инфляцияның өсуімен, жұмыссыздық өсуімен сәйкесінше халық табысының төмендеуі әліде байқалуда.

Мемлекет басшысы өз жолдауында халықты жұмыспен қамтудың түбегейлі жаңа стратегиясын әзірлеу міндетін еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігіне жүктеді. Осы аталған жүктемені орындау барысында ағымдағы жылдың 15 ақпанында өткен Үкімет отырысында Жұмыспен қамту 2020 бағдарламасының жобасы мақұлданып Бағдарлама 2011 жылдың шілде айының 1-ші жұлдызынан іске асырылып жатыр[4]. Аталған бағдарламаның

мақсаты - жұмыспен тұрақты және нәтижелі қамтуға жәрдемдесу арқылы халықтың табысын арттыру. Бағдарламаны іске асыру мынадай үш бағытта жүзеге асырылады:

1. Өз бетінше жұмыспен айналысушыларды, жұмыссыздарды және табысы аз адамдарды оқыту және еңбек нарығында олардың жұмысқа орналасуына жәрдемдесу.

2. Ауылда кәсіпкерлікті дамытуға жәрдемдесу.

3. Еңбек ресурстарының ұтқырлығын арттыру.

Осыған байланысты, елдің индустрияландыруының жобаларында мемлекеттік саясаты күшейту, тұрғындардың жұмыссыздығын азайту арқылы кадрлық потенциалды дамыту қажетті болып табылады.

1. *www. akorda. kz . 28.01.2011 ж. ҚР Президенті Н.Ә.Назарбаевтың халыққа жолдауы «Болашақтың іргесін бірге қалаймыз».*

2. *ҚР Президентінің 7 желтоқсан 2010 жылы бекітілген № 1118 Жарлығы «Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2011 -2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы». - Астана, Ақорда.*

3. *<http://hdr.undp.org/2010> жылғы адам дамуы жайындағы баяндама «Халықтардың нақты байлығы: адам дамуының жолдары»*

4. *ҚР –ң Жұмыспен қамту 2020 бағдарламасы. Бағдарлама 2011 жылғы 1 шілдеден бастап іске асырылды.*

Резюме

В данной статье рассматривается направление развития человеческого капитала Казахстана, тенденции показателей ИЧР (Индекс человеческого развития) Казахстана, основанных на формальных временных данных, новых компонентах индикаторов и новой методологии, индекс развития человеческого потенциала стран мира 2010 года.

Summary

This article discusses the direction of development of human capital of Kazakhstan, Kazakhstan HDI (The Human Development Index) trend indicators, based on formal time data, indicators, and new components of the new methodology, human development index countries in 2010.

СУЩНОСТЬ И ОСНОВНЫЕ ВИДЫ РИСКОВ В БАНКОВСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

А.Б. Исаев -

*магистрант 2-го курса, специальность 6N0509-Финансы,
КазНПУ имени Абая*

Стремительное развитие рыночных отношений в нашей стране обусловило особое внимание к этому вопросу и его научному исследованию, для осуществления которого при прежней административно - командной системе управления не было реальных предпосылок. Так как процесс принятия решения хозяйственными субъектами носил директивный характер при отсутствии риска и ответственности за последствия принимаемого решения, то убытки или потери покрывались из государственного кармана.

Многообразие и сложность изменений, происходящих в экономической политике Казахстана, вызывают объективную необходимость их глубокого осмысления, а также настоятельную потребность в дальнейшей разработке теории банковских рисков.

Понятие банковского риска появилось в казахстанской экономической литературе лишь в последние годы в связи с ориентацией на развитие рыночных отношений в нашем государстве.

Первоначально обратимся к толкованию значения слова «риск». Термин «риск» в толковых словарях русского языка определяется как «возможная опасность, действие на удачу в надежде на счастливый исход», а также «принимать на себя всю ответственность, все последствия чего - либо» .

Следует отметить, что трактовка содержания, свойств и элементов риска в научной литературе неоднозначна. Ключевыми подходами к пониманию категории "риск" можно назвать следующие:

- суждение о риске, как о возможной опасности или неудаче;
- понимание риска как деятельности, совершаемой в надежде на удачный исход ;
- соединение первого и второго подходов, как например: "вероятность ошибки или успеха того или иного выбора в ситуации с несколькими альтернативами";
- более обобщенные определения риска, выявляющие черты, характеризующие его как общенаучное понятие: "риск - специфическая форма деятельности, которая реализуется субъектом в условиях неопределенности" или "риск - неопределенность результатов неких событий" .

Существование риска непосредственно связано с наличием неопределенности, которая неоднородна по форме проявления и по содержанию. Неопределенность (или непредсказуемость) обуславливают:

- во-первых, многовариантный, вероятностный характер, противоречи-

вость общественных явлений, элементы стихийности, случайности;

– во-вторых, факторы, связанные с наличием (доступностью) и качеством информации;

– в-третьих, воздействие субъектов (человека, группы, организации и т.д.), направленное на реализацию собственных интересов, целей и потребностей.

При этом необходимо четко разграничивать понятия неопределенности и риска, поскольку "риск" характеризует такую ситуацию, когда наступление некоторых событий весьма вероятно и может быть оценено количественно, а "неопределенность" предполагает невозможность оценки вероятности наступления таких событий.

Под риском в банковской сфере принято понимать вероятность, а точнее угрозу потери банком части своих ресурсов, недополучения доходов или произведения дополнительных расходов в результате осуществления определенных финансовых операций.

Кредитный риск банка можно определить как максимально ожидаемый убыток, который может произойти с заданной вероятностью в течение определенного периода времени в результате уменьшения стоимости кредитного портфеля, в связи с частичной или полной неплатежеспособностью заемщиков к моменту погашению кредита. Кредитный риск банка включает риск конкретного заемщика и риск портфеля.

- кредитный риск - риск неуплаты заемщиком (эмитентом) основного долга и процентов, причитающихся кредитору (инвестору) в установленный условиями выпуска ценной бумаги срок (облигации, депозитные и сберегательные сертификаты, векселя, государственные обязательства и др.), а также по привилегированным акциям (в части фиксированных обязательств по выплате дивидендов). Источником кредитного риска в рамках данного определения является отдельный, конкретный заемщик;

- кредитный риск - это вероятность уменьшения стоимости части активов банка, представленной суммой выданных кредитов и приобретенных долговых обязательств, либо что фактическая доходность от данной части активов окажется значительно ниже ожидаемого расчетного уровня. В данном случае источником кредитного риска является ссудный портфель банка как совокупность кредитных вложений.

В связи с этим необходимо ориентироваться в применении следующих категорий :

Расходы. Банковская деятельность невозможна без расходов. По отношению к процентным расходам риск может проявляться в форме снижения рыночной стоимости финансового посредника и/или сокращения процентной маржи банка при неблагоприятном движении рыночных процентных ставок. Непроцентные расходы могут повыситься за счет требований к увеличению оплаты труда сотрудников банка и так далее.

Убытки. Недостаточный анализ предстоящей операции, просчеты, неадек-

ватный прогноз ситуации на рынке приводят к нерациональному размещению ресурсов, и проявляются в форме недополучения доходов или произведения дополнительных расходов.

Потери. Непредвиденное снижение прибыли, или банковские потери, являются обобщающим показателем, характеризующим риск, присущий банковской деятельности. Этот показатель наиболее полно характеризует степень риска, поскольку объединяет все свойства категорий "расходы" и "убытки".

Следовательно, риск можно определить как угрозу того, что банк понесет потери, размер которых является показателем уровня риска и качества стратегии в области риска.

Несмотря на то, что термин риск употребляется очень часто, само понятие риска многогранно и его можно определять по-разному. В наиболее широком смысле риском называется неопределенность в отношении наступления того или иного события в будущем. Что касается более конкретных определений риска, на них обычно влияет отрасль экономики, с которой связан, кто их дает. В банковском деле риск означает вероятность того, что произойдет событие, которое неблагоприятно скажется на прибыли или капитале банка.

Функция управления риском пронизывает все направления банковской деятельности. Ряд финансовых рисков связан с активными операциями, прежде всего кредитной и инвестиционной деятельностью. Деятельность по привлечению средств во вклады, депозиты, ценные бумаги и в форме остатков на расчетных и текущих счетах также связана с множеством рисков. Тот факт, что банк осуществляет одновременно и активные, и пассивные операции, означает наличие дополнительных факторов риска, а также особого подхода к ограничению их влияния, получившего название «управление активами и пассивами». Деятельность операционных подразделений, функционирование информационных технологий и реализация функции маркетинга сопряжены с рядом функциональных рисков, которые также могут неблагоприятно сказаться на прибыли и капитале банка. Наконец, на банк в целом влияют другие внешние по отношению к нему риски, ряд из которых, например риск несоответствия условиям государственного регулирования, имеет первостепенное значение для деятельности банка .

По времени риски распределяются на ретроспективные, текущие и перспективные. Анализ ретроспективных рисков, их характера и способов их снижения дает возможность более точно прогнозировать текущие и перспективные риски. Далее проводится анализ степени (уровня) уже существующих рисков. По степени (уровню) банковские риски можно разделить на низкие, умеренные и полные .

По основным факторам возникновения банковские риски бывают экономическими и политическими. Политические риски - это риски, обусловленные изменением политической обстановки, неблагоприятно влияющие на

результаты деятельности предприятий (закрытие границ, запрет на вывоз товаров в другие страны, военные действия на территории страны и др.)

Экономические (коммерческие) риски - это риски, обусловленные неблагоприятными изменениями в экономике самого банка или в экономике страны. Наиболее распространенным видом экономического риска, в котором сконцентрированы частные риски, является риск несбалансированной ликвидности (невозможность своевременно выполнять платежные обязательства). Экономические риски также представлены изменением конъюнктуры рынка, уровня управления.

Эти основные виды рисков связаны между собой, и часто на практике их трудно разделить. В свою очередь, и политические, и экономические риски могут быть внешними и внутренними.

К внешним рискам относятся те, которые непосредственно не связаны с деятельностью банка или его контактной аудиторией. На уровень внешних рисков влияет очень большое количество факторов - политические, экономические, демографические, социальные, географические и пр.

Коммерческие внешние риски могут быть страновыми, валютными и рисками стихийных бедствий (форс-мажорных обстоятельств).

Страновой риск. Страновой риск - риск изменения текущих или будущих политических или экономических условий в стране в той степени, в которой они могут повлиять на способность страны, фирм и других заемщиков отвечать по обязательствам внешнего долга.

Страновой риск иногда довольно значителен для некоторых банков и небанковских организаций, прямо или косвенно занятых во внешней торговле и иностранных инвестициях. Например, банк, клиентами которого являются отечественные корпорации, которые активно экспортируют большую часть продукции, должен при оценке кредитоспособности клиентов принять во внимание страновой риск этих фирм. Одинаково важной является оценка фирм, которые перевели значительную часть своих производственных мощностей в другие страны. Прямые иностранные инвестиции увеличивают экономический и политический риски, также как риск перевода - аспекты, которые отсутствуют в чисто внутрискановом бизнесе.

Валютный риск. Валютный, или курсовой риск - это вероятность того, что изменения курсов иностранных валют (доллара, фунтов стерлингов, франка, иены и т.д.) приводят к появлению у банка убытков вследствие изменения рыночной стоимости его активов и пассивов. Валютный риск связан с неопределенностью будущего движения обменных курсов, т.е. цены национальной валюты по отношению к иностранным. Такие движения влияют на всех физических лиц, на деловые предприятия и правительственные учреждения. В качестве заемщиков, кредиторов, инвесторов и спекулянтов, они совершают сделки в валютах, отличных от национальной валюты.

К внутренним рискам относятся те, которые обусловлены деятельностью

самого банка, его клиентов (заемщиков) или его конкретных контрагентов. На их уровень оказывают влияние деловая активность руководства самого банка, выбор оптимальной маркетинговой стратегии, политики и тактики и другие факторы.

Риски, связанные с характером банковских операций. В зависимости от характера банковских операций риски могут быть связаны со спецификой банковских или забалансовых операций, и те и другие подразделяются на риски активных и риски пассивных операций. Именно с помощью пассивных операций банк регулирует свои ресурсы для осуществления активных банковских операций. Риски пассивных операций с возможными затруднениями в обеспечении активных операций ресурсами, т.е. риском несбалансированной ликвидности.

Риск, относящийся к чистой прибыли банка (после вычета всех расходов, в том числе налогов), известен под названием *риск недополучения прибыли*. Прибыль может неожиданно уменьшиться под воздействием внутрибанковских или внешних факторов, например изменений экономических условий или изменений в законодательстве и регулировании. Обострение конкуренции в банковской сфере в последние годы привело к сокращению спреда между доходами по активам банка и стоимостью привлечения банком средств. Таким образом, акционеры банка всегда сталкиваются с возможным снижением их прибыли в расчете на одну акцию, что приводит к падению цены акций банка и подрыву ресурсной базы, необходимой для будущего роста.

Риски активных операций связаны с уровнем, так называемого, процентного риска, которому банки постоянно подвергаются в процессе своей деятельности. Риск процентной ставки - это риск, связанный с несовпадением (расхождением) по срокам пассивов, имеющим фиксированный процент, и активов банка, что приводит к незапланированным прибылям или убыткам, если процентная ставка на рынке изменяется непредвиденно. Риск %-ной ставки обычно регулируется и отслеживается «Комитетом по управлению рисками активов и пассивов».

Риск изменения процентных ставок - это риск отрицательного воздействия на прибыль банка непредвиденных изменений в общем уровне процентных ставок. Данный риск - это результат непостоянства процентных ставок и представляет собой явление, объективно присутствующее в рыночной экономике.

Причина потерь банка - это разрыв между сроками возврата банковских активов и сроками выполнения обязательств банком, как правило, присутствующий в деятельности любой кредитной организации. Фиксируя процентные ставки по заключаемым договорам (как кредитным, так и депозитным), банк часто оказывается в ситуации, когда он либо должен покупать подорожавшие ресурсы для фондирования активных операций, ставки по которым

устанавливались при более низком уровне доходности финансовых рынков, либо размещать купленные ранее дорогие ресурсы по снизившимся ставкам, так как их размещение осуществлялось на менее длительный срок, чем привлекались ресурсы.

Еще одним видом риска, связанным с характером банковских операций является *портфельный риск*.

Портфельный риск заключается в вероятности потери по отдельным типам ценных бумаг, а также по всей категории ссуд. Портфельные риски подразделяются на финансовые, риски ликвидности, систематические и несистематические. Финансовые риски могут быть определены следующим образом: чем больше заемных средств имеют банки, акционерные общества, в том числе и совместные банки, тем выше риск для их акционеров. В то же время заемные средства являются важным и выгодным источником финансирования, так как чаще всего обходятся дешевле, чем выпуск и продажа дополнительных тиражей ценных бумаг.

Систематический риск - связан с изменением цен на акции, их доходностью, текущим и облагающим процентом по облигациям, ожиданиям процентов по дивидендам и дополнительной прибылью, вызванными общерыночными колебаниями. Он объединяет риск изменения общерыночных цен и риск инфляции. Поддается довольно точному прогнозу, так как теснота связи (корреляции) между биржевыми курсами акции и общим состоянием рынка регулярно довольно достоверно регистрируется различными биржевыми индексами.

Несистематический риск не зависит от состояния рынка и является спецификой конкретного предприятия, банка. Он может быть отраслевым и финансовым. Основными факторами, оказывающими влияние на уровень несистематического портфельного риска, являются наличие альтернативных сфер вложения финансовых ресурсов, конъюнктура товарных и фондовых рынков и др. Совокупность систематических и несистематических рисков называют риском инвестиций.

Риск ликвидности. Фундаментальной детерминантой жизнеспособности коммерческого банка является его способность генерировать, во все времена, необходимые фонды для покрытия как ожидаемых, так и неожиданных изъятий денежных средств. Такие изъятия, проходящие сквозь весь ряд банковских активов и обязательств, являются лишь частично предсказуемыми. Тем не менее, они составляют значительный элемент риска. В стремлении минимизировать этот риск, банковский менеджмент, в первую очередь, должен быть способным оценить этот риск.

Постоянная готовность финансовых ресурсов к переводу средств, по приказу ли клиентов или в связи с регулятивными целями, задачами банковской политики или иными назначениями, имеет прямое отношение к банковской ликвидности. В связи с природой банковского бизнеса, структура

баланса банка изменяется непрерывно, равно как и степень ликвидности банка. Эти изменения имеют также прямое влияние на его прибыльность. Поэтому задача банковского менеджмента – сбалансировать потребность в адекватном уровне ликвидности с соображениями прибыльности. Эта комбинация целей требует масштабного планирования и эффективного управления факторами, влияющими на банковскую ликвидность.

Ликвидностью банка называется его способность удовлетворять своевременно требования своих вкладчиков и других кредиторов. Риск ликвидности - риск, обусловленный тем, что банк может быть недостаточно ликвиден или слишком ликвиден. *Риск недостаточной ликвидности* – это риск того, что банк не сможет своевременно выполнить свои обязательства или для этого потребуется продажа отдельных активов банка на невыгодных условиях.

Риск излишней ликвидности – это риск потери доходов банка из-за избытка высоколиквидных активов и, как следствие, неоправданного финансирования низкодоходных активов за счет платных для банка ресурсов.

Ликвидность является мерой способности банков удовлетворять не только текущие требования своих кредиторов, но и законные требования заемщиков. Примером последних служат обязательства банка по открытым кредитным линиям. На ликвидность воздействуют неправильные решения в области кредитования, непредвиденные изменения процентных ставок или изменения в экономике в целом. Практически любая банковская операция воздействует на ликвидность, но существенно то, что во многом факторы, определяющие ликвидность банка, находятся за рамками его контроля.

Кредитный риск. Кредитный риск или риск не возврата долга может быть определен как неуверенность кредитора в том, что должник будет в состоянии и будет намереваться выполнить свои обязательства в соответствии со сроками и условиями кредитного соглашения. Это состояние может быть вызвано неспособностью должника создавать адекватный будущий денежный поток в связи с непредвиденными неблагоприятными изменениями в деловом, экономическом и политическом окружении, в котором оперирует заемщик; неуверенностью в будущей стоимости и качестве (ликвидности и возможности продажи на рынке) залога под кредит; трещинами в деловой репутации заемщика.

Коммерческие банки, участвующие в процессе кредитования, сегодня подвержены как внутренним, так и внешним испытаниям. Поэтому даже при самой лучшей кредитной политике неизбежно возникают потери по кредитам. По идее банк не должен выдавать заведомо «плохих» кредитов, но известно, что часть из них станет таковыми в дальнейшем. Репутация банка может быть серьезно подорвана увеличением доли проблемных кредитов, что в свою очередь, может повлиять на позицию банка на рынке кредитных ресурсов.

Кредиторы ожидают, что им будет выплачена вся сумма кредита или займа, которую они предоставили, плюс, в большинстве случаев, они будут периодически получать оговоренный процент, пока кредит не будет погашен. Они избегают риска и поэтому хотят ограничить свою подверженность риску, или степень неизвестности, до минимума. В действительности, они хотят определить степень риска, связанного с определенным заемщиком и с видом кредита, который они собираются предоставить, до того, как они предоставят этот кредит, а также на всем протяжении действия кредита.

Кредитный риск, или риск не возврата долга, чаще всего зависит от таких факторов, как степени концентрации кредитной деятельности банка в какой-либо сфере, чувствительной к изменениям в экономике; удельного веса кредитов и других банковских контрактов, приходящихся на клиентов, испытывающих определенные специфические трудности; внесения чистых или существенных изменений в политику банка по предоставлению кредитов, формированию портфеля ценных бумаг; удельного веса новых и недавно привлеченных клиентов и т.д.

Банки должны в большей степени избегать риска, чем другие кредиторы, так как они только в малой степени используют свои собственные средства. Вместо этого, они в большей степени полагаются на своих вкладчиков и кредиторов, как поставщиков необходимых финансовых ресурсов. Существование банка полностью зависит от его способности привлекать ресурсы от третьих сторон на непрекращающейся основе. Эта способность базируется на собственной кредитоспособности банка, как она чувствуется его кредиторами, то есть его способности осуществлять по требованию кредиторов или в соответствии с наступившими сроками платежа по возврату тех фондов, которые кредиторы предоставили банку.

Чтобы преуспеть в той области деятельности, для которой характерен повышенный риск, банкам следует развивать особые механизмы принятия решений. Они должны позволять оценить, какие риски и в каком объеме может принять на себя кредитная организация; определить, оправдывает ли ожидаемая доходность соответствующий риск?

Элементы системы управления рисками на уровне банка показаны на рисунке (рисунок 1):

Рисунок 1 - Элементы системы управления рисками

На основе этого должны быть разработаны и претворены в жизнь мероприятия, которые позволяют снизить влияние фактора риска. Методом реализации данной задачи является разработка систем управления риском, которые позволяют руководству банка выявить, локализовать, измерить и проконтролировать тот или иной вид риска и тем самым минимизировать его влияние. Как отмечалось, система управления риском состоит из ряда элементов.

Система управления риском реализуется через конкретные мероприятия, осуществляемые на уровне стратегического управления, уровне организационных подразделений или в рамках взаимодействия ряда подразделений для контроля риска при той или иной сложной операции.

Түйін

Бұл мақалада Қазақстан Республикасындағы екінші деңгейдегі банктердің тәуекелдерді басқару жүйесі қарастырылады.

Summary

In this article we consider a system of banking risk management of banks of the second level in the Republic of Kazakhstan.

